

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Turan BAHŞI

İBN MÂLİK ve NAHİV İLMİ AÇISINDAN

e1-ELFİYYE ADLI ESERİ

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2014

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Turan BAHŞI

İBN MÂLİK ve NAHİV İLMİ AÇISINDAN
el-ELFİYYE ADLI ESERİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2014

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Turan BAHŞI'nin bu çalışması jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Rıfat ATAY (İmza)

Üye (Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN (İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. N. Nihal İNCE (İmza)

Tez Başlığı : İbn Mâlik ve Nahiv İlmi Açısından el-Elfiyye Adlı Eseri

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 04/07/2014

Mezuniyet Tarihi : 10/07/2014

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN MÂLİK'İN HAYATI ve İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Hayatı	14
1.1.1. Doğumu ve Nesebi	14
1.1.2. Ailesi	15
1.1.3. Yetiştirilmesi ve İlmî Seyahatleri	16
1.1.4. Vefatı	18
1.2. İlmî Kişiliği ve Eserleri	19
1.2.1. İlmî Kişiliği	19
1.2.2. Hocaları	21
1.2.3. Öğrencileri	25
1.2.4. Eserleri	26

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV İLMÎ AÇISINDAN el-ELFİYYE

2.1. Yazılış Sebebi	31
2.2. Muhtevası	34
2.3. Bölümleri	35

2.4. Konu Anlatımında Kullanılan Üsluplar	38
2.5. Konu Anlatımında Kullanılan Şâhitler ve Kullanım Şekilleri	42
2.5.1. Kur'ân-ı Kerîm	43
2.5.2. Arap Şiiri	45
2.6. İhtilaflara Yaklaşım	47
2.7. İbn Mâlik'in el-Elfîyye'deki Nahvî Tercihleri	49
2.8. Nahiv Öğretimindeki Yeri	50
2.9. Yapılan Çalışmalar	55
2.9.1. Şerhler ve Hâşiyeler	55
2.9.2. Mu'ribler	69
SONUÇ	70
KAYNAKÇA	73
Ö Z G E Ç M İ Ş	83

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
AÜ. : Ankara Üniversitesi
ATÜ. : Atatürk Üniversitesi
b. : ibn
bk. : bakınız
c. : cilt
CÜ. : Cumhuriyet Üniversitesi
çev. : çeviren
DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi
DÜİF. : Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
h. : hicrî
h.n. : hadis numarası
HÜİF. : Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İA. : İslam Ansiklopedisi
İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
md. : maddesi
MÜ. : Marmara Üniversitesi
nşr. : nâşir
ö. : ölümü
s. : sayfa
s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem
sy. : sayı
thk. : tahkik yapan
ty. : tarihsiz
UÜİF. : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
yay. : yayınları, yayınevi
yy. : yer yok

ÖZET

Bu çalışma, “İbn Mâlik ve Nahiv İlmi Açısından *el-Elfiyye* Adlı Eseri” başlığını taşımaktadır. Endülüs’te dünyaya gelip daha sonra doğuya göç ederek ilmî faaliyetlerine burada devam eden İbn Mâlik (ö. 672/1274), başta nahiv olmak üzere sarf, kıraat, lügat ve diğer ilimlerde gerek mensûr gerekse manzûm birçok kıymetli eser kaleme almış olup ve sonraki devirlerde nahiv alanında otorite kabul edilerek bu ilmin gelişimine büyük katkılar sağlamıştır.

Onun, nahiv ilmini şiirsel bir üslupla anlattığı *el-Elfiyye* adlı manzumesi, bu alanda kaleme alınan eserler için adeta bir dönüm noktası olarak kabul edilmiş, günümüze dek Arap dili öğretiminde temel bir eser olarak okutulmuş, öğrenciler tarafından ezberlenmiş ve ayrıca birçok bilgin tarafından eser üzerinde şerh ve hâşiye türü çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde nahiv ilminin ortaya çıkış serüveni ve İslâmi ilimlerdeki elfiyye geleneği hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde İbn Mâlik’in hayatı, ilmî kişiliği ve yazdığı eserler ele alınmış; ikinci bölümde ise *el-Elfiyye*’nin nahiv ilmi açısından değerinin tespiti amacıyla, eserin bölümleri, içeriği, istişhad metodu, İbn Mâlik’in konu anlatımında kullandığı üslupları ve bu alanda kendinden önceki fikirler karşısındaki tutumu konu edinilmiştir. Ayrıca eser üzerinde yapılan çalışmalara değinildikten sonra nahiv öğretimi açısından eserin değeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma süresince tasnif yöntemine başvurulmasının yanı sıra, İbn Mâlik’in bu eserinin nahiv ilmine ve öğretimine katkılarını tespit bağlamında analitik yöntemin kullanılmasına da gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Mâlik, Elfiyye, Nahiv, Didaktik Şiir, Arapça.

SUMMARY

IBN MALİK AND HIS WORK CALLED *al-ALFIYYAH* IN TERMS OF GRAMMAR

This study is titled “Ibn Malik and His work called *al-Alfiyyah* in terms of grammar” He was born in Andalusia in 1274 (as Hijrî 672). After that he migrated East and continued to his scientific activities here. He has authored very valuable works including especially Grammar, Morphology, Quran Recitation, Linguistics, and other Islamic Sciences either in Prose or Poetic forms. He was then recognized as an authority in the field of Arabic Grammar and has contributed greatly to the development of this field.

The work of *al-Alfiyyah* which the author handled the Arabic grammar in a poetic style has been accepted as a turning point for similar works written in this field. It has been taught as an essential trace in the teaching of the Arabic language until today. In addition to that, It has been interpreted and annotated for many times by many scholars.

This study consists of an introduction and two main sections. In the introduction, a brief information about the emergence of Arabic grammar (ilmu'n-Nahv) and *Alfiyyah* tradition in Islamic sciences is given. In the first section, life of Ibn Malik, scientific personality and his works are dealt with. In the second section, in order to determine grammatic value of *al-Alfiyyah*, chapters and content of the work, his substantiation method and lecture styles and also his attitude towards ideas of its predecessor in this area are discussed. In addition to that, after mentioning about works done on *al-Alfiyyah*, the value of it in terms of teaching Arabic grammar (ilmu'n-Nahv) is studied to determine.

During the research process, classification method has been applied. In addition to that, analytical methods are also resorted in order to be able to specify the contributions of *al-Alfiyyah* to the Arabic grammar and teaching of it.

Keywords: Ibn Malik, *Alfiyyah*, Nahv, Didactic Poetry, Arabic.

ÖNSÖZ

Yüce Allah, ilahi mesajında insanlara, onların birbirleriyle iletişim kurmak için kullandıkları bir dil ile hitap etmektedir. Bu nedenle Kur'ân'ın ifadelerini ve bu ifadelerdeki maksatlarını anlamak gönderildiği Arap dilinin özelliklerini bilmeye bağlanmaktadır.

Başlangıçta Kur'ân'ın doğru anlaşılması gayreti ile ortaya çıkan dil çalışmalarının zamanla nahiv ilmi adı altında müstakil bir disiplin şeklini aldığı ve bu alanda Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyh (ö. 180/796), Müberred (286/900), Zeccâcî (337/949) ve İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) gibi birçok değerli âlimin yetiştiği görülmektedir. Bunlardan biri de Endülüs'te dünyaya gelen Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik (ö. 672/1274)'tir.

İbn Mâlik, ilim tahsiline doğduğu topraklarda başlamış, daha sonra doğuya göçmüş ve eğitimine buradaki âlimlerin ders halkalarına katılmak suretiyle devam etmiştir. Arap dilinde özellikle de nahiv alanında otorite kabul edilen İbn Mâlik, edindiği bilgi birikimini gerek öğrenci yetiştirmekle gerekse eser yazmakla aktarmaya gayret göstermiştir.

Eserlerinden biri de şiirsel anlatımdan yararlanmak suretiyle nahiv öğretimini kolaylaştırmayı amaçladığı *el-Elfiyye* adlı manzumesidir. Yazılışından günümüze dek bu manzume Arap dil öğretiminde temel bir eser olarak okutulmuş, öğrenciler tarafından ezberlenmiş, ayrıca birçok bilgin tarafından eser üzerinde yüze yakın şerh ve bununla birlikte bazı şerhler üzerine de onlarca hâşiye çalışması yapılmıştır.

Giriş ve iki bölüm ve sonuçtan oluşan bu çalışmada İbn Mâlik'in hayatı ve *el-Elfiyye*'nin nahiv ilmi açısından oturduğu zeminin tespiti amaçlanmaktadır. Giriş bölümünde nahiv ilminin ortaya çıkış serüveni ve İslâmi ilimlerdeki *elfiyye geleneği* ve bu gelenek doğrultusunda kaleme alınmış eserler hakkında bilgi verilip, birinci bölümde İbn Mâlik'in hayatı ve ilmî kişiliği ele alınarak yazdığı eserlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde *el-Elfiyye*'nin bölümleri, içeriği, istişhad metodu, İbn Mâlik'in konu anlatımında kullandığı üslupları ve bu alanda kendinden önceki fikirler karşısındaki tutumu belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu manzûme üzerinde yapılan çalışmalara değinildikten sonra nahiv öğretimi açısından eserin yeri ve değeri belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise, *el-Elfiyye* hakkında yaptığımız tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Çalışmamıza görüş ve değerlendirmeleriyle büyük katkı sağlayan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN'e şükranlarımı sunarım. Yine bu süreçte desteklerini her zaman yanımda hissettiğim eşim, ailem ve tüm arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmanın klasik-modern nahiv kaynaklarını karşılaştıracak araştırmacılara ve Arap dili öğretim metotları üzerinde inceleme yapacaklara faydalı olmasını ve Arap dili ve belâğatı alanına küçük de olsa bir katkı sağlamasını Yüce Allah'tan temenni ederim.

Turan BAHŞİ
Antalya, 2014

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı, Kaynakları ve Yöntemi

“İbn Mâlik ve Nahiv İlmi Açısından el-Elfiyye Adlı Eseri” isimli bu çalışma, yazılışından günümüze kadar yoğun ilgi gören, üzerinde birçok şerh ve hâşiye çalışması yapılan, ayrıca eğitim-öğretim kurumlarında ders kitabı olarak okutulan İbn Mâlik (ö. 672/1274)’in *el-Elfiyye* adlı eserini nahiv ilmi açısından incelemeyi amaçlamaktadır.

Eserin nahiv ilmi açısından değerlendirilmesini konu alan, yüksek lisans ya da doktora seviyesinde Türkiye’de yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte bazı akademik çalışmalarda İbn Mâlik ve *el-Elfiyye*’sine yer verildiği görülmektedir. Yusuf Teker’in *Hadis Usûlü Edebiyatında Elfiyyeler, Irâkî ve Elfiyyesi*¹ adlı yüksek lisans tezi, Mehmet Reşit Özbalıkçı’nın *Kur’ân ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü*² adlı kitabı, Mustafa Bilici’nin *İbn Mâlik ve Şevâhidü’l-tavzîh ve’l-tashîh Adlı Eseri*³ isimli yüksek lisans tezi, Şehabettin Ergüven’in “Endülüs’te Dil ve Nahiv Çalışmaları”⁴, Kemal Tuzcu’nun “Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler”⁵ ve Kadri Yıldırım’ın “Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”⁶ adlı makaleleri bu çerçevede zikredilebilir. Arap dünyasında yapılan bazı çalışmalarda da *el-Elfiyye*’ye yer verilmektedir. Bunların arasında Mahmûd Necîb’in, *Şurûhu’l-Elfiyye menâhicühü ve’l-hilâfu’n-nahviyyu fîha*⁷ adlı doktora tezini, Muhammed et-Turkî et-Tâcûrî’nin “min A’lâmi’l-lugaviyyîni ve’n-nuhât İbn Mâlik”⁸ isimli makalesini, Hâlid Sa’d Muhammed’in *Usûlu’n-nahv inde İbn Mâlik*⁹ adlı eserini bu çalışmalar arasında sayabiliriz.

¹ Teker, Yusuf, *Hadis Usûlü Edebiyatında Elfiyyeler, Irâkî ve Elfiyyesi*, (Yüksek Lisans), MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

² Özbalıkçı, Mehmet Reşit, *Kur’ân ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006.

³ Bilici, Mustafa, *İbn Mâlik ve Şevâhidü’l-tavzîh ve’l-tashîh Adlı Eseri*, (Yüksek lisans), S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

⁴ Ergüven, Şehabettin, “Endülüs’te Dil ve Nahiv Çalışmaları”, *HÜİF Dergisi*, sy: 12, 2007.

⁵ Tuzcu, Kemal, “Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler”, *AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sy: 47, 2007.

⁶ Yıldırım, Kadri, “Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, *UÜİF. Dergisi*, c.VIII, sy:1, 2009,

⁷ Mahmûd Necîb, *Şurûhu’l-Elfiyye menâhicühü ve’l-hilâfu’n-nahviyyu fîha*, (basılmamış doktora tezi), Câmiatü Halep, Külliyyetü’l-adâb ve’l-ulûmi’l-insâniyye kısmü lugati’l-Arabiyye, 1999.

⁸ Tâcûrî, Muhammed et-Turkî, “min A’lâmi’l-lugaviyyîn ve’n-nuhât İbn Mâlik”, *Mecelletu külliyyeti’d-da’veti’l-İslâmiyye*, Trablusgarp, sy:18, 2001.

⁹ Hâlid Sa’d, Muhammed, *Usûlu’n-nahv inde İbn Mâlik*, Mektebetü’l-adâb, Kahire, 2009.

Nahiv ilminin ortaya çıkışı, İslâmi ilimlerdeki elfiyye geleneği ve bu geleneğin nahiv ilmi ile ilişkisinin konu edildiği giriş bölümünde; Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)'nin, *el-Kâmûs 'ül-muhît*'i, Zebîdî (ö. 1205/1791)'nin *Tâcu'l-arûs*'u, Cevherî (ö. 400/1009)'nin *Tâcü'l-lüğâ*'sı, Abduh er-Râcihî'nin *Durûs fî mezâhibi'n-nahviyye'si*, Kâtib Çelebî'nin (ö. 1067/1657)'nin *Keşfu'z-zunûn*'u, Ziriklî (1893-1976)'nin *el-A'lâm*'ı, İbn Kesîr (ö. 774/1373)'in *el-Bidâye ve'n-nihaye'si* ve Muhammed Tantâvî'nin, *Neş'etü'n-nahvi ve târihu eşhûri'n-nuhât*'ı, gibi eserlerden istifade edilmiştir.

İbn Mâlik (ö. 672/1274)'in hayatı ve ilmî kişiliğinin ele alındığı birinci bölümde İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679)'ın *Şezerâtü'z-zeheb*'i, Süyûtî'nin (ö. 911/1505)'nin *Buğyetü'l-vuât*'ı, Cezerî (ö. 833/1429)'nin *Gâyetü'n-nihâye'si*, Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)'nin *el-Bülga'sı*, Taşköprüzâde (ö. 968/1561)'nin *Miftâhu's-saâde'si*, Ömer Rıza Kehhâle (1905-1987)'nin *Mu'cemu'l-müellifin*'i ve Sübkî (ö. 773/1372)'nin, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ'sı* başlıca yararlanılan kaynaklar arasında bulunmaktadır.

el-Elfiyye'nin nahiv ilmi bakımından oturduğu zeminin tespit edildiği ikinci bölümde ise; eserin şerhlerinden, Süyûtî (ö. 911/1505)'nin *el-Behcetü'l-mardiyye'si*, el-Mekûdî (ö. 807/1404)'nin *Şerhu'l-Mekûdî'si*, el-Üşmûnî (918/1513)'nin *Menhecü's-sâlik*'i, Bahâuddîn İbn Akîl (ö. 769/1367)'in *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*'i, İbn Hişâm (ö.761/1360)'ın *Evdahu'l-mesâlik*'i; hâşiyelerden ise Muhammed Ali es-Sâbbân'ın *Hâşiyetü's-Sabbân*'ı ve Muhammed el-Hudârî'nin *Hâşiyetü alâ şerhi İbn Akîl*'i yararlanılan temel kaynaklar arasında bulunmaktadır. Ayrıca İbn Mâlik (ö. 672/1274)'in *Şerhu'l-Kâfiyyeti's-Şâfiyye'si*, İbn Mu'tî (ö. 628/1231)'nin *ed-Dürretü'l-Elfiyye fî ilmi'l-Arabiyye'si* ve *el-Füsûlü'l-hamsûn*'u, Süyûtî'nin *el-İktirâh fî ilmi usûli'n-nahv* adlı eserinden de istifade edilmiştir.

Çalışmamız esnasında ayetlerin tercümesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinden yararlanılmış olup *el-Elfiyye*'nin beyitleri ise eserin şerhlerinden ve mu'riblerinden istifade edilerek tarafımızca Türkçe'ye çevrilmiştir.

Nahiv İlmî

Ortaya Çıkışı

نحو kelimesi نحا fiilinden türemiş bir masdar olup sözlükte “yönelmek, kasdetmek, izini sürmek” gibi anlamları ifade etmektedir. Terim olarak ise; “i'râb ve binâ yönünden kelimenin sonunun bilinmesine yarayan kurallar ilmi” demektir. Nahiv kelimesi, “Arab kelamının

i'râbı" şeklinde de tarif edilmektedir.¹⁰ Nahiv kelimesinin sözlük anlamından çıkarak terimsel bir boyut kazanmasında Hz. Ali (ö. 40/660) ile Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 63/683) arasında yaşanan şu olayın etkili olduğu söylenebilir:

Ebu'l-Esved ed-Düelî bir gün Hz. Ali (r.a.)'nin yanına gelir ve elinde bir sayfa görür. Hz. Ali'ye "Mü'minlerin emîri bu nedir?" diye sorunca Hz. Ali: "Halkın dilinde acemlerle birlikteliğinden kaynaklanan bir bozulma gördüm, bu konuda herkesin yararlanacağı bir şeyler yazmak istedim," der. Kelimenin kısımlarını özet bir şekilde açıkladığı bu kâğıdı Ebu'l-Esved'e vererek "أَنْحُ هَذَا النَّحْوُ" "Bu metodu takip et," diyerek Ebu'l-Esved ed-Düelî'yi görevlendirir.¹¹

Nahiv ilmi ortaya çıkmadan önce de Arapların günlük hayatlarındaki konuşmalarında nesilden nesle intikal eden bir meleke sayesinde i'râba dikkat ettiklerini söylemek mümkündür. Öte yandan Müslümanların fetihler ile birlikte Hicâz bölgesi dışına çıkarak, Arap olmayanlarla münasebete başlamalarıyla birlikte Arap ve yabancı unsurlardan oluşan yeni bir karma toplum meydana gelmiştir. Bu toplumda Araplar yalnızca etkileyici olarak kalmamışlar aynı zamanda kültürel bakımdan da bu milletlerden de etkilenmişlerdir. Zaman içerisinde Arapların dillerindeki fesahatin kaybolmaya başlaması, yeni doğan çocuklarda i'râba uygun konuşma melekelerini zayıflatmış, bunun neticesinde de Kur'ân tilâveti ve günlük konuşma dilinde görülen "lahn"¹² toplumda yaygınlık kazanmaya başlamıştır.¹³

Hz. Peygamber döneminde çok nadir karşılaşılan sonraki zamanlarda ise giderek artan dilsel hatalar karşısında sahabenin kaygılanması ve bu hataları önlemeye yönelik tedbir almak istemesi nahiv ilminin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Nitekim; Hz. Ömer (ö. 23/643) zamanında bir bedevî, sahabeye gelerek Kur'ân öğrenmek istediğini belirtmiş, bunun üzerine sahabeden biri, kendisine Tevbe sûresini öğretirken "إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ"¹⁴ "Allah ve Rasûlü, müşriklerden uzaktır," âyetine gelince, rasûl kelimesini mecrûr okumuş, dolayısıyla

¹⁰ Zebîdî, Muhammed Murteâ el-Hüseynî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâru sâdır, Beyrut, 2011, X, 100; el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye*, (nşr. Muhammed Tâmir-Enes Muhammed eş-Şâmî-Zekeriyyâ Câbir Ahmed), Dâru'l-hadîs, Kâhire, 2009, s. 1120; el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, (nşr. Halil Me'mûn Şeyhâ), Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2009, s. 1268; Vecdî, Muhammed Ferîd, *Dâiretü maârifî karnî'l-işrîn*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1972, X, 87; el-Meylânî, Muhammed, *Şerhu'l-muğnî*, Mektebetü Seydâ, Diyarbakır, 2011, s. 2-3.

¹¹ İbnu'l-Enbârî, Kemaluddîn Abdurrahmân, *Nuzhetu'l-elibbâ fî tabakâti'l-udebâ*, (nşr. İbrahim Samurâî), Mektebetü'l-menâr, Ürdün, ty., s. 18.

¹² *Lahn*, konuşurken i'râbta yapılan hata, üstü kapalı konuşmak gibi anlamlara gelmektedir. Bk. Zebîdî, *a.g.e.*, IX, 377-380; Vecdî, *a.g.e.*, IX, 343.

¹³ Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi-II Sadru'l-İslam Dönemi*, Fenomen yay., Erzurum, 2009, s. 23; Özbalkıç, *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, s. 21-22.

¹⁴ et-Tevbe 9/3.

da “Allah müşriklerden beri olduğu gibi Hz. Muhammed (s.a.v.)’den de berîdir,” şeklinde bir yanlış anlam ortaya çıkmıştır. Bunu duyan bedevî: “Allah gerçekten Rasûl’ünden berî midir?! Eğer Allah, Rasûlünden beraat etmişse ben haydi haydi beraat ederim,” demiştir. Bu olay Hz. Ömer’e ulaştınca, bedevîyi yanına çağırarak, olayı kendisine sormuştur. Bedevî Kur’ân bilgisinin olmadığını, öğrenmek için geldiğini belirterek yaşadıklarını anlatınca Hz. Ömer, mezkûr âyetin yanlış anlaşıldığını söyleyerek bedevîye doğrusunu öğretmiştir. İşte bu olaydan sonra Hz. Ömer, insanlara Kur’ân öğretecek kimselerin dil alanında bilgili olmasını şart koşmuş ve Ebu’l-Esved ed-Düelî (ö. 63/283)’den Arap dilinde genel geçer bir metod ortaya koymasını istemiştir.¹⁵

Hz. Ebûbekir (ö. 13/634) ise “Okurken bir kelimeyi atlamayı lahn yapmaya tercih ederim,”¹⁶ diyerek okumada yapılan hatanın, bir kelimeyi hiç söylememekten daha ağır olduğunu ifade etmek istemiştir. Yine Hz. Ömer, hilafeti döneminde Kûfe ve Basra valiliklerinde bulunan Ebu Musa el-Eş’arî’nin kâtibine yazdırdığı mektupta i’râb hatası bulunduğundan dolayı öfkelenmiş ve Ebû Musa’ya, yaptığı hatadan dolayı kâtibini cezalandırmasını emretmiştir.¹⁷

Basra valisi Ziyâd b. Ebîh (ö.53/672)’in yanına halktan bir adam gelerek, babasının öldüğünü ve geriye çocuklar bıraktığını ifade için “و تَرَكَ بَنُونَا تُؤْفِي أَبَانَا” demiştir. Bu bozuk konuşmayı duyan Ziyâd b. Ebîh’in adama, kurmak istediği cümlelerin doğrusunun “تُؤْفِي أَبُونَا وَ” şeklinde olduğunu söylemesi ve Ebu’l-Esved’e nahiv ilminin esaslarını ortaya koymasını emretmesi, lahn karşısındaki refleksi göstermesi açısından manidardır.¹⁸

Diğer bir örnek ise şöyledir: Hz. Ömer, bir gün ok atışı yapan bir gruba rastlamış ve onların hedefe isabette başarısız olduklarını görünce onlara ihtarda bulunmuştur. Bunun üzerine orada bulunanlardan biri, kendilerinin henüz ok atma eğitimi aldıklarını ifade için “إِنَّا قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ” şeklinde hatalı¹⁹ bir ifade kullanmış bunun üzerine, Hz. Ömer “Konusmanızdaki hatanız bana, kötü ve isabetsiz atışınızdan daha ağır geldi. Çünkü ben Hz. Peygamberin رَجَمَ

¹⁵ Tantâvî, Muhammed, *Neş’etü’n-nahvi ve târihu eşhuri’n-nuhât*, Dâru’l-meârif, Mısır, ty., s. 25; İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, s. 19-20.

¹⁶ Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, *el-Muzhir fî ulûmil’l-luğa ve envâihâ*, (nşr. Muhammed Ahmed Câdelmevlâ, Alî el-Bicâvî, Muhammed Ebu’l-Fazl), Mektebetü’l-meârif, Mısır, ty., II, 397.

¹⁷ Süyûtî, a.g.e., II, 397; Tantâvî, a.g.e., s. 17.

¹⁸ Tantâvî, a.g.e., s. 26.

¹⁹ Bu ifadenin doğrusu “إِنَّا قَوْمٌ مُتَعَلِّمُونَ” şeklindedir.

”اللَّهُ اَمْرًا اَصْلَحَ مِنْ لِسَانِهِ“²⁰ (Dilini düzelten kimseye Allah rahmet etsin) dediğini işittim,” demiştir.²¹

Görüldüğü gibi sahabe'nin lahn karşısındaki tutumunda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) doğru konuşmaya verdiği değer yan sıra yapılan hataların düzeltilmesi noktasındaki uyarılarının etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Allah Rasûlü bir gün huzurunda, konuşurken hata yapan birisini görünce sahabeye hitaben: ”اَرِشِدُوا اَحَاكُمُ فَإِنَّهُ قَدْ ضَلَّ“²² (Kardeşinize doğrusunu gösterin. Çünkü o şaşırmıştır.) buyurmuş ve ”أَنَا اَعْرَبُ الْعَرَبِ وَلَدَتْنِي قُرَيْشٌ“ (Ben Arapların en fasihiyim, Kureyş kabilesinde doğdum ve Benû Sa'd b. Bekr kabilesinde yetiştim. Benim için lahn nasıl söz konusu olabilir?)²³ sözleriyle kendisinin lahn yapmaktan uzak olduğunu ifade etmiştir.²⁴

Kurucusu

Kaynaklarda nahiv ilminin kurucusu hakkında farklı isimler söylene de İbn Sellâm el-Cumâhî (ö. 231/846), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Ebü't-Tayyib el-Lugavî (ö. 351/962) ve Ebû Saîd es-Sîrâfî (ö. 368/979) gibi tabakat ve dil bilginleri Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 63/683)'yi nahvin kurucusu olarak kabul etmektedirler. Ebu'l-Esved de nahiv ilminin esaslarını Hz. Ali'den aldığını ifade etmiştir.²⁵

Ebu'l-Esved'in nahiv ilmini kurması yönünde verilen talimatı yerine getirmek için yanındaki kâtibine: ”Ben bir harfin telaffuzunda ağzımı iyice açarsam üzerine bir nokta koy; tamamen kapatırsam harfin önüne bir nokta koy; ağzımı aşağıya eğersem harfin altına bir nokta koy; eğer iki kelimeyi tenvin ile tekit edersem bunu iki nokta ile belirt,” dediği kaynaklarda zikredilmektedir.²⁶ Böylece Ebu'l-Esved kıraat hatalarını önlemek için Kur'an-ı

²⁰ Kudâî, Muhammed b. Selâme, *Müsned-i Şihâb*, (nşr. Hamdi Abdulmecîd es-Selefi), Dâru'r-risâleti'l-âleviyye, Beyrut, 2010, I, 328, h.n. 580; Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *Şuabu'l-îmân*, (nşr. Abulhamîd Hâmid), Mektebetü'r-rüşd, 2003, III, 211, h.n. 1558; Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1986, II, 259, hn. 3207; Ukaylî, Muahmed b. Amr b. Mûsâ, *ed-Duafâu'l-kebîr*, (nşr. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, III, 396.

²¹ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, (nşr. Muahmed Alî en-Neccâr), Mektebetü'l-ilmiyye, Beyrut, 1952, III, 246; Tantâvî, *Neş'etü'n-nahvi*, s. 16.

²² Hâkim, Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, (nşr. Mustafa Abdulkâdir Ata), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1411, II, 439, h.n. 3643.

²³ Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (nşr. Hamdi Abulmecîd es-Selefi), Dâru'ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty., VI, 35, h.n. 5437.

²⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, III, 246; Süyûtî, *el-Muzhir*, II, 397.

²⁵ Durmuş, İsmail, ”Nahiv”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 302. Daha geniş bilgi için, Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-saâde ve Misbâhu's-siyâde fî mevzûati'l-ulûm*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1985, I, 142-150.

²⁶ İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, yy., ty., s. 45; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 20.

Kerîm'in kelime sonlarının i'râbını, nokta şeklindeki hareketlerle tespit ederek Basra'da dil ve gramer çalışmalarını başlatmıştır.

Bazı müsteşrikler, Basra'da başlayan nahiv çalışmalarını Süryânî, Yunan ve Hint gramerleriyle ilişkilendirmeye çalışmaktadırlar. Her ne kadar ilk dönem Basra nahiv bilginlerinin bazı yabancı dillerin gramerlerine vâkıf oldukları ve kısmen de olsa bunlardan etkilendikleri söylenebilse bile Arap nahvinin “âmil teorisi”ne dayanması ve bu teorinin hiçbir yabancı dilde bulunmaması, Arap nahvinin diğer bir takım dillerden sentezlenmiş bir gramer olduğuna dair ileri sürülen oryantalist görüşleri geçersiz kılmaktadır.²⁷ Basra'da Ebu'l-Esved tarafından temelleri atılan bu ilim, yetiştirdiği öğrencileri Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/707), Anbesetu'l-Fîl (ö. 100/718), Abdurrahmân b. Hurmuz (ö. 117/735) ve Yahyâ b. Ya'mer (ö. 129/746) tarafından sonraki nesillere aktarılacak dil çalışmalarının yaygınlık kazanmasına katkı sağlamıştır.²⁸

Ekolleri

Nahvin oluşum sürecinde Ebu'l-Esved ed-Düelî ve öğrencileri tarafından başlatılan bu ilme dair çalışmaların, gerek Basra gerekse diğer ilim merkezlerinde de devam ettirildiği görülmektedir. Bu başlık altında, çalışmamızın ikinci bölümünde atıflarda bulunacağımız Basra, Kûfe, Bağdat ve Endülüs ekollerinin genel özellikleri, birbirleriyle ilişkileri ve yetiştirdikleri âlimlere yer verilecektir.

Basra Ekolü

Ebu'l-Esved ed-Düelî ile Basra'da temelleri atılan ve öğrencileri tarafından devam ettirilen nahiv faaliyetleri, zamanla Basra ekolünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Basra ekolünün nahiv çalışmalarının merkezinde, semâ' ve kıyas bulunmaktadır. Basra ekolünü ileride zikredeceğimiz diğer ekollerden farklı kılan özellik ise bu ekole bağlı bilginlerin, fasih bedevîlerden dil ve edebiyat malzemesi derlemede titiz davranmaları ve kaide belirlemede şayet kıyası kullanmışlarsa makîsun aleyh olacak materyali nâdir ve şâz şekillerden değil sık kullanılan örnekler arasından seçmiş olmalarıdır.²⁹

Bu ekolünün ilk temsilcileri arasında Âsım b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766), Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793) ve Yunus b. Habîb (ö. 182/798) yer almaktadır. Daha sonraki dönemlerde

²⁷ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-maârif, Mısır, 2008, s. 20.

²⁸ Daha geniş bilgi için bk. Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh, *Ahbâru'n-nahviyyîne'l-Basrîyyîn*, (nşr. Muhammed İbrahîm), Dâru'l-i'tisâm, yy., 1985, s. 38-53.

²⁹ Çetin, Nihad M., “Arap”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 296.

ise, *Kitâbu'l-ayn*³⁰, in yazarı Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/791) ve talebesi aynı zamanda da *el-Kitâb*³¹, in müellifi Sîbeveyh (ö. 180/796) gelmektedir. Sîbeveyh'ten sonra bu ekol mensubu diğer âlimler ise şunlardır: Ebû Ubeyde Ma'mer b. El-Musennâ (ö. 209/824), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), Ebû Saîd el-Asmaî (ö. 216/831), Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Ebû Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863), Ebû Abbâs el-Müberred (ö. 286/900) ve İbn Dureyd (ö. 321/933).³²

Kûfe Ekolü

Nahiv ilmi, ortaya çıkışından itibaren yaklaşık bir asır boyunca yalnızca Basralı dilcilerin elinde şekillenmiştir. Hicrî II. yüzyıla gelindiğinde ise Kufe'de, dil ve edebiyat çalışmaları, kuralları ve filolojik sorunlara yaklaşım tarzları bakımından Basra ekolünden farklı bir yol izleyen bilginler, ikinci bir ekol olarak Kûfe mektebini kurmuşlardır.

Başlangıçta Kûfe ekolünün ilk temsilcileri sayılan Ebû Ca'fer er-Ruâsî (ö. 187/802), Züheyr b. Meymûn el-Furkubî (ö. 155/772), Abdurrahmân et-Temîmî (ö. 164/781) gibi bilginler Basralı âlimlerden dersler almışlardır. Kûfe ekolü hicrî II. yüzyılın sonlarına doğru Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/804) ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822)'nin kullandıkları terimler, kurallar ve ölçüler ile Basra ekolünden ayrılıp tamamen bağımsız bir hale gelerek altın çağını yaşamıştır. Kûfe ekolü mensubu sayılan diğer âlimler ise şunlardır: İbn-i Keysân (ö. 299/911), Muhammed b. Sa'dân ed-Darîr (231/845), Ahmed b. Yahyâ Sa'leb (ö. 291/903), Niftaveyh (ö. 323/934), Ebû Bekr el-Enbârî (ö. 328/939).³³

Kûfelilerin semâ' metodu Basralılardan farklılık göstermektedir. Basralıların semâ' ameliyesinde kullanılacak materyalde aradıkları yaygın kullanım şartı Kûfelilerde aranmamıştır. Onlar genellikle şâz ve nâdir kullanımlara yer vermişlerdir. Bu uygulama farklılığı iki şehrin coğrafi konumu ile de ilişkilendirilebilir. Şöyle ki; Basra, çöle yakın bir

³⁰ Halil b. Ahmed tarafından ilk defa alfabetik dizin esasına dayanarak oluşturulan bu eser, Arap lügatçiliği bakımından bir dönüm noktası sayılmaktadır. Daha geniş bilgi için bk. Demirayak, Kenan - Çöğenli M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, AÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi yay., Erzurum, 1994, s. 123.

³¹ Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eser sayılmaktadır. Daha geniş bilgi ve bu kitabın şerh ve hâşiyeleri için Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty., II, 1426-1427.

³² Râcihî, Abduh, *Durûs fî mezâhibi'n-nahviyye*, Dâru'n-nehdâti'l-Arabiyye, Beyrut, 1980, s. 11; Zebîdî, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lügaviyyîn*, (nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Dâru'l-meârif, Mısır, ty., s.21; Kılıç, Hulûsi, "Basriyyûn", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 118.

³³ Zebîdî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lügaviyyîn*, s. 125; Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 154-159; Bakkal, Hidayet, *Kûfe Nahiv Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*, (Yüksek lisans), AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012, s. 86, 89, 92.

şehir olması sebebiyle fasih Arapça konuşan bedevîlerin devamlı bulunduğu bir şehir iken Kûfe böyle değildir.³⁴

Basra ile Kûfe ekolleri arasında dikkat çeken diğer bir farklılık da kullandıkları ıstılahlar düzeyinde ortaya çıkmıştır. Örneğin; Basralılar *bedel* terimini kullanırlarken, Kûfeliler bunun yerine *terceme* terimini kullanmışlardır. Bunun yanı sıra Kûfeliler, *zarf* yerine *sıfat* ve *mahal*, *temyîz* yerine *tefsîr*, *sıfat* yerine *na't* kavramlarını kullanmışlardır. Kûfelilerin kullandıkları terimlerden *atf-ı nasak* ve *na't* terimleri dışındakiler ise zamanla ortadan kalkmıştır.³⁵

Teaccub ifadesi için kullanılan (مَا أَحْسَنَ زَيْدًا) örneğindeki (أَحْسَنَ) kelimesi ile ilgili olarak Kûfeliler, bu kelimenin çekiminin bulunmadığını ve câmid kabul edildiği için isim olduğunu söylerlerken, Basralılar bu kelimeye mütekellim yâ'sının, *nûn-u vikâye* ile bittiği için fiil olduğunu söylemişlerdir.³⁶

Basralı ve Kûfeli dilciler arasında şiddetli tartışmaların yaşandığı diğer bir konu ise, masdarın mı yoksa fiilin mi asıl olduğu sorusudur. Kûfeliler, fiilin asıl, masdarın ise fiilden türediğini savunurlarken Basralılar ise bunun tam zıddını söylemektedirler.

Görüldüğü gibi iki ekol arasında yapılan ilmî tartışmaların, zaman içerisinde yüzeysellikten uzaklaşarak fikrî derinliği elde etmesi ve farklı perspektiflerden bakabilme yetisini geliştirmesi sebebiyle Arap dilini, olumlu yönde geliştirdiği söylenebilir.³⁷

Bağdat Ekolü

Hicrî IV. yüzyılın başlarından itibaren, başta Basra ve Kûfe'li âlimlerden öğrendikleri bilgileri düşünce süzgecinden geçirerek fikirler arasında tercihlerde bulunan ve daha sonraki dönemlerde ise kendine özgün bir metod geliştiren Bağdat ekolü karşımıza çıkmaktadır.³⁸

Bağdat ekolü mensubu bilginlerin yaptıkları tercihlerde bir birliktelik söz konusu olmamış, İbn Keysân (ö. 299/912), İbnü'l-Hayyât (ö. 320/932) ve İbnü'ş-Şukayr (ö. 315/927) gibi âlimler -Basra ekolünden istifade etmekle birlikte- daha çok Kûfe ekolünün fikirlerini benimsemişlerdir. Buna karşılık ez-Zeccâcî (337/949), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ve İbn Cinnî (ö. 392/1001) ise birinci grubun tam tersine, görüşlerinde Basra ekolünü merkeze almışlardır. Zikredilen bu son yöntem daha sonraki dönemlerde sadece Bağdat'ta değil, nahiv

³⁴ Kılıç, Hulûsi, "Kûfiyyûn", *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 345-346.

³⁵ Râcihî, *Durûs fî mezâhibi'n-nahviyye*, s. 91; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 166-167.

³⁶ İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el- Kâsım, *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Mektebetü'l-hâncı, Kahire, 2002, s. 105-124.

³⁷ Râcihî, *a.g.e.*, s. 147-157.

³⁸ Râcihî, *a.g.e.*, s. 159-160.

alanında çalışma yürütülen diğer bölgelerde de örnek alınıp benimsenmiş ve artık nahiv çalışmaları bu minval üzere devam etmiştir.³⁹

Endülüs Ekolü

Endülüs'ün Emevîler tarafından 93/711 yılında fethedilmesi ile başta Kur'ân-ı Kerîm'in doğru bir şekilde okunmasını amaçlayan dil çalışmaları; metinlerdeki anlaşılmayan kelimelerin açıklanması ve karşılaşılan nahiv sorularının cevaplanması şeklinde bir niteliğe sahipti. Cûdî b. Osman el-Mevûrî (ö. 198/814)'nin doğuya ilim tahsili için gidip Kisâî ve Ferrâ gibi âlimlerden ders alması ve Endülüs'e geri döndüğünde Kûfeli âlimlerin kitaplarını okutmaya başlamasıyla Endülüs ekolünün ilk çekirdeklerinin atıldığı söylenebilir.⁴⁰

Muhammed b. Mûsâ b. Hişâm el-Efşengî (ö.307/920)'nin tıpkı el-Mevûrî gibi doğuya gidip Basralı dilcilerden Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını öğrenmesi ve geri döndüğünde bu eseri öğrencilerine okutmasıyla Endülüs'te başlangıçta hâkim olan Kûfe taraftarlığı, yerini Basra'ya bırakmıştır.⁴¹ Endülüs'ün doğu nahvinden bağımsız olarak kendi kimliğini kazanması hicrî VI. yüzyıla rastlamaktadır. Endülüs'ün artık nahvî bir ekol olarak tarih sahnesine çıkmasının ardından burada yetişen bilginler, doğulu nahivcilerin kitaplarına şerh ve ta'likler yazmalarının yanı sıra nahiv usulü hakkında da değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hicrî VII. asırda Endülüs nahvinde, dikkat çeken önemli bir gelişme yaşanmış, bu dönemdeki bazı âlimler nahivde kıyas ve illet meselelerinin kullanılmaması gerektiğini söylemişler ve bunları eğitim metoduna zarar veren hezeyanlar olarak değerlendirmişlerdir.⁴²

Endülüs ekolüne bağlı âlimlere şu isimleri örnek olarak verebiliriz: Muhammed b. Yahyâ er-Rabâhî (ö. 358/969), Ebû Bekre ez-Zübeydî (ö. 379/989), İbnü'l-İflîlî (ö. 458/1066), İbn Sîde (ö. 458/1066), el-A'lem eş-Şentemerî (ö. 476/1084), İbnü's-Seyyîd el-Batalyevsî (ö. 521/1127), Ebü'l-Hüseyn İbnü't-Tarâve (ö. 528/1134), İbn Harûf (ö. 609/1212), Ebû Ali eş-Şelebvîn (ö.645/1247), İbn Hişâm el-Hadravî (ö. 646/1248), ve İbn Mâlik (ö. 672/1274).⁴³

³⁹ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 248; Karabudak, Muhsin, *Bağdat Dil Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*, (Yüksek Lisans), CÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2010, s. 83.

⁴⁰ Zebîdî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lügaviyyîn*, s.256-257; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 288-289.

⁴¹ Ergüven, "Endülüs'te dil ve nahiv çalışmaları", s. 145.

⁴² Ergüven, *a.g.m.*, s. 153-154.

⁴³ Râcihî, *Durûs fî mezâhibi'n-nahviyye*, s. 216.

Elfiyye Geleneği

Bu başlık altında İslâm düşüncesinin ilim telakkisinde sistematik bir yazma faaliyeti olarak karşımıza çıkan elfiyye geleneği, İslâmî düşüncesinde ve nahiv ilminde yazılan eserler bağlamında ele alınacaktır.

İslâmî Düşüncesinde

Elfiyye; Arapların, bin sayısını ifade etmek için kullandıkları ألف kelimesine nisbet edilen bir isim olup sözlükte, milâdî takvimin 1000 yıllık zaman dilimini ifade etmektedir. Terim anlamı olarak ise Arap dilindeki kuralları konu edinen 1000'er beyitlik manzumelere verilen isimdir.⁴⁴

İslâm tarihinde eserine *Elfiyye* ismini veren ilk kişinin orta çağ tıbbının önde gelen temsilcisi Ebû Alî Hüseyin b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ (ö. 428/1037) olduğu görülmektedir. *el-Kânûn fi't-Tıbb* adlı kitabının özeti sayılan *el-Elfiyye* adlı manzumesi *el-Urcûze fi't-Tıbb* ve *el-Manzûme fi't-Tıbb* adları ile de bilinmektedir. Bu manzumesinde İbn Sînâ, temel tıbbî bilgilerin öğretimini kolaylaştırmayı ve kalıcılığını sağlamayı amaçlamıştır.⁴⁵

İbn Sînâ'nın didaktik türdeki manzumesine *el-Elfiyye* adını vermesinin sonraki dönemlerde İslâmî ilimlerde eser yazan âlimler için bir örnek oluşturduğu ve bunun zamanla bir gelenek halini aldığı görülmektedir. Bu gelenek çerçevesinde nahiv ilminde elfiyyelerin kaleme alınmasının yanısıra, fıkıh⁴⁶, hadis⁴⁷, belâgat⁴⁸, kıraat⁴⁹, tasavvuf⁵⁰, siyer⁵¹, biyografi⁵², ve rüya tabiri⁵³ gibi alanlarda da yazılmış elfiyyelere rastlanılmaktadır.

⁴⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, s. 1120; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 1268; Halîl Tevfik Mûsâ, *el-İrşâd Mu'cemun Muâsirun*, Dâru'l-irşâd, yy., 2001, s. 16; Ma'lûf, Luvîs el-Yesûî, *el-Müncid fi'l-luga*, İntişâratü'l-İslâm, Tahran, ty., s. 16.

⁴⁵ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 72. Urcûze türünde yazılan bu eser başlıca iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde unsurlar, mizaçlar ve bazı hastalıklar gibi teorik konular ele alınmış ikinci bölümde ise genel sağlık kuralları, beslenme, ilaçlar ve tedavi yöntemleri gibi konulara yer verilmiştir. Latince, Fransızca, İbrânce ve İtalyanca gibi dillere çevrilen eser üzerinde başta İbn Rüşd olmak üzere birçok bilginin şerhi bulunmaktadır. Bk. Alper, Ömer Mahir, "İbn Sînâ", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 340.

⁴⁶ Birmâvî, Muhammed b. Abdüddâim (ö. 831/1428)'in *en-Nüzbetü'l-Elfiyye fî usûli'l-fikhiyye* ve Kâdî Muhibbuddîn Muhammed b. Şihne el-Halebî (ö. 815/1412)'nin *Elfiyye fî'l-ferâiz* isimli eserleri fıkıh alanında yazılan elfiyyelere örnek olarak gösterilebilir.

⁴⁷ Zeynüddîn el-İrâkî (806/1404)'nin *Elfiyye fî ulûmi'l-hadis*'i ve Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505)'nin *Elfiyyetü's-Süyûtî fî mustalahi'l-hadis*'i hadis sahasında kaleme alınan elfiyyelerdendir.

⁴⁸ Burhâneddîn İbrâhim b. Muhammed el-Kabâkibî (ö. 850/1446) belâgat ilminde *Elfiyye fî'l-meânî ve'l-beyân* isimli bir eser yazmıştır.

⁴⁹ Kıraat ilminde, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn el-Cezerî (ö. 833/1429) tarafından kaleme alınan manzumenin ismi *Elfiyyetü'l-Cezerî*'dir.

⁵⁰ Kutbuddîn el-Bekrî (ö. 1162/1749)'nin tasavvuf ilminde nazmettiği eserin ismi *Elfiyyetü'l-vefiyye li's-sâdeti's-sûfiyye*'dir. Ayrıca Nakşibendi tarikatı şeyhi Ahmed Süleymân el-Ervâdî (ö. 1275/1858)'nin *Elfiyye fî ulûmi'l-edeb* adında bir eseri bulunmaktadır.

⁵¹ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Abdulkâdir b. Ali el-Fâsî (ö. 1096/1684)'nin *Gâyetü'l-vatar fî ilmi's-siyer ile Ebû Bekr b. Ahmed el-Hıbsî (ö. 1374/1954)'nin Elfiyye fî's-sireti'n-nebeviyye'si* siyer ilminde yazılan elfiyyelere örnek olarak verilebilir.

Nahiv İlminde

Tabakât kitaplarını incelediğimizde, nahiv ilminde ilk *Elfiyye*'nin, İbn Sînâ'dan yaklaşık iki asır sonra yaşayan Arap dili âlimi Ebû Zekerîyyâ Yahyâ İbn Mu'tî (ö. 628/1231)'ye ait olduğunu görmekteyiz. İbn Mu'tî'nin, nahiv kaidelerinin ezberlenmesini kolaylaştırmak maksadıyla 1021 beyitten oluşan manzumesini 595/1198 yılında tamamladığı ve bu esere *ed-Dürretü'l-Elfiyye fî İlmi'l-Arabiyye* adını verdiği kaynaklarda zikredilmektedir.⁵⁴

Nahiv ilminde İbn Mu'tî ile başlayan elfiyye geleneğinin kökleri incelendiğinde, daha önceki dönemlerde de bu ilim ile uğraşan âlimlerin didaktik türde yapıtlar oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir. Nahiv alanında kaleme alınan en eski manzumenin; nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan meşhur dil ve edebiyat âlimi Halîl b. Ahmed (ö.175/791)'e ait olduğu söylenir.⁵⁵ Konu ile ilgili olarak Sultan Kâbus Üniversitesi profesörlerinden Ahmed Afîfî, Halîl b. Ahmed'e nisbet ederek 293 beyitten oluşan bir manzume yayınlamış ve bu manzumenin nahiv alanında yazılmış ilk eser olduğunu iddia etmiştir.⁵⁶ Tuzcu, Afîfî'nin yayınladığı manzûmenin ilk beyitlerinin şu şekilde olduğunu söylemektedir:

الحمد لله الحميد بمنه

أول و أفضل ما ابتدأت و أوجب

حمدا يكون مبلغى رضوانه

و به أصير إلى النجاة و اقرب

و على النبي محمد

صلواته و سلام ربي الأطيب

إني نظمت قصيدة خبرتها

⁵² Ebû Abdillâh Muhammed el-Bûnî (ö. 1139/1726), biyografî sahasında *Elfiyyetü's-suğrâ* isimli bir eser kaleme almıştır.

⁵³ Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer İbnü'l-Verdî (ö. 750/1349), *Elfiyyetü'l-verdiyye* adını verdiği eserini, rüya tabirleri üzerine yazmıştır.

⁵⁴ Kâtib Çelebî, *Keşfu 'z-zunûn*, I, 155.

⁵⁵ İbn Mu'tî, Ebû Zekerîyyâ Zeynüddîn Yahyâ, *el-Füsûlü'l-hamsûn*, (nşr. Muhammed et-Tanâhî), yy., ty., s. 29.

⁵⁶ Tuzcu, Kemal, "Klasik Arap şiirinde didaktik şiirler", s. 156.

فيها كلام مؤنق و تأدب

“Hamd, lütfuyla övgüye değer Allah içindir.

Başladığım şeyin ilki ve en değerlisi, [ve övgüye en layık olanı],

Rızasına ulaşacağım kadar büyük hamd,[benim amacımın O’nun rızası olmasıdır]

Onunla kurtuluşa döner ve yaklaşıyorum.[yaklaşıp varacağım]

Peygamber Hz. Muhammed’e,

Rabbimin en güzel salâtı ve selâmı üzerine olsun.

Ben bir kaside düzdüm.[Söz verdiğim kasideyi nazmettim]

Sözün güzelini anlattım,” [İçerisinde süslü ve edebî kelâm olan.]⁵⁷

Ancak tabakât kitaplarında Halil b. Ahmed’e ait böyle bir manzumenin olduğundan bahsedilmemesi sebebiyle nahiv alanında didaktik türde ilk manzumenin Ahmed b. Mansûr el-Yeşkûrî (ö. 370/980)’ye ait olduğu söylenmektedir.⁵⁸

Ondan sonra nahiv alanında yazılan diğer manzûmeler ise şunlardır:

Mulhatü’l-i’râb: Ebû Muhammed Kâsım b. Alî el-Harîrî (ö. 516/1122)⁵⁹

Urcûzetiün hamide: Hüseyin b. Ahmed b. Hayrân el-Bağdâdî (ö. 600/1204)⁶⁰

Urcûze fi’n-nahv: Sâlim b. Ahmed b. Sâlim b. Ebi’s-Sakr et-Temîmi (ö.611/1214)

Hicri yedinci yüzyıla gelindiğinde Yahyâ İbn Mu’tî (ö. 628/1231), nahiv ilminde *ed-Dürretü’l-Elfiyye fî ilmi’l-Arabiyye* adlı eseri ortaya koymuş ve bu eserden etkilenen İbn Mâlik (ö. 672/1274) de bir elfiyye kaleme almıştır. İlim dünyasında İbn Mu’tî’nin eserinden daha büyük bir şöhret yakalayan İbn Malik’in *el-Elfiyye*’si nahiv alanında elfiyye geleniğinin yaygınlık kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. İbn Malik’ten sonra, bu isimle eser yazımı konusunda belirgin bir artışın olduğu görülmektedir. Ulaşabildiğimiz kadarıyla kaynaklarda nahiv alanında yazılan diğer elfiyyeler şunlardır:

⁵⁷ Tuzcu, “Klasik Arap şiirinde didaktik şiirler”, s. 156. Tercümede görülen eksikler nedeniyle parantez aralarındaki ifadeler tarafımızca eklenmiştir.

⁵⁸ İbn Mu’tî, *el-Füsûlü’l-hamsûn*, s. 30.

⁵⁹ Süyûtî, *Buğyetü’l-vuât fî tabakâti’l-lügaviyyîn ve’n-nuhât*, (nşr. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim), Daru’l-fikr, II, 259.

⁶⁰ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 531.

1. *Elfiyye fi'n-nahv ve't-tasrîf ve'l-hat*: Celâldeddîn Süyûtî (ö. 911/1505)'nin İbn Mâlik ve İbn Mu'tî'nin elfiyyelerini cem ettiği bu eseri *el-Ferîde* olarak da bilinmektedir. Süyûtî bu eserine *el-Metâliu's-saîde* adında bir de şerh yazmıştır.⁶¹
2. *Elfiyye fi'n-nahv*: Şa'bân b. Muhammed el-Mevsilî (ö. 767/1425)'ye ait olan bu manzume *Kifâyetü'l-gulâm* adıyla da bilinmektedir.⁶²
3. *Elfiyye fi'n-nahv*: Muhammed b. Ahmed b. Abdilmümin Şemsuddîn el-Lebbânî (ö. 749/1347)'ye aittir. Kaynaklarda manzumesi ile ilgili olarak, "Arap dilinde benzeri bir eser yazılmadı" denilmektedir.⁶³
4. *Elfiyye fi'n-nahv*: Hanefî fakihlerinden Muhammed b. Sâlih el-Gazzî et-Timurtâşî (ö.1035/1625)'nin kaleme aldığı bu eser babası tarafından şerh edilmiştir.⁶⁴
5. *Elfiyye fi'n-nahv*: Mâlikî fakihlerinden olup nahivci kimliği ile de ön plana çıkmış, Abdülazîz b. Abdilazîz el-Lemâtî el-Meymûnî (ö.770/1475)'e aittir.⁶⁵
6. *Elfiyye fi'n-nahv*: Kıraat ilmi ile meşhur olan Ali b. Süleymân b. Abdillâh el-Mansûrî (ö.1134/1722) tarafından nahiv alanında kaleme alınmıştır.⁶⁶
7. *Elfiyye fi'n-nahv*: Fıkıh ve hadis usulü ilimlerinde de manzumeleri bulunan Muhammed b. Ebî Bekr el-Eşarî (ö. 991/1583) tarafından telif edilmiştir.
8. *Elfiyye fi'n-nahv*: Nahiv, arûz ve beyân ilimlerinde imam kabul edilen Hâzim b. Muhammed el-Hasen (ö.684/1285)'e aittir.⁶⁷
9. *Elfiyye fi'n-nahv*: Mustafa b. Ebî Bekr es-Sîvâsî er-Rûmî (ö.1240/1824)'ye aittir.⁶⁸

Buraya kadar nahiv ilminin doğuşu, bu ilmi oluşturan dil ekolleri ve İslâmî ilimler içerisinde elfiyye geleneğinin konumu belirlenmeye çalışılmıştır. Bundan sonraki bölümde nahiv alanındaki elfiyye türünün en önemli temsilcilerinden birisi olarak kabul edilen İbn Mâlik'in (ö. 672/1374) hayatı ve ilmi kişiliği ele alınacaktır.

⁶¹ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 157.

⁶² Ayrıca İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si üzerinde bir şerh çalışması yapmaya başlamış ancak tamamlayamamıştır. Bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 164.

⁶³ Ziriklî, *a.g.e.*, V, 327.

⁶⁴ Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 163.

⁶⁵ Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 21.

⁶⁶ Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 292.

⁶⁷ Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb, *el-Bülga fî terâcimi eimmeti'n-nahv ve'l-luga* (thk. Muhammed el-Mısırî), Dâru sadri'd-dîn, 2000, Dimaşk, s.105-106.

⁶⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 465.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN MÂLİK'İN HAYATI ve İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. Hayatı

1.1.1. Doğumu ve Nesebi

Arap Dili'nde otorite olarak kabul edilen İbn Mâlik'in künyesi Ebû Abdullâh olup ismi, Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik'tir.⁶⁹ Nahivde imam kabul edilen İbn Mâlik 600/1204'de⁷⁰ Ceyyân'da⁷¹ dünyaya gelmiştir.⁷²

İbn Mâlik İspanya'nın fethinden sonra Kurtuba, İşbîliye (Sevilla) ve Mürsiye (Murcia) bölgelerine yerleşen Tay kabilesine mensub olduğu için et-Tâî,⁷³ doğum yeri olan Endülüs ve Ceyyân'a nisbetle el-Ceyyânî⁷⁴ ve el-Endülûsî,⁷⁵ Endülüs'ten doğuya göç ettikten sonra Mâlikî mezhebinden Şâfiî mezhebine geçmesi sebebiyle eş-Şâfiî,⁷⁶ nahiv ilminde temayüzünden dolayı en-Nahvî,⁷⁷ olarak anılmıştır.

⁶⁹ İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebü'l-fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Abdullah İbn Abdilmuhsin, et-Türkî), Hicr yay., yy., 1998, XVII, 514; Ziriklî, *el-A'lâm*, XI, 233; Ali Ahmed, *el-Endelüsiyyûn ve'l-muğârebe fî bilâdi's-Şâm min nihâyeti'l-karni'l-hâmis*, Dimaşk, 1989, s. 192. Bazı kaynaklarda Abdullah ismi künyesin de iki kere zikredilmektedir. Bk., Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 130; Cezerî, İbnu'l-Esîr, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-Kurrâ*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1971, I, 160; İbnü'l-İmâd, el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1991, VII, 590; Hâlid Sa'd, Muhammed Şa'bân, *Usûlü'n-nahv inde İbn Mâlik*, Mektebetü'l-âdâb, Kahire, 2009, s. 5. İsmi hakkındaki ihtilaflar için Bk. İbn Mâlik, *İkmâlü'l-i'lâm bi teslîsi'l-kelâm*, (thk. Sa'd Hamdân el-Gâmidî), Mektebetü'l-Medenî, Cidde, 1984, I, 13.

⁷⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Bülga*, s. 270; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, 267; Ziriklî, *a.g.e.*, XI, 233; Cheneb, Moh.Ben "İbn Mâlik", *İA*, MEB yay., İstanbul, 1968, V, 767-768, (Doğum tarihi ile ilgili diğer görüşler için bk., İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 590.)

⁷¹ Endülüs'te Kurtuba'nın doğusunda bulunan içerisinde birçok köyün bulunduğu yerdir. Günümüzde İspanya'nın güneyinde Andalusia bölgesindeki Jaén adıyla bilinen şehirdir. (Bk. Yâkût el-Hamevî, Ebu Abdillâh Şihabüddin, *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâru Sadr, Beyrut, 1977, II, 195; Turan, Abdülbâki, "İbn Mâlik", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 169.)

⁷² Brockelmann, Carl, *Târihu edebi'l-Arabî*, (çev. Abdulhalim b. en-Neccâr), Dâru'l-Meârif, Kahire, ty., II, 295; Cezerî, *a.g.e.*, I,160. İbn Mâlik'in doğum yeriyle ilgili olarak *Klasik Arap Literatürü* isimli çalışmasında Ignace Goldziher "İspanyol bir aileden gelen İbn Mâlik, Şam'da doğmuş ve orada bir öğretmen olarak çalışmıştır," şeklinde hatalı bilgi vermektedir. Bk. Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, (çev. Rahmi Er-Azmi Yüksel), Vadi yay., Ankara, 2012, s. 114.

⁷³ Ziriklî, *a.g.e.*, XI, 233; Süyûtî, *a.g.e.*, I, 130; Cezerî, *a.g.e.*, I, 160; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 590; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, 267; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 269.

⁷⁴ Ziriklî, *a.g.e.*, XI, 233; Süyûtî, *a.g.e.*, I, 130; Cezerî, *a.g.e.*, I, 160; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 590; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, 267; Safedî, Selahaddin Halil b. Aybeg, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2000, III, 286; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 269.

⁷⁵ Cezerî, *a.g.e.*, I, 160.

⁷⁶ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 130; Cezerî, *a.g.e.*, I, 160.

⁷⁷ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 130; Cezerî, *a.g.e.*, I, 160; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, 267; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 269; el-Yemânî, Abdülbâkî b. Abdilmecîd, *İşârtü't-ta'yîn fî terâcimi'n-nuhât ve'l-lügaviyyîn*, (nşr.Abdülmecîd Deyyâb), yy.,ty., s. 320.

1.1.2. Ailesi

Tabakât kitaplarında İbn Mâlik'in ailesiyle ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Çalışmamız esnasında ne babası ne de dedesi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Bununla birlikte Muhammed Takiyyuddîn (ö. 659/1260), Muhammed Şemsuddîn (ö. 719/1319) ve Muhammed Bedruddîn (ö. 686/1287) adlarında üç oğlunun olduğu bilinmektedir.⁷⁸ Bunlardan Muhammed Takiyyuddîn, “Esed” lakabıyla da bilinir. İbn Mâlik kendisi için nesir türünde hacmen küçük bir eser kaleme almış ve bu esere *el-Mukaddimetü'l-Esediyye*⁷⁹ ismini vermiştir. Muhammed Takiyyuddîn kardeşi Bedruddîn kadar ilmî kimliği ile ön plana çıkamamış, 659/1260'ta vefat etmiştir.⁸⁰ Muhammed Şemsuddîn ise kırk sene kadar Emevi Camisinde ders vermiştir. Etrafındaki öğrencilere hangi kitapları okuduklarını sorduğu, “İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sini okudum” şeklinde bir cevap aldığı, “Babam İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si!” diyerek babasına olan muhabbetini dile getirdiği nakledilmektedir. 719/1319 yılının Ramazan ayında vefat etmiştir.⁸¹

Muhammed Bedruddîn (ö. 686/1287), İbn Mâlik'in oğulları arasında en meşhurdur. Babasının *el-Elfiyye* adlı eserini şerh eden âlimler arasındadır. Kendisine babasından dolayı “İbn Nâzım” ve “İbn Musannif” lakaplarının yanı sıra “en-Nahvî İbnü'n-Nahvî” nisbesi verilmiştir.⁸² 640/1242 yılında Dimaşk'ta doğmuştur. Babası İbn Mâlik'ten nahiv, lügat ve mantık ilimlerine dair dersler almıştır. Şâfiî mezhebi mensubu olan Muhammed Bedruddîn başta fıkıh olmak üzere diğer ilimleri de zamanındaki çeşitli hocalardan tahsil etmiş, özellikle nahiv, belâgat, aruz, mantık ve fıkıh alanında büyük bir paye elde etmiştir. Babası ile aralarında geçen ve sebebi bilinmeyen bir olay nedeniyle Dimaşk'tan ayrılarak Ba'lebek'e gitmiş ve burada ders vermeye bir süre devam etmiştir. Babasının 672/1273 yılında vefat etmesinin ardından Dimaşk'a davet edilen Muhammed Bedruddîn, burada babasının görevini teslim alarak hayatının sonuna kadar talebe yetiştirmek ve eser yazmak dışında başka bir işle uğraşmamıştır. Başkadı Bedreddin İbn Cemâa (ö. 733/1333) ile fakîh ve kâdı Kemâleddin İbnü'z-Zemlekânî (ö. 727/1327) onun talebelerinin başında gelmektedir.⁸³

⁷⁸ Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 133; İbn Hacer el-Askalânî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mietî's-sâmine*, Dâru'l-cil, Beyrut, 1993, IV, 311; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VII, 590.

⁷⁹ Muhammed Takiyyuddîn'in, İbn Mâlik hayatta iken vefatı etmesi nedeniyle oğlunu yâd etme amacıyla bu eseri kaleme almış olduğu düşünülebilir

⁸⁰ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, I, 166; Süyûtî, *a.g.e.*, I, 133.

⁸¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 311.

⁸² Süyûtî, *a.g.e.*, I, 225.

⁸³ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 225; Ali Ahmed, *Endelüsiyyûn ve'l-muğârebe*, s. 195; Özbalıkcı, M. Reşit, “İbnü'n-Nâzım”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 168.

Yazdığı eserleri incelediğimizde Muhammed Bedruddîn'in, babası İbn Mâlik gibi manzume türünde kaleme aldığı bir eseri karşımıza çıkmamaktadır.⁸⁴ Yazdığı eserlerin başında babası İbn Mâlik'in kitapları üzerine yaptığı şerh çalışmaları gelmektedir. *el- Elfiyye* üzerine yazdığı *ed-Dürretü'l-mudiyye fî şerhi'l-Elfiyye*⁸⁵, *Şerhu lâmiyyeti'l-ef'âl (el-Miftâh fî ebniyeti'l-ef'âl)*, *Tekmiletü şerhi teshîli'l-fevâid ve tekmi'li'l-makâsîd* bu gruba örnek olarak verilebilir. İbn Nâzım'ın diğer bazı eserleri ise şunlardır; *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh*, *Kitâb fî'l-aruz*, *Şerhu garîbi tasrîfi İbni'l-Hâcib*, *Gâyetü't-tullâb fî ma'rifeti'l-i'râb*, *Şerhu mülhati'l-i'râb*, *Mukaddime fî'l-mantik*.⁸⁶

İbnü'n-Nâzım 686/1287 yılı Ramazan ayında genç yaşta iken Dimaşk'ta vefat etmiş, Bâbüssağır mezarlığına defnedilmiştir.⁸⁷

1.1.3. Yetiştirilmesi ve İlmî Seyahatleri

Endülüs'te dünyaya gelen İbn Mâlik, gençliğini de burada geçirmiştir. Yaşadığı dönemde İslam toplumu, çocuk eğitiminde hafızlığın başı çektiği ve Kur'ân lugatı ve kıraatine dair ilimleri de bünyesinde barındıran bir eğitim-öğretim programını benimsemekteydi. İbn Mâlik de çocukluğundan itibaren bu program çerçevesinde ilim hayatına ilk adımlarını atmış, derslerde iyi bir dinleyici olmaktan öte iyi bir araştırmacı olarak ön plana çıkmıştır.⁸⁸

İbn Mâlik Ceyyân'da Sâbit b. Hıyâr (ö. 628/1230)⁸⁹dan kıraat ve nahiv ilimlerine dair dersler almış, Ebû Rezîn el-Külâî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Nüvvâr gibi hocaların ders halkalarına katılmış, Muhammed el-Merşânî'nin yanında Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını

⁸⁴ Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 225.

⁸⁵ *ed-Dürretü'l-mudiyye*'den sonra *el- Elfiyye* üzerinde bir çok şerh kaleme alınmasına rağmen diğer şerhlerin içerisinde ilmî değeri ile temayüz etmiş ve bu eser diğer *el-Elfiyye* şârihlerin sürekli atıflar yaptığı kaynak eser olma özelliğini kazanmıştır. Bu şerh aynı zamanda Bedruddîn'in zengin kültürünü, ilmî güvenilirliğini, yaptığı atıflardaki dikkatini, keskin zekasını ve cedel yeteneğini yansıtmakla birlikte zaman zaman babasına yönelttiği eleştirileri ile de dikkat çekmektedir. *Elfiyye Tercümesi* adıyla Hayret Mehmet Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu çeviri üzerinde "*Hayret Mehmet Efendi'nin Manzum Elfiyye Tercümesi ve Bugünkü Dile Uyarlanması*" adında Şükriye Feyza Öz tarafından da bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. (Bk. Ali Ahmed, *Endülüsiyyûn ve'l-muğârebe*, s. 195; Özbalıkçı, M. Reşit, "İbnü'n-Nâzım", *DİA*, XXI, 168; Öz, Şükriye Feyza, "*Hayret Mehmet Efendi'nin Manzum Elfiyye Tercümesi ve Bugünkü Dile Uyarlanması*", (Yüksek lisans), MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.)

⁸⁶ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 225; Brockelmann, *Târihu Edebi'l-Arabî*, II, 292; Ali Ahmed, *Endülüsiyyûn ve'l-muğârebe*, s. 195; Özbalıkçı, M. Reşit, *a.g.m.*, *DİA*, XXI, 168.

⁸⁷ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 225; Brockelmann, *a.g.e.*, II, 292; Özbalıkçı, M. Reşit, *a.g.m.*, *DİA*, XXI, 168.

⁸⁸ Sabbân, Muhammed b. Ali, *Hâşiyetü's-Sabbân alâ şerhi'l-eşmûnî alâ elfiyyeti İbn Mâlik*, (nşr. Tâhâ Abdurraûf Saad) Mektebetü't-Tevfikîyye, Mısır, I, 4.

⁸⁹ Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 160.

okumuştur.⁹⁰ Kaynaklarda belirtildiğine göre kısa bir süre Ebû Ali Şelebîn (ö. 645/1247)'in derslerine de katılmıştır.⁹¹

İbn Mâlik Endülüs'teki siyasî ve sosyal şartların daha da kötüleşmesinin ardından doğulu nahiv ve lûgat âlimleriyle tanışıp ilimlerinden istifade etmek amacıyla otuz yaşlarında doğuya göç etmiş ve doğup yetiştiği bu topraklara geri dönmemiştir.⁹² Endülüs'ten ayrılmasının ardından hac farızasını yerine getirmiş, daha sonra Dımaşk'a uğramış ve burada kıraat ve tefsir âlimi Ebü'l-Hasan Alemüddin es-Sehâvî (ö. 643/1245)⁹³, Ebu'l-Fazl Necmuddîn Mükerrrem⁹⁴ ve Ebû Sâdık Hasan b. Sabbâh (ö. 632/1234)'ın⁹⁵ derslerine katılmıştır. Bu sırada Dımaşk'ta bulunan dil âlimi İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249)⁹⁶ ile tanışıp onun ilminden istifade etmiştir. İbn Mâlik'in ilim yolculuğunda Dımaşk'tan sonraki durağı Halep olmuştur. Burada Sultâniyye⁹⁷ medresesindeki derslere devam etmiş. Ebu'l-Bekâ İbn Yaîş (ö.643/1245)⁹⁸ ile öğrencisi İbn Amrûn (ö. 649/1251)'a⁹⁹ talebelik yapmıştır. Halep'ten sonra İbn Mâlik, ilmî faaliyetlerini sürdürmek amacıyla Şam'a yerleşmiştir.¹⁰⁰ Burada Selahattin Eyyûbî'nin kardeşi Âdil (ö. 615/1218)'in kurmuş olduğu Âdiliyye medresesindeki ilmî faaliyetlere katılmış ve bir müddet sonra bu medresede baş müderris olarak görevlendirilmiştir.¹⁰¹

Mâlikî mezhebine mensub iken Şâfiî mezhebine geçen İbn Mâlik'in bu değişikliği ne zaman ve hangi gerekçe ile yaptığı bilinmemektedir. Kaynaklarda sadece Endülüs'ten doğuya göç ettikten sonra mezhebini değiştirdiği bilgisi vardır.¹⁰² Bu göçün ardından gerek talebeliğini yaptığı gerekse birlikte vakit geçirdiği âlimlerin İbn Mâlik'e mezhep seçimi noktasında etki yapmış olabileceği hatıra gelmektedir.

⁹⁰ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelusi'r-ratîb*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru sadr, Beyrut, 1988, II, 222-223; Hâlid Sa'd, *Usûlü'n-Nahv*, s. 5.

⁹¹ Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 131; Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 160; Hâlid Sa'd, *a.g.e.*, s. 5; Fîrûzâbâdî, *el-Bülga*, s. 269.

⁹² İbn Mâlik, *Şerhu umdeti'l-hâfiz ve uddeti'l-lâfiz*, (thk. Adnan Abdurrahmân ed-Dûrî), Bağdat, 1977, s. 21; Hâlid Sa'd, *a.g.e.*, s. 5; Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 309.

⁹³ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 130; Safedî, *el-Vâfi*, III, 286.

⁹⁴ Safedî, *a.g.e.*, III, 286.

⁹⁵ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 130; Safedî, *a.g.e.*, III, 286.

⁹⁶ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 309; Cheneb, "İbn Mâlik", *İA*, V, 767-768,

⁹⁷ Selahaddîn Eyyûbî (ö. 598/1193)'nin oğlu Zâhir (ö. 613/1216)'in kurduğu medresedir. Kurucusuna nisbetle Zâhiriyye Medresesi olarak da bilinir. (Bk., İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 23.)

⁹⁸ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 131; Cezerî, *a.g.e.*, I, 160.

⁹⁹ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 130; Safedî, *a.g.e.*, III, 286; Cezerî, *a.g.e.*, I, 160; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VII, 590.

¹⁰⁰ Cezerî, *a.g.e.*, I, 160; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XIII, 267.

¹⁰¹ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 130; Safedî, *a.g.e.*, III, 286; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 309; Ali Ahmed, *Endelüsiyyûn ve'l-muğârebe*, s. 192.

¹⁰² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 37; Ali Ahmed, *a.g.e.*, s. 192.

1.1.4. Vefatı

İbn Mâlik 12 Şa'bân 672/1274'de Dimaşk'ta Çarşamba günü vefat etmiştir.¹⁰³ Emevî Camisinde cenaze namazı kılındıktan sonra Kâsiyûn dağının eteklerindeki Kâdî İzzeddîn b. Sâni'in türbesinin yanına defnedilmiştir.¹⁰⁴ İbn Mâlik'in vefatı ile birlikte İslâm dünyası büyük bir ilim adamını kaybetmiştir. Onun vefatından dolayı pek çok kişi müteessir olmuştur. Bunlardan birisi de zamanının meşhur Şâfiî fakihî Ebû Muhammed Tâcüddîn el-Fezârî (ö. 690/1291)'dir. Çevresindeki insanlar aşırı üzüntüsünün nedenini merak edip, kendisine “*İbn Mâlik'in nahiv ilmindeki yeri senin fıkıh ilmindeki yerin gibi midir?*” şeklinde bir soru yöneltilmişler, o da “*Vallahi! Siz böyle dersiniz, İbn Mâlik'in hakkını vermemiş olursunuz, İbn Mâlik'in nahiv ilmindeki yeri İmam Şafî'nin fıkıh ilmindeki yeri gibidir,*” demekle İbn Mâlik'in nahivdeki liyakatini dile getirmeye çalışmıştır.¹⁰⁵

İbn Mâlik'in vefat etmesinden büyük üzüntü duyanlardan biri de Halep'te iken kendisinden faydalanarak nahiv ve lügat ilimlerinde temayüz etmiş olan öğrencisi İbn Nehhâs el-Halebî (ö. 698/1299)'dir. İbn Nehhâs, hocasının vefatının ardından kaleme aldığı mersiye ile hocasına olan bağlılığını ve hayranlığını dile getirerek İslâm dünyasının ne denli büyük bir ilim adamını kaybettiğini ifade etmek istemiştir. Mersiyesinde şöyle demektedir:

قُلْ لَابْنِ مَالِكٍ إِنْ جَرَتْ بِكَ أَدْمُعِي حُمْراً يُحَاكِهَا النَّجِيعُ الْقَانِي
فَلَقَدْ جَرَحْتَ الْقَلْبَ حِينَ نُعِيَتْ لِي وَتَدَقَّقْتُ بِدِمَائِهِ أَجْفَانِي
لَكِنْ يُهَوُّنُ مَا أَحْسَنُ مِنَ الْأَسَى عِلْمِي بِنَقْلِهِ إِلَى رِضْوَانِ¹⁰⁶

İbn Mâlik'e söyle; Senin uğruna kırmızı aksa gözyaşlarım,

Kıpkırmızı kan, ancak ona benzeyebilir,

Ölüm haberin bana bildirilince kalbimi yaraladın,

Göz kapaklarım kanını fişkırttı.

Ne var ki hissettiğim üzüntüyü azaltır,

Senin Rıdvân Cennetine göç ettiğini bilmem.

¹⁰³ Sübkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, XIII, 66; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VII, 591; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât* I, 135; Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 160; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, III, 288; Fîrûzâbâdî, *el-Bülga*, s. 270. Turan, Abdülbâki, “İbn Mâlik”, *DİA*, XX, 169.

¹⁰⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XIII, 267; Cezerî, *a.g.e.*, I, 160; Ali Ahmed, *Endelüsiyyûn ve'l-muğârebe*, s. 194.

¹⁰⁵ İbn Mâlik, *İkmâlü'l-i'lâm bi teslîsi'l-keîlâm*, I, 25.

¹⁰⁶ Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 137.

Şiirle de uğraşan İbn Nehhâs'ın bu mersiyesi kendisine ait en meşhur kasidelerinden biri sayılmaktadır.¹⁰⁷ İbn Mâlik'in vefatı ile birlikte mersiye yazan diğer bir âlim de Şerafüddîn el-Hısnî'dir. Nahivde kullanılan terimlerin sözlük anlamlarını kullanarak mersiyesini yazan el-Hısnî hakkında Safedî; “*Bir nahivci hakkında bundan daha güzel bir mersiye görmedim*” demektedir.¹⁰⁸

1.2. İlmî Kişiliği ve Eserleri

1.2.1. İlmî Kişiliği

İbn Mâlik küçük yaşlardan itibaren tahsil görmeye başlamış ve ilme olan sınırsız merakı, güçlü hafızası ve sahip olduğu şiir yazma yeteneği sayesinde kıraat, lügat ve özellikle nahiv alanında öncü kabul edilebilecek seviyede kendisini yetiştirmiştir. İbn Mâlik'in, hayatı boyunca tek ilgi alanı ilim olmuş, ilim dışında başka bir işe vakit ayırmaktan uzak durmaya gayret göstermiştir. Öyle ki, vefat ettiği gün sekize yakın şâhit ezberlediğinin rivayet edilmesi, onun ilme olan merakını yansıtmayı açısından oldukça manidardır.¹⁰⁹

Kaynaklara baktığımızda İbn Mâlik'in birçok âlim tarafından övgü dolu sözlerle değerlendirildiğini görmekteyiz. İbn Mâlik'in ilmî konumunu anlatanlar, ittifakla onu şöyle tavsif etmektedirler:

“İbn Mâlik sarf ve nahiv ilimlerinde bir derya idi. Nahivde istişhâd ettiği şiire son derece vakıftı. İleri seviyedeki ilim adamları onun bu durumuna hayret ediyorlardı. O, hadiste de aynı şekilde vukûf sahibiydi, en çok Kur'ân'la istişhâd eder, onda bir şâhid bulamadığı zaman hadise başvurur ve onda da bir şâhid bulamayınca Arap şiiriyle istişhâd ederdi,”¹¹⁰

İbn Mâlik sadece kendinden sonraki değil aynı zamanda çağdaşı olan ilim erbabı tarafından da övgüyle bahsedilen bir kişidir. Örneğin, zamanın “kâdî'l-kudât” ünvanını alan İbn Hallikân (ö. 681/1282) her ne kadar *Tarîh*'inde İbn Mâlik'e yer vermediğinden dolayı bazı âlimler tarafından eleştirilse de¹¹¹ onun, Âdiliyye medresesinde görev yaptığı süre zarfında namazlardan sonra sürekli evine davet ettiği İbn Mâlik hakkında Dimaşk valisine “O, insanların en iyi Arapça ve hadis bilendir. İmam Nevevî (ö. 676/1277), Şemsuddîn

¹⁰⁷ Durmuş, İsmail, “İbn Nehhâs el-Halebî”, *DİA*, XXI, 178.

¹⁰⁸ Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 134.

¹⁰⁹ Tâcûrî, “min A'lâmi'l-lügaviyyîn”, s. 787-788.

¹¹⁰ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III, 286; Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzuâtî'l-ulûm*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1985, I, 131; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 225; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VII, 590; Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 309-310. Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, III, 286.

¹¹¹ Tantâvî, Muhammed, *Neş'etü'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, Dâru'l-maârif, Kahire, ts., s. 263.

Ebu'l-Feth el-Ba'î (ö.709/1309), Zeynüddîn el-Mizzi (ö.726/1325) gibi şahsiyetleri yetiştirmiş olması ona şeref olarak yeter,” sözü bu gerçeği gözler önüne sermektedir.¹¹²

İbn Mâlik'in gerek ilim dünyasına kazandırdığı yeni açılımları ve fikirleri, gerekse nahiv alanında benimsediği metodu pek az insana nasip olan bir saygınlığı ona kazandırmıştır. Öyle ki kendisinden sonra, nahiv alanında söylenilen sözlerin İbn Mâlik'e izafe edilmesinin bir gereklilik olarak ortaya çıkması bunu açıkça göstermektedir.¹¹³

İbn Mâlik'in sahip olduğu nahiv anlayışı kendinden önceki birikimi anlama ve anlatma bunun yanı sıra da nahiv konularının, bâblarının ve kavramlarının sistematize edilmesi ve nahve ilişkin sorunların çözüme kavuşturulması üzerine yoğunlaşmıştır.¹¹⁴ İbn Mâlik'in çok yönlü bir kişiliğe sahip olmasının tezahürü olarak, kıraat ve hadis rivayeti ile olan mesaisi, eserlerinde âyet ve hadisi zengin bir şekilde kullanmasına olanak sağlamıştır. Onun yoğun bir şekilde hadislerle istiştatta bulunması, nahivde hadisle istiştâdın câiz olup olmadığı konusundaki tartışmaları başlatmıştır. Kendisinden önce Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve İbn Harûf en-Nahvî (ö. 609/1212) gibi âlimler nahiv konularında hadis-i şeriflere eserlerinde yer vererek istiştatta bulunsalar bile İbn Mâlik, nahiv ilminde hadisleri en yoğun kullanan ilk kişi olarak sayılmaktadır.¹¹⁵ Onun nahivde hadis ile istiştad konusundaki tutumu özellikle İbnu'z-Zâic (ö. 680/1281) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi âlimler tarafından eleştirilmiştir.¹¹⁶ Mehmet Reşit Özbalkıç'ın *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü* eserindeki şu ifadeleri, bu eleştirilerin değerine ışık tutması bakımından dikkat çekicidir:

‘Şurası bir gerçektir ki, hadisle istiştâd eden bir nahivcinin nahiv ilmindeki otoritesi kadar, hadiste de bilgi ve vukûf sahibi olması gerekir. Aksi halde bunun manevî sorumluluğunun yanında nahivcinin, hadis bilginlerinin haklı tenkitlerine mâruz kalacağı muhakkaktır. Bunu göze almak ise kolay bir iş olmasa gerekir. Hâlbuki İbn Mâlik'in el-Yûnînî¹¹⁷’ye el-Buhârî’nin *el-Câmi’u’s-Sahîh*’ini tashihinde yardımcı olması ve *Şevâhidü’t-tavdîf* adlı eserini yazarak el-Buhârî’nin eserindeki irâb ve sarf-nahiv müşküllerini halletmesi

¹¹² Safedî, *el-Vâfi*, III, 286; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 223; Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 131.

¹¹³ Abbâh, Muhammed Muhtar Veleđ “*Tarihu'n-nahvi'l-Arabî fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib*”, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1971, s:320.

¹¹⁴ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 317.

¹¹⁵ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 319.

¹¹⁶ Mehmet Reşit Özbalkıç, *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, s. 201.

¹¹⁷ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Yunûnî (ö. 701/1302), “*el-Câmi’u’s-Sahîh*”’in en önemli râvîsi olan Firebrî (ö. 320/932)’den gelen *Sahîh-i Buhârî* nüshaları arasındaki farkların giderilmesine çalışan ve bu çalışmasının bir mahsulü olarak bugün elde bulunan *Buhârî* nüshalarının yarısından fazlasının kendi nüshasından yapılan istinsahlara ve baskılara dayandığı hadis âlimidir. (Bkz., Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı, Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usûlleri*, İFAV, İstanbul, 2012, s. 84.)

onun hadis konusundaki vukufunu ve neden hadisle istiṣhâda lüzum duyduğunu ortaya koymak için yeterlidir. Yoksa Ahmed Alî el-İskenderî'nin iddia ettiği gibi: “ İbn Mâlik'in asrında dinî gayret kuvvetli olduğu için, bütün hadislerin sahîh olduğu kanaatine varılarak, Abbâsî Devletinin ilk zamanalarında zuhûr eden hadis uydurma sebebiyle ortaya çıkan fîtneden gaflet edilmiş; bu sebeple de hadisle istiṣhâda çok yer verilmiş” değildir.¹¹⁸

1.2.2. Hocaları

İbn Mâlik, Süyûtî'nin de ifade ettiği gibi sadece bir âlimden ilim tahsil etmemiş, gerek Endülüs gerekse genç yaşlarında göç ettiği Halep ve Dımaşk'ta bulunan birçok âlim ile tanışıp onların ilimlerinden istifâde etme imkânını bulmuştur.¹¹⁹ İbn Mâlik'e hadisle istiṣhat noktasındaki tutumu gerekçesiyle şiddetli tenkitler yönelten Ebû Hayyân (ö. 745/1344)'a göre İbn Mâlik, talebelik yıllarında, ilmî kimliğini ispatlayarak herkes tarafından bilinen ve itimat edilen herhangi bir âlimden ders almamıştır. Onun bazı talebelerine: “*Ben Ceyyân'da iken Sâbit ve Ebû Alî eş-Şelebîn'in ders halkasına katıldım,*” dediği nakledilse bile, Sâbit'in nahivci kimliğinden ziyade kıraat ilmi ile meşhur bir kişi olduğu bilinen bir husustur. Bununla birlikte Ebû Hayyân, İbn Mâlik'in ciddi gayretler sonucu kendi çabası ile bunca eser telif edip böylesine bir ilmî düzeyi yakalamasına rağmen ilmî tartışmalara girmekten uzak kaldığını iddia etmektedir.¹²⁰ Onun bu iddiasının asılsız olduğunu ortaya koyan Süyûtî, İbn Mâlik'in büyük bir hocadan dersler aldığını, onunda İbn Ya'îş el-Halebî olduğunu söylemektedir.¹²¹

Öte yandan Muhammed et-Türkî, Ebû Hayyân'ın bu iddiasını abartılı bulmuş ve şöyle demiştir: “*İbn Mâlik'e nahiv alanında İbn Nehhâs gibi “imâm” sayılabilecek bir âlimi yetiştirmiş olması şeref olarak yeter. Ne var ki Ebû Hayyân da İbn Nehhâs'ın talebelerinden biridir.*”¹²²

Süyûtî ile et-Tâcûrî'nin konuyla ilgili izahlarının yanı sıra İbn Mâlik'in hocaları hakkında bilgi veren tabakât kitapları da Ebû Hayyân'ın iddiasının tartışmaya açık olduğunu göstermektedir. Çalışmamızın bu bölümünde kaynaklarda tesbit edebildiğimiz kadarıyla İbn Mâlik'in ders aldığı hocalarına Ceyyân, Şam ve Halep başlıkları altında kısaca yer vermeye çalışacağız.

¹¹⁸ Özbalıkçı, *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, s. 246-247.

¹¹⁹ Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât* I, 130-131.

¹²⁰ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 131; Yemânî, *İşârtü't-ta'yîn fî terâcimi'n-nuhât ve'l-lügaviyyîn*, s. 320.

¹²¹ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 131.

¹²² Tâcûrî, “min A'lâmi'l-lügaviyyîn”, s. 789-790.

Ceyyân'daki hocaları:

Sâbit b. Hıyâr (ö. 628/1230)

Künyesi, Ebu'l-Hüseyin Sâbit b. Muhammed b. Yusuf b. Hıyâr el-Külâ'î el-Gırnâtî'dir.

“İbn Taylasân” olarak da bilinen Sâbit b. Hıyâr, nahiv ve kıraat ilimlerinde zamanın önde gelen ilim adamlarından olmasının yanı sıra edebiyata olan ilgisi ile de ön plana çıkmış bir şahsiyettir. O, nahiv ve kıraat ilimlerinde Ceyyân'da iken İbn Mâlik'e hocalık yapmıştır.¹²³ Ahlaken üstün meziyetlere bürünmüş, zühd ve takvası ile meşhur olmuş Sâbit b. Hıyâr, 628/1230'de vefat etmiştir.¹²⁴

Şelevbîn (ö. 645/1247)

Künyesi, Ebû Alî Ömer b. Muhammed b. Ömer b. Abdillâh el-Ezdî el-İşbîlî en-Nahvî'dir.

562/1167 yılında İşbîliyye'de (Sevilla) da dünyaya gelen Şelevbîn kısa sürede Arap grameri ve lügatı konusunda zamanının önde gelen bilginlerinden olmuş, daha hayatta iken eserleri ve şöhreti Suriye ve Irak'a kadar yayılmıştır. Arap gramerinde doğunun otoritesi sayılan Ebu Ali Hasan b. Ahmed el-Fârîsi (ö. 377/987) ile karşılaştırılmıştır. İbn Mâlik, Ceyyân'da iken Şelevbîn'in ders halkasına sadece 20 gün kadar devam etmiştir.¹²⁵

645'te (1247) İşbîliyye'de vefat Şelevbîn'in “*et-Tevtîe fî'n-nahv*” ve “*Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezûliyye*” başta olmak üzere nahiv ile ilgili eserleri bulunmaktadır.¹²⁶

Şam'daki Hocaları:

Ebu'l-Hasen es-Sehâvî (ö. 643/1245)

Künyesi, Ebu'l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî'dir.

Kıraat ve tefsir âlimi olan Sehâvî, 558 (1163) yılında Aşağı Mısır'ın Garbiye bölgesindeki Sehâ beldesinde dünyaya gelmiştir. Mısır'da kendisinden kıraat tahsil ettiği Kâsım b. Firrûh eş-Şâtıbî (ö. 590/1194)'den nahiv ve dil konularında dersler almıştır. Daha sonra Dimaşk'a gitmiş ve burada İbn Mâlik'in diğer bir hocası olan İbn Yaîş (ö. 643/1245) gibi Ebû'l-Yümn el-Kindî (ö. 613/1217)'den kıraat ve edebiyat gibi alanlarda

¹²³ Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 159; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât* I, 130-131,482; Fîrûzâbâdî, *el-Bülga*, s. 100; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 222.

¹²⁴ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 482; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 100.

¹²⁵ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 131; II, 224-225; Özbalkıç, M. Reşit, “Şelevbîn”, *DİA*, , İstanbul, 2010, XXXVIII, 493-494.

¹²⁶ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-müellifîn terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1993, II, 577; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XVII, 292-293.

faydalanmıştır.¹²⁷ İbn Mâlik, Dimaşk'a gelince, Mâlikî fıkıhı ile meşgul iken daha sonra Şâfiî mezhebine geçen Sehâvî'den de dersler almıştır.¹²⁸ Dindar ve mütevâzi kişiliği ile meşhur olan Sehâvî 643/1245 yılında Türbetü's-Sâlihiyye'deki evinde vefat etmiştir.¹²⁹

Kur'an ilimleri, hadis, fıkıh, dil ve edebiyat ile ilgili eserler veren velûd bir âlim olan Sehâvî'nin eserlerinden bazıları şunlardır: *Cemâlü'l-kurrâ'* ve *kemâlü'l-ikrâ'*, *Şerhu's-Şâtibiyye*, *Umdetü'l-müfîd ve uddetü'l-mücîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, *el-Cevâhirü'l-mükellefe fî'l-ahbâri'l-müselsele*, *Manzûme fî elgâzi'l-lugaviyye*¹³⁰

Ebû Sâdık b. Hasan b. Sabbâh (ö. 632/1234)

Künyesi, Ebû Sâdık Hasan b. Sabbâh el-Kureysî, el-Mahzûmî, el-Mısırî, el-Kâtib'dir.

İbnü'l-Îmâd, Hasan b. Sabbâh hakkında, edebiyata düşkün bir kişi olduğunu söylemektedir.¹³¹ Dindar kişiliği ile dikkat çeken Hasan b. Sabbâh, Dimaşk'ta iken İbn Mâlik'e ders vermiştir.¹³²

İbn Ebi's-Sakr (ö. 635/1237)

Künyesi, Ebu'l-Fadl Necmüddîn Mükerrrem b. Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Kuraşî'dir.

İbn Ebi's-Sakr, 548/1153 yılında doğmuştur.¹³³ İbn Mâlik, hadisçiliği ile meşhur olan İbn Ebi's-Sakr'a Dimaşk'ta iken talebelik yapmış¹³⁴ ve kendisinden hadis rivayet etmiştir.¹³⁵

İbn Ebi'l Fadl el-Mursî (ö. 655/1257)

Künyesi, Şerafuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Fadl el-Mursî'dir.

579/1183'da dünyaya gelen İbn Ebi'l Fadl, aslen Mürsiyeli olup Endülüs, Mısır, Şam ve Irak bölgelerinde zamanın önde gelen âlimlerinden dersler almış, Sahîh-i Müslim'i senetsiz olarak ezberlemiştir. Nazım kabiliyetine sahip olan el-Mursî; nahiv, edebiyat, tefsir, hadis, fıkıh ve usûl ilimleri ile ilgilenmiş ve bu alanlarda eserler telif etmiştir. *et-Tefsîrü'l-kebîr* ve *Muhtasaru Müslim* gibi eserleri yazan müellifin farklı ilim dallarında da çeşitli ta'likleri

¹²⁷ Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, II, 192-194; Altıkulaç, Tayyar, "Sehâvî, Alemüddîn", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 311-313.

¹²⁸ Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 159; Süyûtî, *a.g.e.*, I, 130; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, III, 286.

¹²⁹ Süyûtî, *a.g.e.*, II, 192.

¹³⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, IX, 332.

¹³¹ İbnü'l-Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VII, 260.

¹³² Cezerî, *a.g.e.*, I, 159; Süyûtî, *a.g.e.*, I, 130; Safedî, *a.g.e.*, III, 286; Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, XIII, 67.

¹³³ İbnü'l-Îmâd, *a.g.e.*, VII, 306.

¹³⁴ Cezerî, *a.g.e.*, I, 159; Safedî, *a.g.e.*, III, 286.

¹³⁵ Süyûtî, *a.g.e.*, II, 404-405.

vardır.¹³⁶ O, İbn Mâlik'in Dımaşk'taki hocalarındandır.¹³⁷ İbadete düşkün, zâhid bir kişiliği ile ön plana çıkan İbn Ebi'l Fadl, 655 /1257 yılında vefat etmiştir.¹³⁸

Halep'teki Hocaları:

İbn Yaîş (ö. 643/1245)

Künyesi, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî'dir.

553/1158 senesinde Halep'te doğan Ebü'l-Bekâ aslen Musullu olup dedesi Yaîş'e nisbetle İbn Yaîş olarak da bilinir. İlim öğrenmek için gittiği Dımaşk'ta zamanının âlimlerinin ders halkalarına katılmış; muhaddis, Arap dili ve kıraat âlimi Ebü'l-Yümn el-Kindî (ö. 613/1217)'den Arap dili ve edebiyatında ve dinî ilimlerde ders verebileceğine dair icâzetnâme aldıktan sonra Halep'e dönmüş ve ömrünün sonuna kadar burada öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir.¹³⁹ İbn Mâlik, Halep'te bulunduğu yıllarda kendisine talebelik yapmıştır.¹⁴⁰ Süyûtî, İbn Mâlik'in ders aldığı büyük hocasının İbn Yaîş olduğunu kaydetmektedir.¹⁴¹

25 Cemâziyelevvel 643/1245 Halep'te vefat eden İbn Yaîş makâm-ı İbrahim'deki türbesine defnedilmiştir. Onun Zemaşerî'nin *el-Mufasssal*'ına ve İbn Cinnî'nin sarfa dair eseri *Tasrîfi'l-mülûkî*'ye şerhleri bulunmakla birlikte kıraat ilmine dair *Tefsîrû'l-müntehâ min beyâni i'râbi'l-Kur'ân* isimli eseri bulunmaktadır.¹⁴²

İbn Amrûn (ö. 649/1251)

Künyesi, Cemaleddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ebî Ali b. Sa'd b. Amrûn el-Halebî en-Nahvî'dir.

596/1199 yılında doğan İbn Amrûn, nahiv ilmini İbn Mâlik'e de hocalık yapan İbn Yaîş (ö. 643/1245)'den tahsil etmiştir. Arap dilinde derin vukufiyeti olan bir âlimdir. İbn Mâlik, Dımaşk'a geri dönmeden önce Halep'te iken ona öğrencilik yapmıştır.¹⁴³ Zemaşerî (ö. 538/1144)'nin "*Mufasssal*" adlı eserine uzun bir şerh yazan İbn Amrûn 649/1251'de vefat etmiştir.¹⁴⁴

¹³⁶ Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 144-146; Ziriklî, *el-A'lâm*, XI, 233.

¹³⁷ Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 159.

¹³⁸ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 144-146.

¹³⁹ Çuhadar, Mustafa, "İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ", *DİA*, XX, 446.

¹⁴⁰ Cezerî, *a.g.e.*, I, 160.

¹⁴¹ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 131.

¹⁴² Çuhadar, Mustafa, *a.g.m.*, *DİA*, XX, 446.

¹⁴³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VII, 591 Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, III, 286.

¹⁴⁴ Safedî, *a.g.e.*, I, 161.

1.2.3. Öğrencileri

İbn Mâlik, ömrünün tamamını ilme adanmış bir zattır; o, yukarıda saydığımız zamanın meşhur âlimlerinden aldığı ilimle, kendisinden sonraki tanınmış birçok âlimin yetişmesine yardımcı olmuştur. Endülüs'ten doğuya göçmesinin ardından Dimaşk ve Halep gibi şehirlerde sarf, nahiv ilimlerinde dersler vermiştir. Kıraat ilminde İbn Mâlik'in ders verip vermediği konusunda İbnü'l-Cezerî, "*İbn Mâlik Halep'e geldiğinde kendisinden Arapça öğrenenler çok fazlaydı, ancak kıraatte öğrenci okutup okutmadığını ben bilmiyorum,*"¹⁴⁵ demiştir. Mahmûd Necib, İbnü'l-Cezerî'nin bu ifadelerini İbn Mâlik'in kıraat derslerini Halep dışında gittiği diğer yerlerde vermiş olması şeklinde yorumlamaktadır.¹⁴⁶ Bizce de Mahmûd Necîb'in değerlendirmesi haklı gözükmektedir. Yetiştirdiği öğrencilerinin gerek ilmî kimliklerini gerekse kaleme aldıkları eserlerini incelediğimizde, onların hem İbn Mâlik'in eserlerini şerh ettiklerini hem de kendisinden yaptıkları rivâyetler aracılığıyla hocaları ile sonraki nesiller arasında birer köprü vazifesi îfa ettiklerini görmekteyiz.

O, uzun süren hocalık hayatı boyunca yüzlerce öğrenci yetiştirmiş olmalıdır. Ancak biz kaynaklarda adı geçen en meşhur talebelerini zikretmekle yetineceğiz:

1. İbnü'n-Nâzım lakabıyla da bilinen *el-Elfiyye*'yi şerh eden oğlu Muhammed Bedruddîn (ö. 686/1287),¹⁴⁷
2. Başkâdî ve muhaddis Bedreddin Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhim b. Sa'dullah b. Cemâa el-Kinânî el-Hamevî eş-Şâfî, (ö. 733/1333),¹⁴⁸
3. Meşhur fıkıh ve hadis âlimi Ebû Zekerîyya en-Nevevî (ö. 676/1277),¹⁴⁹
4. Arap dili ve edebiyatı âlimi Muhammed b. İbrahim b. Muhammed Bahâaddîn İbnü'n-Nehhâs el-Halebî (ö. 698/1299),¹⁵⁰
5. Hanbelî fakihlerinden *el-Elfiyye* şârihi Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî'l-Feth b. Ebî'l-Fadl el-Ba'î (ö. 709/1309),¹⁵¹
6. Fakih ve muhaddis İbnu'l-Attâr Muvâfikiddîn Ebu'l-Hasen Ali b. İbrâhim b. Dâvud b. Selmân eş-Şâfî (ö. 724/1324),¹⁵²

¹⁴⁵ Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye* I, 160.

¹⁴⁶ Mahmûd Necîb, *Şurûhu'l-elfiyye menâhicühü ve'l-hilâfu'n-nahviyyu fihâ*, (basılmamış doktora tezi), Câmiatü Halep, Külliyyetü'l-Adâb ve'l-ulûmî'l-insânîyye kısmı lügatî'l-Arabîyye, 1999, s. 8.

¹⁴⁷ Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 225; ; Brockelmann, *Târihu Edebi'l-Arabî*, II, 292; Ali Ahmed, *Endelüsiyyûn ve'l-Muğârebe*, s. 195.

¹⁴⁸ Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 131; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, , XIII, 267; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 367; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 297.

¹⁴⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, 278, Dimeşkî, Muhammed b. Ahmed, (nşr. Ekrem el-Bûşî), *Tabakât-u ulemâi'l-hadîs*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1989, IV, 254; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VII, 590; Sübkî, *Tabakât'ul-kübrâ*, VIII, 395-400.

¹⁵⁰ Ziriklî, *a.g.e.*, V, 297; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 286.

¹⁵¹ Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 326; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, VI, 30; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, III, 287.

7. İbn Mâlik'in kendisine Sahîh-i Buhârî tashihinde yardımcı olduğu meşhur hadis âlimlerinden Hâfız Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Yunûnî (ö. 701/1302).¹⁵³

1.2.4. Eserleri

Hayatını, ilim adamı yetiştirmeye ve eser yazmaya adanmış İbn Mâlik, nahivci kişiliği ile dikkat çekmiş ve başta nahiv olmak üzere sarf, kıraat ve lügat gibi ilim dallarında pekçok eser kaleme almıştır. Bu eserler asırlarca canlılığını korumuş, özellikle nahiv alanında kaleme aldığı eserlerden bir kısmı Arapça öğretiminde müfredat içerisinde ders kitabı mahiyetine bürünmüş ve bununla birlikte ilgili alanda araştırma yapanlar içinde birer kaynak olma özelliğini kazanarak zamanımıza kadar gelmiştir.

Ebû Hayyân (ö. 745/1344)'ın daha önce bahsettiğimiz iddialarına cevap veren Allâme Yahyâ el-Âcîsî, İbn Mâlik'in alanında vukuf sahibi olduğunu ve eserlerinin şöhretini şu sözlerle ifade etmektedir: “Onun eserleri, dünyanın dört bir tarafından insanları harekete geçiren; köylü-şehirli, uzak-yakın, dost-düşman herkesçe kabul ve insafla karşılanan niteliklere sahiptir.”¹⁵⁴

İbn Mâlik'in yazdığı otuza yakın eseri ve bunların içerikleri, haklarında bir manzûme¹⁵⁵ yazılacak kadar büyük bir teveccühe mazhar olmuştur. Çalışmamızın bu bölümünde İbn Mâlik'in ilmî kişiliğine ışık tutmak üzere kaleme aldığı eserlerinden bir kısmını nahiv, sarf, lügat ve kıraat şeklinde bir tasnife tabi tutarak kısaca incelemeye çalışacağız.

Nahiv ilminde yazdığı eserleri:

el-Kâfiyetü's-Şâfiye: İbn Mâlik bu eseri *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye*¹⁵⁶ adlı eserlerden esinlenerek kaleme almıştır. Bu eser, 2757 (veya 2790) beyitlik bir manzûme olup, araştırmamıza konu olan *el-Elfiyye*, bu kitabın bir özeti mahiyetindedir. Bu eseri kendisi daha sonra *el-Vâfiye fî şerhi'l-Kâfiye* adıyla şerh etmiştir.¹⁵⁷

¹⁵² Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 130; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 251; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 73.

¹⁵³ İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 172; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIV, 125; Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Tezkiret'ul-huffâz*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, yy., ty., IV, 1496.

¹⁵⁴ Makkârî, *Nefhu't-tîb*, II, 230.

¹⁵⁵ 28 beyitlik bu manzûme için bkz., Süyûtî, *a.g.e.*, I, 130-132.

¹⁵⁶ İbnü'l-Hâcib (ö.646/1249)'e ait olan bu iki eserden *el-Kâfiye*, nahiv ilminde; *eş-Şâfiye* ise sarf ilminde kaleme alınmıştır. *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ı ve Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ı ile birlikte Arap gramerinde yazılan üç temel eser arasında zikredilmektedir. (Bk.; Kılıç, Hulusi, “el-Kâfiye”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV,153; Kılıç, Hulusi, “eş-Şâfiye”, *DİA*, XXXVIII, 247.)

¹⁵⁷ Zirikî, *a.g.e.*, XI, 233; Firûzâbâdî, *el-Bülga*, s. 269; Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 160; Ali Ahmed, *Endelüsiyyûn ve'l-muğârebe*, s. 193; Turan, Abdülbaki, “İbn Mâlik et-Tâî”, *DİA*, XX, 169.

el-Elfiyye: Çalışmamızda ikinci bölümde inceleyeceğimiz *el-Elfiyye*, İbn Mâlik'in yazdığı eserler içerisinde en meşhur olanıdır. Bu kitap, günümüze dek Arapça öğretiminde ana materyal olarak kullanılan eserler arasında ilk sıralarda yer almış, ezberlenmiş, diğer dillere tercüme edilmiş ve araştırmacıların ilgisini çekerek üzerinde pekçok şerh, hâşiye, ta'lik ve ihtisar çalışması yapılmıştır.¹⁵⁸

et-Teshîl: Eserin tam ismi; *Teshîlü'l-fevâid ve tekmîlü'l-makâsîd*'tir. İbn Mâlik bu eseri daha önce kaleme aldığı *el-Fevâid fi'n-nahv* adlı eserinden özetleyerek oluşturmuştur. *et-Teshîl* üzerinde otuza yakın şerh kaleme alınmıştır. Dil ve fıkıh âlimi Bahâeddîn İbn Akîl (ö.769/1367)'in *el-Müsâid alâ Teshîli'l-Fevâid*'i' kısa olması ile birlikte gerek konulardaki bol örnekleri gerekse ihtilaflı konularda ortaya koyduğu fikir ve görüşleri bakımından diğer şerhler içerisinde ön plana çıkmıştır. İbn Mâlik de *Şerhu't-Teshîl* adı altında bir şerh kaleme almaya başlamış ancak tamamlayamamıştır.¹⁵⁹

el-Mukaddimetü'l-Esediyye: İbn Mâlik'in "Esed" lakabıyla bilinen oğlu Muhammed Takiyyuddîn (ö. 659/1260) için telif ettiği nahiv ilmine dair bir risaledir.¹⁶⁰

Şevâhidü't-tavdîh ve't-tashîh li-müşkilâti'l-Câmi'i's-Sahîh: İbn Mâlik, diğer adı *Î'râbu müşkili'l-Buhârî* olan bu eserini Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı hadis kitabında yer alan ve Arap dili açısından ilk bakışta anlaşılamayan bazı kelimeleri izah etmek amacıyla kaleme almıştır. Eser, sade ve anlaşılır bir diliyle dikkat çekmektedir. İbn Mâlik *Şevâhidü't-tavdîh*'de nahiv konuları üzerinde durmakla birlikte, sarf ilmiyle yedi, lügat ilmiyle ilgili dört yerde açıklamalarda bulunmuştur.¹⁶¹

Umdetü'l-hâfız ve uddetü'l-lâfız: İbn Mâlik nahiv ilminde kaleme aldığı bu esere *Şerhu umdeti'l-hâfız ve uddeti'l-lâfız* adında bir şerh yazmış, ayrıca *İkmâlü'l-umde* adında bir de tetimmeyle de bu kitabı da şerh etmiştir.¹⁶²

el-Muvassal fî nazmi'l-Mufasssal: *el-Muvassal*, İbn Mâlik'in, Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan ve daha çok *el-Keşşâf* isimli tefsiriyle meşhur olan Zemahşerî'nin

¹⁵⁸ Turan, Abdülbaki, "el-Elfiyye", *DİA*, XI, 27-28.

¹⁵⁹ Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 131; Zirikî, *el-A'lâm*, XI, 233; Benli, Mehmet Sami, "İbn Akîl, Bahâeddîn", *DİA*, XIX, 300-301; Turan, Abdülbaki, "İbn Mâlik et-Tâî", *DİA*, XX, 169.

¹⁶⁰ Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 133; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 225; Ali Ahmed, *a.g.e.*, s. 193.

¹⁶¹ Zirikî, *el-A'lâm*, XI, 233; Fîrûzâbâdî, *el-Bülga*, s. 269; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 131; Ali Ahmed, *Endelüsiyyûn ve'l-muğârebe*, s. 193; Bilici, Mustafa, *İbn Mâlik ve Şevâhidü't-tavzîh ve't-tashîh adlı eseri*, (Yüksek lisans), S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s. 69, 72; Kandemir, M. Yaşar, "el-Câmi'u's-Sahîh", *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 122.

¹⁶² Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 131-132; Zirikî, *a.g.e.*, XI, 233; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I, 17.

(ö. 538/1144) *el-Mufasssal* adlı nahiv kitabının şerhidir.¹⁶³ Bu eserin yanında İbn Mâlik'in *el-Mufasssal* üzerinde ikinci bir çalışması da bulunmaktadır. *Zikru meânî ebniyeti'l-esmâi'l-mevcûde fi'l-Mufasssal* adını verdiği bu kitabında *el-Mufasssal*'da geçen isimlerin anlamlarını açıklamaktadır.¹⁶⁴

el-Minhâcü'l-celî fi şerhi Kanûni'l-Cezûlî: Bu eser İbn Mâlik gibi Mağribli olan Ebû Mûsa İsmâ b. Abdilazîz el-Cezûlî'nin (ö. 607/1210) *el-Kânun* ve *el-İ'timâd* adlarıyla meşhur olan nahiv ilminde kaleme aldığı *el-Mukaddime* adlı kitabının şerhidir.¹⁶⁵

Bu eserler dışında nahiv alanında İbn Mâlik şu eserleri de yazmıştır:

1. *Sebkü'l-manzûm ve fekkü'l-mahtûm*,
2. *en-Nüketü'n-nahviyye alâ Mukaddimeti İbni'l-Hâcib*,
3. *Muhtasaru's-Şâfiye*,
4. *Mesâil fi'n-nahv*,
5. *Urcûze fi cümleti'l-kasem*,
6. *Fetâvâ fi'l-Arabiyye*,
7. *el-Fevâidü'l-mahviyye fi'l-makâsıdî'n-nahviyye*,
8. *Mes'eletü tezki'ri "karîb" fi kavlihi Teâlâ "İnne rahmetallâhi karîbun mine'l-muhsinîn."*¹⁶⁶

Sarf ilmine dair yazdığı eserler:

Tasrîfü İbn Mâlik: İbn Mâlik'in sarf ilminde kaleme aldığı bu eser *et-Ta'rîf bi-zarûriyyâti't-tasrîf* adıyla da bilinmektedir. *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*'nin sarf ilmi ile ilgili bölümlerinin şerhi mahiyetindedir.¹⁶⁷

İcâzü't-ta'rîf fi ilmi't-tasrîf: İbn Mâlik'in sarf ilminde yazdığı bu eserin en önemli özelliği sarfa ilişkin konuları özet bir şekilde işlemesidir.¹⁶⁸

Lâmiyyetü'l-ef'âl (el-Miftâh fi ebniyeti'l-ef'âl): İbn Mâlik bu eserinde *el-Elfiyye*'de yer vermediği mücerred fiil binâları ve çekimleri, mâzi fiile zamir vâv'ı ve nûn'un bitişmesi, mezîd fiil binâları gibi sarf konuları 114 beyitte nazmetmiştir. Bu eser Oğlu Bedreddîn

¹⁶³ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I, 17.

¹⁶⁴ Sabbân, *a.g.e.*, I, 17; Turan, Abdülbaki, "İbn Mâlik", *DİA*, XX, 170.

¹⁶⁵ Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 133; Turan, Abdülbaki, *a.g.m.*, *DİA*, XX, 170.

¹⁶⁶ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 131-134; Taşköprüzâde *Miftâhu's-saâde*, I, 131-132; Tâcûrî, "min A'lâmi'l-lügaviyyîn, s. 790-797; Sabbân, *a.g.e.*, I, 17; Turan, Abdülbaki, *a.g.m.*, *DİA*, XX, 169-171.

¹⁶⁷ Sabbân, *a.g.e.*, I, 17; Turan, Abdülbaki, *a.g.m.*, *DİA*, XX, 170.

¹⁶⁸ Zirikî, *a.g.e.*, XI, 233; Sabbân, *a.g.e.*, I, 17.

tarafından *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl* adıyla şerh edilmiştir. *Lâmiyyetü'l-ef'âl*, *el-Elfîyye* ile birlikte A. Goguyer tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir.¹⁶⁹

Lügat ilmine dair yazdığı eserler:

el-Î'lâm bi müsellesi'l-kelâm: İbn Mâlik'in Halep'te iken kaleme aldığı bu eseri Arap dilindeki müselles¹⁷⁰ kelimelerle ilgilidir. Selâhaddîn Eyyûbî'nin torunu el-Melikü'n-Nâsır'a takdim edilen bu eser, recez vezninde kaleme alınmış olup 2704 (veya 2755) beyitten oluşmaktadır. *el-Müsellesü'l-manzûm* yada *Urcûze fi'l-müselles* adlarıyla da bilinmektedir. İbn Mâlik, nazım türündeki bu eseri nesir şekline çevirmiş ve kitabına *İkmâlü'l-i'lâm bi müsellesi'l-kelâm* adını vermiştir.¹⁷¹

el-Î'tidâd fi'l-fark beyne'z-zâ ve'd-dâd: İbn Mâlik'in lügat sahasında ve nazım türünde kaleme aldığı bu eser altmış beyitten oluşmaktadır.¹⁷²

Tuhfetü'l-mevdûd fi'l-maksûr ve'l-memdûd: İbn Mâlik'in yine lügat ilminde nazmettiği bu eseri 164 beyitten oluşmaktadır. Bu manzume kendisi tarafından *Şerhu Tuhfeti'l-mevdûd fi'l-maksûr ve'l-memdûd* adıyla da şerhedilmiştir.¹⁷³

el-Vifâk fi'l-ibdâl: Eserin tam ismi *Vifâku'l-mefhûm fî ihtilâfi'l-mekûl ve'l-mersûm*'dur. Bir harfi ibdal gereği farklı olduğu halde aynı anlamı ifade eden kelimeleri özetleyen bir risaledir.¹⁷⁴

el-Elfâzü'l-muhtelifa fi'l-me'âni'l-mü'telifa: Müterâdif¹⁷⁵ kelimeleri toplayan bir risaledir.¹⁷⁶

el-Î'timâd fî nezâ'iri'z-zâ've'd-dâd: Bu eser kelimelerdeki dâd ve zâ harflerinin birbirlerinin yerine geçmesiyle ortaya çıkan anlam değişikliklerinin incelendiği bir risaledir. Eserde İbn Mâlik 33 kelime çiftini ele almaktadır.¹⁷⁷

¹⁶⁹ Zirikî, *el-A'lâm*, XI, 233; Tâcûrî, "min A'lâmi'l-lugaviyyîn", s. 792-793; Turan, Abdülbaki, "İbn Mâlik", *DİA*, XX, 170.

¹⁷⁰ Arap dilinde müselles, aynı harflerden oluşup, harflerinden birinin üç farklı harekesine göre aynı ya da ayrı anlamları ifade eden kelimelere verilen isimdir. Örneğin حبر kelimesi, hâ harfi fethalı okunduğunda âlim, kesralı okunduğunda mürekkep ve dammeli okunduğunda yeni elbiseler anlamlarına gelmektedir. Daha geniş bilgi için bk., Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Mânevî değerleri koruma ve ilim yayma cemiyeti neşriyatı, Konya, 1969, s. 241-245; Durmuş, İsmail – Çelebi, Muharrem, "Müselles", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 84-85.

¹⁷¹ Zirikî, *a.g.e.*, XI, 233; Fîrûzâbâdî, *el-Bülga*, s. 269; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 131; Ali Ahmed, *Endelüsiyyûn ve'l-muğârebe fî bilâdi's-Şâm*, s. 193; Turan, Abdülbaki, *a.g.m.*, XX, 170.

¹⁷² Zirikî, *a.g.e.*, XI, 233; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 223

¹⁷³ Zirikî, *a.g.e.*, XI, 233; ; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 269.

¹⁷⁴ Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 132; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 133.

¹⁷⁵ Terâdüf; en az iki lafzın aynı manaya delalet etmesine verilen isimdir. Daha geniş bilgi için bk., Küçükkalay, *a.g.e.*, s. 250-251.

¹⁷⁶ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I, 18.

Lügat alanında yazdığı diğer eserler de şunlardır:

1. *Risâle fi 'l-iştikâk*,
2. *Kasîde fi 'l-esmâi 'l-müennese*,
3. *el-Lâmiyye fi nazîreti Bânet Sü'âd*,
4. *Sülâsiyyâtü 'l-ef'âl*,
5. *Nazmi 'l-evcez fîmâ yühmez ve mâ lâ yühmez*,
6. *Manzûme fîmâ verede mine 'l-ef'âl bi 'l-vâv ve 'l-yâ*.¹⁷⁸

Kıraat ilmine dair yazdığı eserler:

el-Kasîdetü 'd-dâliyyetü 'l-mâlikiyye fi 'l-kıraat, *el-Kasîdetü 'l-lâmiyye fi 'l-kıraat*: İbn Mâlik bu iki eserini kıraat ilminde kaleme almıştır.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Sabbân, *Hâşiyetü 's-Sabbân*, I, 17.

¹⁷⁸ Süyûtî, *Buğyetü 'l-vuât*, I, 131-134; Taşköprüzâde, *Miftâhu 's-saâde*, I, 131-132; Tâcûrî, “min A'lâmi'l-lügaviyyîn, s. 790-797; Sabbân, *a.g.e.*, I, 17; Turan, Abdülbaki, “İbn Mâlik”, *DİA*, XX, 169-171.

¹⁷⁹ Taşköprüzâde, *Miftâhu 's-saâde*, I, 131; Sabbân, *a.g.e.*, I, 17; Turan, Abdülbaki, *a.g.m.*, *DİA*, XX, 170.

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV İLMİ AÇISINDAN el-ELFİYYE

Bu bölümde İslâmi ilimlerdeki elfiyye geleneğinin en önemli halkasını oluşturan ve yazılışından günümüze dek yaklaşık yedi asırdır Arapçayı öğrenmek, özellikle de nahiv alanında uzmanlaşmak isteyenlerin ana kaynaklarından biri haline gelmiş olan İbn Mâlik (ö.672/1274)'in *el-Elfiyye* isimli manzûmesinin nahiv ilmi açısından değeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu amaç doğrultusunda ilk olarak İbn Mâlik'in bu manzumesini kaleme alış sebepleri üzerinde durulacak ve *el-Elfiyye*'nin bölümleri ve içeriği incelenmeye çalışılacaktır. Daha sonra *el-Elfiyye*'de İbn Mâlik'in istişhâd metodu, ihtilaflara yaklaşımı, nahvî tercihleri, konuları ele alış üslûbu beyitlerden örnekler verilerek belirlenmeye çalışılacak ve ayrıca bu manzûme üzerinde yapılan çalışmalar tesbit edildikten sonra *el-Elfiyye*, nahiv öğretimi açısından değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

2.1. Yazılış Sebebi

Recez bahrinde¹⁸⁰ didaktik türden eserler yazabilme melekesine sahip olan İbn Mâlik'in¹⁸¹ *el-Elfiyye* adlı eseri, nahiv alanında kaleme aldığı ilk manzumesi değildir. İbn Mâlik, *el-Elfiyye*'den önce İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1245)'in *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* adlı eserlerinden esinlenerek *el-Kâfiyetü's-Şâfiye* adında 2757 (veya 2790) beyitlik bir eser nazmetmiştir.¹⁸² İbn Mâlik *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*'nin giriş bölümünde manzumesinin kapsamı ile ilgili şunları söylemektedir:

مُعْظَمُ الْفَنِّ بِهَا مَضْبُوطٌ وَالْقَوْلُ فِي أَبْوَابِهَا مَبْسُوطٌ

“Bu ilmin (nahiv ilminin) büyük bir kısmı bu kitapta işlenmiştir ve kitabın bâbları konusundaki açıklama da geniş tutulmuştur.”¹⁸³

İbn Mâlik'in ifadesinden anlaşıldığı üzere *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, nahiv ilminin temel konularının yanısıra tâlî konuların da geniş bir şekilde işlendiği hacimli bir eserdir. Bu nedenle

¹⁸⁰ Recez, Arap şiirinin en eski örneklerinde görülen, Abbâsi devrinin başlarından itibaren belağat, aruz, nahiv, hadis terimleri, akâid ve fıkıh gibi ilmî konuların anlatıldığı didaktik manzumelerde kullanılmaya başlanılan aruz sisteminde bir bahir adıdır. Recez bahri kullanılarak yazılan eserlere ise “*urcûze*” adı verilmektedir. Bkz. et-Tavencî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi'l-edeb*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1999, s. 78; Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “Recez”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 509.

¹⁸¹ Muhammed et-Türkî, “min A'lâmi'l-lügaviyyîni ve'n-nuhâti İbn Mâlik”, XVII, 786.

¹⁸² Turan, Abdülbâki, “İbn Mâlik”, XX, 169.

¹⁸³ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, (nşr. Ahmed b. Yûsuf el-Kâdirî), Dâru Sâdır, Beyrut, 2010, I, 8.

nahiv öğretiminde pratik bir fayda sağlaması bakımından oldukça uzun bir metindi. Çünkü ezbere dayalı bir eğitim-öğretim sistemi içinde medrese öğrencilerinin, eserin üç bine ulaşan beyitlerini ezberlemesi oldukça zordu. *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*'nin hem nahivle uğraşan ilim adamlarının hem de nahiv ile yeni tanışan öğrencilerin istifadesine sunulabilmesi bakımından özetlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Böyle bir ihtiyaca cevap verebilmek için İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'yi kaleme almasını temel gerekçe olarak tespit etmek mümkündür. *el-Elfiyye*'nin *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*'nin aslında bir özeti olduğunu ve konuların kısa tutularak nahivdeki kuralların özlü bir şekilde anlatıldığını İbn Mâlik'in kendisi de ifade etmektedir. *el-Elfiyye*'nin giriş bölümünde:

... تَقَرَّبُ الْأَقْصَى بِلَفْظٍ مُوجَزٍ

“(Bu *elfiyye*) uzağı (manaları) özlü bir lafızla (okuyucusuna) yaklaştırır”¹⁸⁴ derken manzumenin hâtime bölümünde ise şunları söylemektedir:

وَمَا بِجَمْعِهِ غُنِيَتْ قَدْ كَمَلَ نَظْمًا عَلَى جُلِّ الْمُهَمَّاتِ اشْتَمَلْ
أَحْصَى مِنَ الْكَافِيَةِ الْخُلَاصَةَ ...

“Bir araya getirme konusunda kendisi ile ilgilendiğim eser, nazım bakımından tamamlandı ve nahiv konularının büyük bir kısmını ve *el-Kâfiye*'nin hulâsasını¹⁸⁵ (özetini) de içerdi.”¹⁸⁶

İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'yi, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*'yi özetleme amacı ile kaleme almasının yanı sıra manzumesini bin beyitten oluşturarak *el-Elfiyye* adını vermesinde Ebû Zekeriyâ Zeynüddîn Yahyâ b. Abdilmu'tî (ö. 628/1231)'nin de etkisinden söz edilebilir.

Endülüs'te dünyaya gelip doğuya göç eden ve ilmî faaliyetlerine burada devam edip İbn Mâlik gibi Âdiliyye medresesinde de nahiv dersleri veren İbn Mu'tî, 595/1198 yılında nahiv alanında, daha sonraki dönemlerde aynı adla kaleme alınan ve *Elfiyyetü İbn Mu'tî* olarak bilinen *ed-Dürretü'l-Elfiyye fî ilmi'l-Arabiyye (el-Urcûze fî'l-Arabiyye)* eserini yazmayı bitirmiştir. İbn Mu'tî, recez veznini kullanarak yazdığı 1021 beyitten oluşan eserini

¹⁸⁴ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, thk. Abdullatif b. Muhammed el-Hatîb, Mektebetü dâri'l-arûbe, Kuveyt, 2006, s. 1, 4. beyit.

¹⁸⁵ Bu beyitteki Hulâsa kelimesinden hareketle bazı şârihler, *el-Elfiyye*'nin diğer bir isminin *el-Hulâsa* olduğu söylemişlerdir. Hatta İbrâhim b. Mûsa Şâtubî (ö. 790/1388) yazdığı *el-Elfiyye* şerhine *el-Makâsîdü's-şâfiye fî şerhi'l-Hulâsa* ismini vermiştir. Bununla birlikte diğer bir *el-Elfiyye* şârihi Mekûdî ise manzumeye *el-Hulâsa* isminin verilmesini doğru bulmamaktadır. Bk. Mekûdî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Alî b. Sâlih, *Şerhu'l-Mekûdî alâ'l-Elfiyye*, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 2005, s. 402.

¹⁸⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 65, 999-1000. beyitler.

otuz iki bölüme ayırmıştır. Bu eser üzerinde de İbn Mâlik'in *el- Elfiyye*'si kadar olmasa da birçok şerh çalışması yapılmıştır.¹⁸⁷

Tabakât kitaplarını incelediğimizde İbn Mâlik'in İbn Mu'tî'nin *el-Elfiyyesi*'ni yakından tanıdığını görmekteyiz. İbn Hacer el-Askalâni, Ahmed b. Abdirrahim b. Şaban ed-Dimeşki el-Hanefî'nin (ö. 701/1301) terceme-i hayatında: "İbn Mu'tî'nin *el-Elfiyyesi*ni İbn Mâlik'ten okumuştur," demektedir.¹⁸⁸ İbn Mâlik, İbn Mu'tî ve *el-Elfiyye*'si hakkında manzumenin girişinde şu ifadelerle yer vermektedir:

وَتَقْتَضِي رِضًا بِغَيْرِ سُخْطٍ فَائِقَةً أَلْفِيَّةَ ابْنِ مُعْطِي
وَهُوَ بِسَبْقٍ حَائِزٌ تَفْضِيلًا مُسْتَوْجِبٌ ثَنَائِي الْجَمِيلَا

"İbn Mu'tî'nin *elfiyyesi*ni geçen (bu manzumeye) kızmadan rıza göstermek gerekir. (Bununla birlikte) İbn Mu'tî daha önce böyle bir eser ortaya koymasından dolayı da övgüye daha layıktır."¹⁸⁹

Bu beyitle İbn Mâlik ilmî ahlakının gereğini yerine getirerek İbn Mu'tî'nin *el-Elfiyye*'sinin daha önce yazılması sebebiyle takdirle karşılanması gerektiğini dile getirirken, aynı zamanda eserinin İbn Mu'tî'nin eserinden daha kaliteli olduğunu da iddia etmiştir.

İki *elfiyye* arasında karşılaştırmalar yapılmış ve bu iddianın değeri tespit edilmeye çalışılmıştır. İbn Mâlik'in yukarıda zikrettiğimiz iddiasında haklı olduğunu gösteren temel gerekçelerden biri de şudur; Her iki müellifin, manzumelerini kaleme aldıkları yaşlar karşılaştırıldığında 564/1168'te doğan İbn Mu'tî'nin 31 yaşlarında *el-Elfiyye*'sini bitirdiği, İbn Mâlik'in ise daha öncesinde *el-Kâfiyetü's-Şâfiye* gibi bir manzûmeyi yazarak tecrübe kazanması ile birlikte ustalık eseri diyebileceğimiz *el-Elfiyye*'yi otuz yaşlarında Endülüs'ten ayrılması göz önünde bulundurularak İbn Mu'tî'ye göre daha geç dönemlerde tamamlamış olması, sahip olduğu birikimini tecrübesi ile birleştirmesi ve daha nitelikli bir eser ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Ayrıca, konuların bâblar altında bir araya getirilmesi hususunda İbn Mu'tî, bazı konuları tek bâb içerisinde toplarken, İbn Mâlik konuların bâblar içerisinde dağılımında bağlama daha çok dikkat etmiş ve bunun neticesinde bâbların tasnifinde daha başarılı olmuştur. Örneğin, İbn Mâlik, *el-Elfiyye*'sinde hem ismi fâil hem de

¹⁸⁷ Bu eser Zettersteen tarafından notlar ilave edilerek *Die Alfîye des Ibn Mu'tî* adı ile 1900'de Leipzig'de yayınlanmıştır. Bkz. Moh. Ben Cheneb, "İbn Mu'tî", *İA.*, İstanbul, 1968, V, 776; Yanık, Nevzat H., "İbn Mu'tî", *DİA*, XX, 213.

¹⁸⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 170; İbn Mu'tî, Ebû Zekeriyâ Zeynüddîn Yahyâ, *el-Füsûlü'l-hamsûn*, thk. Muhammed et-Tanâhî, yy., ty., s. 44.

¹⁸⁹ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 1, 5. ve 6. beyitler.

ismi mef'ûlün amel etmesine yer verirken İbn Mu'tî ise eserinde sadece ismi fâilin amelinin anlatmakla yetinmiş, ismi mef'ûlün amelinden bahsetmemiştir.¹⁹⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İbn Mâlik'in, İbn Mu'tî'nin *el-Elfiyyesi*'nden etkilenip kendisinin de bin beyitten oluşan ve tedrisât faaliyetlerinde pratik fayda sağlayabilecek didaktik bir şiir yazma düşüncesinin yanı sıra *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*'nin özetine¹⁹¹ olan ihtiyaç *el-Elfiyye*'nin nazmedilmesine ortam hazırlamıştır.

2.2. Muhtevası

İbn Mâlik, *el-Elfiyye*'nin mukaddimesine İslâmi ilimlerde mensûr eserlerde uygulanan yöntemi nazma uyarlayarak hamdele ve salvele ile başlamakta daha sonra eserini nahiv alanında kaleme aldığını şu beyitte ifade etmektedir.

وَأَسْتَعِينُ اللَّهَ فِي أَلْفِيَّةٍ مَقَاصِدُ النُّحُوِّ بِهَا مَحْوِيَّةٌ

“*el-Elfiyye* 'yi¹⁹² nazmetmekte Allah 'tan yardım isterim, Nahvin maksatları (konuları) onda toplanmıştır.”¹⁹³

İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'yi nahiv alanında kaleme aldığını belirtmesine karşılık eserde ele alınan konular incelendiğinde masdar kalıpları¹⁹⁴, ism-i maksûr, ism-i memdûd¹⁹⁵, ism-i

¹⁹⁰ İbn Mu'tî, *el-Füsûlü 'l-hamsûn*, s. 44; el-Kuraydî, Abdulâlîm, *Elfiyyâtü 'n-nahvi 's-selâs*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1971, s. 22.

¹⁹¹ *el-Elfiyye*'nin *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*'nin özeti olarak kaleme alınmasının yanı sıra İbn Mâlik'in bazı beyitleri *el-Kâfiye*'deki şekli ile aldığı bazı beyitlerde ise küçük tasarruflar yaptığı da görülmektedir. Örneğin, aşağıdaki beyitler her iki manzumede de yer almaktadır.

وَبَعْدَ وَائٍ عَيَّنْتُ مَفْهُومَ مَع كَمِثْلٍ كُلِّ صَانِعٍ وَمَا صَنَعَ
وَالْحَالُ إِنْ يُنْصَبُ بِفِعْلِ صُرْفًا أَوْ صِفَةٍ أَشْبَهَتْ الْمُصْرَفًا
فَجَانِزٌ تَقْدِيمُهُ كَمُسْرَعًا ذَا رَاحِلٍ وَمُخْلِصًا زَيْدٌ دَعَا

el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye'de كان ve kardeşleri başlığı altında İbn Mâlik şu beyte yer verirken:

فَتَىءٌ وَأَنْفَلَكَ وَهْدِي الْأَرْبَعَةَ لِنَفْيٍ أَوْ لِنَفْيِهِ نَفْيٌ مُتَّبَعُهُ

el-Elfiyye'de aynı konuda yukarıdaki beyitte sadece kelimeler arasında takdim ve tehir yaparak şöyle demektedir:

فَتَىءٌ وَأَنْفَلَكَ وَهْدِي الْأَرْبَعَةَ لِنَفْيِهِ نَفْيٌ أَوْ لِنَفْيٍ مُتَّبَعُهُ

¹⁹² İbn Mâlik'in manzummesine bin sayısına nisbet edilen *el-Elfiyye* ismini vermesiyle birlikte beyit sayısının bin ikiye ulaştığı görülmektedir.

¹⁹³ İbn Malik, *el-Elfiyye*, s. 1, 3. beyit.

¹⁹⁴ İbn Malik, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁹⁵ İbn Malik, *a.g.e.*, s. 50.

taşğîr¹⁹⁶ ve ibdâl¹⁹⁷ gibi sarf ilmi ile ilgili konu başlıklarına da yer verildiğinin görülmesi İbn Mâlik'in nahiv kelimesine yüklediği anlamdan kaynaklanmaktadır.

Bu noktada İbn Mâlik'in kendinden önceki dilcilerin sarf konularını da nahiv ilmi içerisine katarak nahiv kelimesini, en geniş manası ile gramer karşılığında kullanmalarından etkilendiği açıkça görülmektedir. Örneğin, günümüze ulaşan en eski nahiv kitabı olan *el-Kitâb*'in müellifi Sibeveyh (ö. 180/796), eserinin son kısmını sarfla ilgili bahislere ayırması ve bu yöntemin daha sonra yazılan Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd Müberred (ö. 286/900)'in *el-Muktedâb*'ında, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin *el-Mufasssal*'ında, İbn Mâlik'in muasırı İbn Usfûr el-İşbilî (ö. 669/1270)'nin *el-Mukarrib*'inde de devam ettirilmiş olması bunu göstermektedir.¹⁹⁸

Sarf ilminin nahiv ilminden ayrılarak müstakil bir disiplin hüviyetine bürünmesi ilk olarak Ebû Osman el- Mâzinî (ö. 249/863)'nin *el-Kitab*'taki sarf konularından yararlanarak *Kitâbu's-sarf*'ı kaleme alması ile başlamaktadır. *Kitâbu's-sarf*'a şerh yazan İbn Cinnî (ö. 392/1002)'nin konu ile ilgili “*Her nerede bir nahiv kitabı görürsen onun sonlarında sarf konuları da vardır*”¹⁹⁹ demesi de bu anlayışı yansıtmaktadır.

2.3. Bölümleri

Nahiv kitapları incelendiğinde her müellifin kendine göre öğretimde kolaylık sağlayacağını düşündüğü tarzda eserindeki konuları tertip ettiği görülmektedir. Arap dilinde kaleme alınan kitaplar, eserin genelinde müellifinin takip ettiği yöntem göz önünde bulundurularak dört gruba ayrılmaktadır.

- a. **Kelimenin cümledeki görevi dikkate alınarak tertip edilen eserler:** Bu eserlerde kelimenin cümle içerisindeki konumu olan mübtedâ, haber, fâil, temyiz, hâl gibi durumları göz önüne alınarak konular sıralanmaktadır. Dil bilgileri arasında genel kabul gören bu yöntem ilk olarak Sibeveyh (ö. 180/296) tarafından *el-Kitâb*'in konularının tasnifinde kullanılmış, daha sonra *el-Muktedâb*'da Müberred (ö. 286/900), *el-Usûl* ve *el-Mûcez fi'n-nahv*'da İbnü's-Serrâc (ö. 316/928) tarafından takip edilmiştir. *Teshîlü'l-fevâid*'de Sibeveyh'in başlattığı bu geleneği İbn Mâlik'in de devam ettirdiğini görmekteyiz.

¹⁹⁶ İbn Malik, *el-Elfiyye*, s. 54.

¹⁹⁷ İbn Malik, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁹⁸ Kılıç, Hulusi, “Sarf”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 136.

¹⁹⁹ İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân, *el-Munsif li kitâbi't-tasrif*, (nşr. İbrâhim Mustafa, Abdullâh Emîn), İdâretü ihyâi't-türâsi'l-kadîm, yy., 1954, I, 4.

- b. **Kelime türleri dikkate alınarak tertip edilen eserler:** Kelimenin isim, fiil ve harf olarak sınıflandırılmasına riayet edilerek yazılan eserlerdir. Basrî dil âlimi Ebû Ali el-Fârîsi (ö. 377/987) *el-Îzâh* isimli eserini, Zemahşerî'de (ö. 538/1114) *el-Mufasssal*'ı bu sıralamayı kullanarak yazmışlardır.
- c. **Mebnîlik ve i'râb hareketleri esas alınarak tertip edilen eserler:** Bu tür eserlerin konularının tasnifinde kelimelerin mu'reblik ve mebnîlik durumları göz önünde bulundurulmaktadır. İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249)'in *el-Kâfiye* adlı eseri bu tür kitaplara örnek olarak verilebilir.
- d. **Asıl ve fer' esasına dayanarak tertip edilen eserler:** Gerek isim cümlesinde gerekse fiil cümlesinde müsned ve müsnedun ileyh'in asıl, diğer öğelerin ise fer' kabul edilmesi anlayışına bağlı olarak nahiv konularının asıl ve fer' şeklinde değerlendirilerek tasnife tutulduğu kitaplardır. *Hem'ul-hevâmi* adlı kitabında Süyûtî (ö. 911/1505) bu metodu kullanmaktadır.²⁰⁰

el-Elfiyye'de nahiv konularının başlıklarının belirlenmesinde, kelimelerin cümle içerisindeki görevlerinin dikkate alınmasıyla oluşturulan bir tasnif metodunun hakim olduğunu görmekteyiz. İbn Mâlik *el-Elfiyye*'de konuları şu başlıklar altında incelemektedir:

1- Mukaddime	12- اِنْ ve benzerleri
2- Kelime ve çeşitleri	13- Cinsini nefyeden لا
3- Mu'reb ve mebnî	14- ظَنَّ ve benzerleri
4- Nekra ve ma'rife	15- اَرَى ve اَعْلَم fiilleri
5- Alem	16- Fâil
6- İşâret isimleri	17- Nâib-i fâil
7- İsm-i mevsûller	18- İstiğâl
8- Ta'rif edatıyla ma'rife olan kelimeler	19- Fiilin müteaddî ve lâzım olması
9- İbtidâ	20- Tenâzu
10- كَان ve benzerleri	21- Mef'ûl-ü mutlak
11- Mukârebe (yaklaşma) fiilleri	22- Mef'ûl-ü leh

²⁰⁰ Gânim Kadûri, el-Hamd, "Nahiv eserlerinin te'lifinde takip edilen yöntemler", çev. Ali Bulut, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2008, sy.8, 377-385.

23- Mef'ûl-ü fih	46- Mütেকellim yâ'sına izafe edilen münada
24- Mef'ûl-ü meah	47- Nidâda kullanılan isimler
25- İstisnâ	48- İstiğâse
26- Hâl	49- Nüdbe
27- Temyîz	50- Terhîm
28- Harf-i cerler	51- İhtisâs
29- İzâfet	52- Tahzîr ve iğrâ
30- Mütেকellim yâ'sına muzaf olan kelimeler	53- İsim fiiler
31- Masdar'ın amel etmesi	54- Te'kid nunları
32- İsm-i fâil ve ism-i mef'ûl'ün amel etmesi	55- Gayr-i munsarif
33- Masdar kalıpları	56- Fiilin i'râb edilmesi
34- İsm-i fâil ve ism-i mef'ûl kalıpları	57- Cezmediciler
35- Sıfat-ı müşebbehe	58- Fasl (لَوْ kelimesinin kullanımı)
36- Teaccüb	59- لَوْمَا ve لَوْلَا, أَمَّا kelimelerinin kullanımı
37- نِعَم ve بَلَى fiilleri	60- الَّذِي ve أَلْ edatlarının kullanımı
38- İsmi tafdîl	61- Aded
39- Na't	62- كَذَا ve كَايْنُ, كَمْ kelimelerinin kullanımı
40- Te'kid	63- Hikâye kalıpları
41- Atıf	64- Müenneslik
42- Atf-ı nasak	65- İsm-i maksûr ve memdûd
43- Bedel	66- İsm-i maksûr ve memdûd kelimelerin tesniye yapılışı
44- Nidâ	67- Cem-i teksîr
45- Fasl (Münâdâ'ya tâbi olan kelimeler)	68- Tasgîr

69- Neseb	76- Fasl (vâv ve yâ harflerinin biraraya gelmesi)
70- Vakf	77- Fasl (harekenin önceki sâkin harfe verilmesi)
71- İmâle	78- Fasl ((إِفْتَعَال) bâbında fâ'nın te harfine değiştirilmesi)
72- Tasrîf	79- Fasl (emir ve muzâri fiillerinde fâu'l-fiilin düşürülmesi)
73- Fasl (vasıl hemzesinin kelimeye eklenmesi)	80- İdğâm
74- İbdâl	81- Hâtîme
75- Fasl (vâv harfinin yâ'ya değişmesi)	

İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'de nahiv bâblarının sıralanmasında öncelik ve sonralık bakımından titiz davranması, kelimelerin cümle içerisindeki durumu gözetilerek yapılan tasnif metoduna yeni bir ivme kazandırmıştır. Son dönemde nahvi kolaylaştırma ve güncelleştirme adına kaleme alınan bazı eserlerde *el-Elfiyye* etkisi açık bir şekilde görülmektedir.

en-Nahvu'l-vâfi adlı eserin müellifi Abbâs Hasan, kitabının yöntemi hakkında bilgi verirken, konu başlıklarını sıralama konusunda, Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ındaki isimler, fiiller ve harfler şeklindeki tertibinin, bir konuyu birden fazla yerde işlemeyi gerektirmesinden dolayı öğrenciler için uygun olmadığını ifade eder. Ancak uzmanların faydalanabileceği bu metodu uygulamak yerine yazılışından günümüze kadar ilim merkezlerinde ders kitabı olarak okutulan *el-Elfiyye*'nin sistemini benimsediğini söyler.²⁰¹

2.4. Konu Anlatımında Kullanılan Üsluplar

Nahiv kitaplarında her müellif konu anlatımında kendine has bir üslup kullanarak konuları ortaya koymaya çalışmıştır. Biz de burada metnin nazım olduğunu dikkate alarak eserin geneline hâkim olan üslupları beyitlerden örnekler vererek belirlemeye çalışacağız.

İbn Mâlik *el-Elfiyye*'ye hamdele, salvele ve kitabının özelliklerinden bahsettiği yedi beyitlik bir mukaddime ile giriş yapmakta daha sonra kelâm ve kelime gruplarını açıklayarak şöyle başlamaktadır:

كَلَامُنَا لَفْظٌ مُفِيدٌ كَاسْتَقِيمَ
وَأَسْمٌ وَفِعْلٌ ثُمَّ حَرْفٌ الْكَلِمَ

²⁰¹ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, Dâru'l-Meârif, yy., ty., s. 10-11.

الْفَاعِلُ الَّذِي كَمَرُوعِي أَتَى زَيْدٌ مُنِيرًا وَجْهَهُ نِعَمَ الْفَتَى

“Fâil bîbında, cümle içerisinde fiil, fâil, mef’ûl sıralaması hakkında bilgi verirken özel hallerden biri sayılan fâile yada mef’ûle zamirin bitişmesi durumundaki cümle dizimine şu şekilde işaret etmektedir;

وَالْأَكْثَرُ اللَّهُمَّ بِالتَّعْوِضِ وَشَدَّ يَا اللَّهُمَّ فِي قَرِيضِ

“Yaygın kullanım bedel yapılarak (Lafzatullah’ın başındaki harf-i nida’nın şeddeli mim’e değiştirilmesiyle) اللَّهُمَّ şeklindedir. Şiirde اللَّهُمَّ يا diye bir kullanım ise şazdır.”²⁰⁹

Fâil bîbında, cümle içerisinde fiil, fâil, mef’ûl sıralaması hakkında bilgi verirken özel hallerden biri sayılan fâile yada mef’ûle zamirin bitişmesi durumundaki cümle dizimine şu şekilde işaret etmektedir;

وَشَاعَ نَحْوُ خَافَ رَبُّهُ عُمَرُ وَشَدَّ نَحْوُ زَانَ نَوْرُهُ الشَّجَرُ

زَانَ نَوْرُهُ الشَّجَرُ (Ömer Rabbinden korktu) gibi kullanımlar yaygındır. “Çiçeği ağacı güzelleştirdi” gibi kullanımlar şazdır.”²¹⁰

İbn Mâlik *Elfiyye*’de الْأَصْلُ diyerek başladığı beyitlerde ilk olarak temel kabul edilen hükme işaret etmekte, sonrasında ise temel hükmün dışına çıkılan yerlere de değinmektedir. Örneğin; ibtidâ bîbında haberin cümle içerisindeki konumunu söylerken şöyle demektedir:

وَالْأَصْلُ فِي الْأَخْبَارِ أَنْ تُؤَخَّرَ وَجَوَّزُوا التَّقْدِيمَ إِذْ لَا ضَرَرَا

“Haberlerde asıl mübtedâ’dan sonra gelmeleridir. Nahiv âlimleri manada bozulma yaşanmadığı takdirde haberin mübtedâ’dan önce gelmesine de cevaz vermişlerdir.”²¹¹

²⁰⁸ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 15, 225. beyit. İbn Mâlik bu beytin sonunda نِعَمَ الْفَتَى (o ne güzel bir gençtir) örneğini vererek hem beyti eksik kalmaktan kurtarmış hem de fâilin fiilinin, نِعَم gibi mutasarrıf olmayan bir fiil olabileceğine dikkat çekmiştir. Bk. Mekûdî, *Şerhu’l-Mekûdî*, s. 90.

²⁰⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 38, 584. beyit.

²¹⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 16, 241. beyit.

²¹¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 9, 128. beyit.

Fâil bâbında, fiil cümleleri içerisinde fâil ve mef'ûllerin sıralamasını anlatırken şöyle demektedir:

وَالْأَصْلُ فِي الْفَاعِلِ أَنْ يَنْصِلَا وَالْأَصْلُ فِي الْمَفْعُولِ أَنْ يَنْفَصِلَا
وَقَدْ يُجَاءُ بِخِلَافِ الْأَصْلِ وَقَدْ يَجِي الْمَفْعُولُ قَبْلَ الْفِعْلِ

“Fâil’de asıl fiile bitişik olarak gelmesidir, mef’ûl’de asıl fiil ve fâil’den sonra gelmesidir, bazı durumlarda mef’ûl, fâil ve fiilden önce gelebilir.”²¹²

Fiillerin lâzım ve müteaddî olmasını anlattığı bâbda ise İbn Mâlik iki mef’ûle müteddî olan fiilin, mef’ûllerinden birinin manaca fâil olarak değerlendirildiği durumlarda cümle içindeki öğelerin sıralamasını şu şekilde açıklamaktadır:

وَالْأَصْلُ سَبْقُ فَاعِلٍ مَعْنَى كَمَنْ مِنْ أَلَيْسَ مَنْ زَارَكُمْ نَسَجَ الْيَمَنُ
وَيَلْزَمُ الْأَصْلُ لِمُوجِبِ عَرَا وَتَرَكَ ذَاكَ الْأَصْلَ حَتْمًا قَدْ يُرَى

“ (İki mef’ûle müteaddî fiilin mef’ûllerinin sıralamasında) asıl hüküm, manaca fâil olanın önce gelmesidir. مِنْ أَلَيْسَ مَنْ زَارَكُمْ نَسَجَ الْيَمَنُ (sizi ziyarete gelen kimseye Yemen elbisesi giydir) örneğindeki مَنْ kelimesi gibi. İki mef’ûlden manaca fâil olanının önce gelmesini gerektiren bir durum ortaya çıkarsa, asıl olan hükme kesinlikle riayet edilmesi gerekirken; manaca fâil olmayan mef’ûl’ün ilk sırada gelmesini gerektiren bir durumda ise asıl hükmün terk edildiği de görülmüştür.”²¹³

İbn Mâlik’in el-Elfiyye’de nazmın elverdiği ölçüde lehçe farklılıklarına da dikkat çektiği görülmektedir. Mesela İbn Mâlik ism-i mevsûllerini sıralarken Tay kabilesinin kullanımına şöyle değinmektedir:

وَمَنْ وَمَا وَأَلْ تُسَاوِي مَا ذُكِرَ وَهَكَذَا دُوْ عِنْدَ طَيِّءٍ شُهِرَ

“مَنْ وَمَا ve أَلْ kelimeleri de daha önce söylenilenler (التي ve الذي) gibidir. دُوْ kelimesi ise Tay kabilesince diğer ism-i mevsuller gibi yaygınlık kazanmıştır.”²¹⁴

²¹² İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 16, 237-238. beyitler.

²¹³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 18, 274-275. beyitler.

²¹⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 6, 93. beyit.

Ve yine kabile kullanımlarına yer verdiği diğer bir beyit şu şekildedir:

وَأَجْرِي الْقَوْلُ كَطَنْ مُطْلَقًا عِنْدَ سَلِيمٍ نَحْوُ قُلْ ذَا مُشْفِقًا

“Süleym kabilesine göre مُشْفِقًا ذَا قُلْ (Bunu sevecen san) örneğindeki gibi الْقَوْلُ kelimesi طَنْ gibi kullanılmıştır.”²¹⁵

İbn Mâlik istisnâ bâbında müstesnâ'nın irâb'ını anlatırken Benû Temîm kabilesinin kullanımına şu şekilde dikkat çekmektedir:

مَا اسْتَشْتُ إِلَّا مَعَ تَمَامٍ يَنْتَصِبُ وَبَعْدَ نَفْيٍ أَوْ كَنْفٍ اتَّخَبُ
إِنْبَاغُ مَا اتَّصَلَ وَأَنْصَبُ مَا انْقَطَعَ وَعَنْ تَمِيمٍ فِيهِ إِبْدَالٌ وَقَعَ

“إِلَّا ile istisna edilen müstesna, (cümle) tam olduğu sürece mansubtur. İstisnâ-i muttasıla'da nefy yahut nefy benzerlerinden sonra (müstesnanın müstesnâ minh'den) bedel olması seçilmiştir. İstisnâ-i munkatı'da ise (vacip olarak müstesnayı) mansub yap. Benû Temîm kabilesi ise (istisnâ-i munkatı'da müstesnanın mansûb olmasıyla birlikte) bedel olmasına da cevaz vermişlerdir.”²¹⁶

2.5. Konu Anlatımında Kullanılan Şâhitler ve Kullanım Şekilleri

Sahabe asrında temelleri atılan ve İslam topraklarının genişlemesinin ardından Araplar'ın Arap olmayan toplumların kültürleriyle etkileşime girmesine bağlı olarak ortaya çıkan dildeki bozulmaya karşı bir tedbir niteliğinde olan “istişhâd”; sözlükte “*şahit getirmek ve şahit göstermek*” anlamlarına gelmektedir. Nahiv terminolojisinde ise bu kavram “*bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek*” anlamında kullanılmaktadır. İstişhâd ameliyesine konu olan şâhid ise; “*Bir kâidenin ispatlanması amacına hizmet etmek için Kur'ân-ı Kerîm'den ya da Arapça'sına güvenilen Arapların sözlerinden delil olarak getirilen kısma verilen addır.*”²¹⁷

²¹⁵ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 15, 219. beyit.

²¹⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 21, 316-317. beyitler.

²¹⁷ Tehânevî, Muhammed A'la b. Ali b. Muhammed, *Keşşâfû istilâhati'l-fünûn ve'l-ulûm*, (thk. Ahmed Hasan Besec), Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1999, I, 1002; Muhammed Semîr Necîb el-Lübdî, *Mu'cemu mustalahati'n-nahviyye ve'-sarfiyye*, Dârü'l-furkân, 1985, Beyrut s. 119; daha geniş bilgi için bkz. Abdülkâdir el-Bağdadî, *Hizânetü'l-edeb ve'lübbü'lübâbi lisâni'l-Arab*, I, 5-18; Tavencî, *el-Mu'cemu'l-mufasssal*, s. 85, 86; Durmuş, İsmail, “İstişhâd”, *DİA*, XXIII, 396; M. Reşit Özbalıkcı, “Arap Dilinde İlk İstişhâd”, *DÜİFD*, sy: 5 s. 369-383.

Fıkıh ve kelâm ilimleri gibi nahiv ilminde de verilen hükümlerin, delillere dayandırılma zorunluluğu bulunmaktadır. Süyûtî nahivde kullanılan delilleri; semâ, kıyâs, icmâ ve istishâb olarak belirlemektedir.²¹⁸ Delillerin bir kısmının naklî ve bir kısmının da aklî olduğu düşünüldüğünde, Arap gramerine konu olan istishâd'ın daha çok naklî olan ile ilgili olması nedeniyle, nahiv bilginleri cümlelerin kullanılışlarını, terkiplerin şekillerini ve lafızların ifade ettiği anlamları tespit ederken ilk planda Kur'ân'ı Kerîm ve onun kıraatleri, hadisler ve güvenilir Arap kelâmıyla istishâd etmişlerdir. Çünkü Arap dilinde naklî delillerin kullanılması oranında istishâd önem kazanmaktadır.²¹⁹

Eserlerinde istishâd ettiği delillere son derece vâkıf olduğu belirtilmekle birlikte, önceliği Kur'an'a verdiği, onda bir şahid bulamadığı zaman hadise yöneldiği, onda da bir şahid bulamayınca Arap şiiriyle istishad ettiği kaynaklarda zikredilen İbn Mâlik'in²²⁰, *el-Elfiyye*'de konu anlatımında kullandığı şahitlere örnekler vererek bu manzumedeki istishad metodunu belirlemeye çalışacağız.

2.5.1. Kur'ân-ı Kerîm

İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'de Kur'ân-ı Kerîm'den şahitler sunarak istishâtta bulunduğu beyitlerden bazıları şunlardır:

İbn Mâlik, mevsûl bâbında, sılada bulunan âid zamirin hazfedilmesinin câiz olduğu yerleri sıralarken şöyle demektedir:

كَذَٰكَ حَذْفُ مَا يَوْصَفُ خُفِضًا كَأَنَّ قَاضٍ بَعْدَ أَمْرٍ مِنْ قَضَى

"Hâl ya da istikbâl manasındaki ism-i fâile izafe edilerek mecrûr olan âid zamirin hazfedilmesi de böyledir. قَضَى dan müştak olan emir fiilden sonra gelen قَاضٍ kelimesi gibi."²²¹

İbn Mâlik, bu beyitte istishâd ettiği “فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ” “Artık sen vereceğin hükmü ver”²²² âyetini zikretmeyip nazım içerisinde “قَضَى dan müştak olan emir fiilden sonra gelen قَاضٍ kelimesi gibi” demek suretiyle bu âyete işârette bulunmaktadır.²²³

²¹⁸ Süyûtî, *el-İktirâh fî ilmi usûli'n-nahv*, Dâru'l -ma'rifeti'l-câmiyye, 2006, yy., s. 14.

²¹⁹ Mehmet Reşit Özbalkıç, *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, s. 44-54.

²²⁰ Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 130; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 223; Ali Ahmed, *Endelüsiyyûn ve'l-Muğârebe fî bilâdi's-Şâm*, s. 193.

²²¹ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 7, 104. beyit.

²²² Taha, 20/72.

²²³ Süyûtî, *Şerhu's-Süyûtî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik el müsemmâ el-Behcetü'l-mardiyye*, Dâru's-selâm, Kahire, 2000, s. 108-109; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I, 268; Hudarî, *Hâşiyetü'l-Hudârî*, I, 188.

Mefûl-u Mutlak başlığı altında mefullerin âmillerinin vucûben hazfedildiği yerleri anlatırken ise şöyle demektedir:

وَمَا لِيَتَفَصِّلَ كَيْفًا مِّنَّا عَامِلُهُ يُحَدِّثُ حَيْثُ عَنَّا

"İbn Mâlik bu beyitte مِّنَّا ile كَيْفًا deki gibi kendinden önceki cümlelerin açıklaması için gelen masdarın âmili hazfedilebilir."²²⁴

İbn Mâlik bu beyitte مِّنَّا ile كَيْفًا ile "إِذَا أَنْتَحْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَاقَ فِيمَا مِّنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً" *"Onları çökertip etkisiz hale getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın. (sağ kalanları esir alın) Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin,"*²²⁵ ayetine işaret etmektedir. Bu âyette "فِيمَا مِّنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً" kısmı, "فَشُدُّوا الْوَتَاقَ"nın açıklaması şeklinde geldiği için âmili hazfedilmiştir.²²⁶

Hâl bâbında ise;

وَعَامِلُ الْحَالِ بِهَا قَدْ أُكِّدَا فِي نَحْوِ لَا تَعَثُ فِي الْأَرْضِ مُفْسِدًا

"لَا تَعَثُ فِي الْأَرْضِ مُفْسِدًا" deki gibi hâl'in âmili konumunda olan kelime (kendisinden sonra gelen) hâl ile tekid edilebilir."²²⁷

İbn Mâlik yukarıdaki cümledeki hâl'in âmili olan لَا تَعَثُ kelimesinin, لا تُفْسِدُ anlamına gelmesi nedeniyle hâl konumundaki مُفْسِدًا ile te'kid edildiğini söylemekte ve Kur'ân da cemî şekilde kullanılan "لَا تَعَثُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ" *"Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın."*²²⁸ âyetini müfrede dönüştürerek şâhidini sunmaktadır.²²⁹

Temyîz konusunda;

وَالنَّصْبُ بَعْدَ مَا أَضِيفَ وَجَبَا إِنْ كَانَ مِثْلَ مِلْءِ الْأَرْضِ ذَهَبًا

²²⁴ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 20, 293. beyit.

²²⁵ Muhammed, 47/ 4.

²²⁶ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, II, 637; Hudaî, *Hâşiyetü'l-Hudâî*, I, 433-434.

²²⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 23, 349. beyit.

²²⁸ Bakara, 2/60.

²²⁹ Süyûtî, *el-Behcetü'l-mardiyye*, s. 286; Hudaî, *a.g.e.*, I, 499.

“İzâfe edilen (kapalı) isimden sonra gelen temyiz’in nasbesi vaciptir, ²³⁰ مِلْءُ الْأَرْضِ دَهَبًا”
(âyetindeki) gibi olursa” ²³¹

Örneklerde görüldüğü üzere İbn Mâlik’in Kur’ân-ı Kerîm’den verdiği şâhitler, nazım içerisinde ya birkaç kelime ile işaret edilerek ya da âyetin sadece ilgili kısmı zikredilerek kullanılmaktadır.

Çalışmamız esnasında bu konu ile ilgili dikkatimizi çeken diğer bir hususa değinmek gerekirse; İbn Mâlik’in *Teshîlû’l-fevâid*, *Şerhu’l-kâfiyeti’ş-şâfiye*, *Şerhu umdeti’l-hâfiz*, *Şevâhidü’t-tavdîh ve’t-tashîh li-müşkilâti’l-Câmi’i’s-Sahîh* gibi eserlerinde yoğun bir şekilde hadis ile istişhâd metodunu kullanmasına²³² rağmen *el-Elfiyye*’de bu metodu terk etmektedir. Bunun sebebinin, bahsi geçen eserlerin nesir *el-Elfiyye*’nin ise nazım türünde kaleme alınmasıyla ilişkilendirilmesi mümkün gözükmemektedir. *el-Elfiyye*’de istişihatta bulunurken hadislerle yer vermeyen İbn Mâlik’in fasih Arap şiirlerini şâhit olarak kullanım şeklini belirlemek açısından aşağıda aktaracağımız beyitleri incelemek yerinde olacaktır.

2.5.2. Arap Şiiri

İbn Mâlik’in fasih Arap şiiriyle istişhâtta bulunduğu yerlerden biri de nekra ve ma’rife bulunmaktadır. İlgili beyit şu şekildedir:

وَقَبْلُ يَا النَّفْسَ مَعَ الْفِعْلِ التَّزْمِ نُؤْنُ وَقَايَةَ وَلَيْسِي قَدْ نَظَمُ

“Fiile bitecek *nefs* (mütakellim) *yâ*’sından önce *nûn-u vikâye* getirilmesi gerekir. (*nûn-u vikâye* kullanılmadan) *لَيْسِي* şeklinde de nazmedilmiştir.” ²³³ İbn Mâlik *لَيْسِي* denilmesi gerektiği halde *لَيْسِي* şeklindeki kullanımın, vezinden kaynaklanan bir sebeple sadece şiirde geçtiğini aşağıdaki beyitten iktibasla ifade etmektedir.

عَدَدْتُ قَوْمِي كَعَدِيدِ الطَّيْسِ إِذْ ذَهَبَ الْقَوْمُ الْكَرَامُ لَيْسِي

“Cömert kavmim bensiz giderken, onları kum taneleri gibi saydım.”²³⁴

Ta’rif edatı ile ma’rife olan kelimeler başlığı altında İbn Mâlik şiirlerde “ال” takısının zâid olarak gelebileceğini şöyle ifade etmektedir:

²³⁰ Âli imrân, 3/91.

²³¹ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 24, 359. beyit.

²³² Hâlid Sa’d, *Usûlü’n-nahv inde İbn Mâlik*, s. 140.

²³³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 5, 68. beyit.

²³⁴ Süyûtî, *el-Behcetü’l-mardiyye*, s. 76; Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, II,637; Hudârî, *Hâşiyetü’l-Hudârî*, I, 126.

وَلَا ضَطْرَارٍ كَبَنَاتِ الْأَوْبَرِ كَذَا وَطِبْتَ النَّفْسُ يَا قَيْسُ السَّرِيِّ

“ال” takısı ‘بَنَاتِ الْأَوْبَرِ’deki gibi nazım gereğince zâid olarak gelebilir, وَطِبْتَ النَّفْسُ يَا قَيْسُ السَّرِيِّ (de النَّفْسُ kelimesi) de böyledir.”²³⁵

Bu beyitteki بَنَاتِ الْأَوْبَرِ ile şu şiire dayanmaktadır:

وَلَقَدْ جَنَيْتُكَ أَكْمُوًا وَعَسَاقِلًا وَ لَقَدْ نَهَيْتُكَ عَنْ بَنَاتِ الْأَوْبَرِ

“Senin için yer mantarı topladım, sana *benâtı el-evber*’ i ²³⁶ yasakladım.”

Bu beyitte بَنَاتِ الْأَوْبَرِ kelimesi ma’rife’nin kısımlarından alem grubuna girmektedir.

Ma’rife olan bir kelime tekrar ma’rife olmaz kuralı nedeniyle الْأَوْبَرِ kelimesinin “ال” takısı olmadan yalın halde kullanılması gerekirken, şâir vezin gereği “ال”i zâid olarak kullanma durumunda kalmıştır.²³⁷

Ayrıca beytin ikinci bölümü ile şu şiir kastedilmektedir:

رَأَيْتُكَ لَمَّا أَنْ عَرَفْتَ وَجُوهَنَا صَدَدْتَ وَ طِبْتَ النَّفْسُ يَا قَيْسُ عَنْ عَمْرٍو

“Yüzlerimizi tanıyınca Ey Kays! senin, Amr’ı isteyerek (bizi) bıraktığını ve yüz çevirdiğini gördüm.”

Yukarıda zikrettiğimiz beyit içerisinde İbn Mâlik, şiirin tüm beytini almayıp sadece وَطِبْتَ النَّفْسُ يَا قَيْسُ ifadesi ile yetinmiş ayrıca *el-Elfiyye*’nin veznini korumak için beytin sonunda السَّرِيِّ kelimesini eklemiştir. Burada istişhâd edilen konu, nekra kullanılması gereken bir kelimenin nazım zarureti sebebiyle başında zâid “ال” takısı olarak kullanılmasıdır.²³⁸

İbn Mâlik, mef’ûl-u leh bâbı altında “ال”takısı alan mef’ûl-u leh’in lâm harfi almadan kullanılmasına delil olarak şu beyitle istişhadda bulunmaktadır:

لَا أَقْعُدُ الْجُبْنَ عَنِ الْهَيْجَاءِ وَلَوْ تَوَالَتْ زُمُرُ الْأَعْدَاءِ

“Düşman grupları peş peşe gelseler de korktuğum için savaştan geri dönmem.”²³⁹

²³⁵ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 7, 108. beyit.

²³⁶ Toprak renginde yetişip tadı kötü olan, tüylü bir tür mantar çeşididir. (Bk. Hudarî, *a.g.e.*, I, 186)

²³⁷ Süyûtî, *el-Behcetü'l-mardiyye*, I, 114; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I, 289-290; Hudarî, *Hâşiyetü'l-Hudârî*, I, 185-186.

²³⁸ Süyûtî, *a.g.e.*, s. 114; Sabbân, *a.g.e.*, I, 289-290; Hudarî, *a.g.e.*, I, 185-186.

²³⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 20, 302. beyit.

Bu beyitte ise İbn Mâlik *el-Elfiyye*'nin genelinde kullandığı metottan farklı olarak hiçbir alıntı yapmaksızın beytin tamamına manzûmede yer vermektedir. Görüldüğü üzere İbn Mâlik *el-Elfiyye*'yi ayrıntılarla uzamaktan kurtarmak için konu anlatımında seçtiği şâhitleri kullanırken titiz bir çalışma yürütmüş, sahip olduğu nazım kabiliyeti sayesinde istişhâdı metnin dokusunu bozmadan kullanabilmeyi başarmıştır.

2.6. İhtilaflara Yaklaşım

İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'deki ihtilaflara yaklaşım tarzının belirlemeden önce, yazdığı eserleri genelinde nahvin doğuşundan hicri altıncı yüzyıla kadarki dönemde ortaya konulan görüşler karşısındaki tutumuna kısaca değinmek; *el-Elfiyye*'nin İbn Mâlik'in diğer kitapları arasındaki yerinin ve nahiv ilmi açısından öneminin tespit edilmesi adına fayda sağlayacaktır.

İbn Mâlik, nahiv alanında sadece kendinden önceki âlimlerin fikirlerini aktaran bir râvî olmamış, ortaya konulan fikirler arasında tercihler yapmış ve yeri geldiğinde de kendi düşüncelerini²⁴⁰ ifade etmekten geri durmamıştır. Onun eserlerinde Basra, Kûfe ve Bağdat ekollerinin yanı sıra kendinden önce yaşamış Endülüslü âlimlerin görüşlerine de yer vermesi bunu göstermektedir. Nahiv usûlü alanında ise sema'nın kendisi için büyük bir önem taşıdığı İbn Mâlik, hükme varma noktasında Arap'lardan işitilen sözlere büyük bir önem atfetmiş, şayet şâz bir mesele görmüşse bunu söylemekle yetinmiş ve ne Kûfe'li dilcilerin yaptıkları gibi kıyasa gitme yolunu tercih etmiş ne de Basra'lı dilciler gibi te'vil kapısını çalmıştır.²⁴¹

Nahiv alanında kaleme alınan eserlerin hemen hepsinde, âlimlerin isimleri zikredilerek aralarındaki ihtilaflara yer verildiği görülmektedir.²⁴² İbn Mâlik'in de diğer eserlerinde bu yöntemi benimsemesine rağmen *el-Elfiyye*'de nahivcilerin isimlerine değinmediği görülmektedir. Örneğin, *Şerhu't-teshîl*'de ta'rif edatının aslının “أل” mi yoksa hemze eklenmiş bir “ل” mı olduğu konusunda Halil ve Sîbeveyh'in isimlerini zikrederek görüşlerine yer verirken²⁴³ *el-Elfiyye*'de;

أَلْ حَرْفٌ تَعْرِيفٍ أَوْ اللَّامُ فَقَطْ فَنَمَطٌ عَرَفَتْ قُلُ فِيهِ النَّمَطُ

²⁴⁰ Mesela, *Şerhu't-teshîl* adlı kitabında izâfetin ifade ettiği anlamları açıklarken nahivcileri, “fî” manasındaki izafeti göz ardı ettikleri gerekçesiyle eleştirmekte ve iddiasını ispat etmek için âyet, hadis ve Arap şiirinden örnekler vermektedir. Bk. İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, (nşr. Abdurrahmân Seyyîd, Muhammed Bedevî el-Mahtûn), Hicr yay., yy., ty., III, 221.

²⁴¹ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 310, 317.

²⁴² Örneğin, Ebû Hayyân *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab* adlı kitabında Sîbeveyh, Müberrred, İbnu's-Serrâc arasında karşılaştırmalar bulunmaktadır. Bk. Doymaz, Cafer Tayyar, *Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Hayatı ve İrtişâfu'd-darab Min Lisâni'l-Arab Adlı Eserin Tahlili*, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s. 63.

²⁴³ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, I, 253 beyit.

“ ‘el’ ta’rîf edatıdır ya da sadece ‘lâm’dır. Nemat kelimesini ma’rife yapmak istersen en-nemat de,”²⁴⁴ diyerek âlimlerin adlarını beyte dahil etmediği görülmektedir.

Nahiv ekolleri arasındaki ihtilaflar göz önünde bulundurulduğunda eserin geneline hâkim olan metodun direkt konu ile ilgili hükmün verilmesi ve bu hükmün hangi ekole dayandığı noktasında bir açıklama yapılmaması şeklindedir. Bununla birlikte bazı yerlerde ekollerin isimlerinin beyitler arasına sıkıştırılarak öğrencinin böyle bir ameliyeden bîhaber kalmasının da önüne geçildiğini görmekteyiz.

İbn Mâlik, *el-Elfiyye*’de Bağdat ve Endülüs ekolleri ile ilgili bir izâhatta bulunmazken aşağıda zikredeceğimiz beyitlerde Basra ve Kûfe ekollerine işaret ettiği tespit edilmiştir. Te’kîd konusunda, nekra olan bir kelimenin te’kid olarak değerlendirilmesinin mümkün olup olmasını açıklarken Basra ekolünün görüşüne yer verdiğini görmekteyiz. İlgili beyit şu şekildedir;

وَأَنْ يُفِيدَ تَوَكُّدٌ مِّنْكَوْرٍ قَبْلَ وَعَنْ نُحَاةِ الْبَصْرَةِ الْمَنْعُ شَمِلَ

“Nekra bir kelimenin te’kidi (manaya) katkı sağlıyorsa, te’kid olarak kabul edilir. Basra’lı nahivciler ise bu gibi durumlarda bile nekra’nın te’kîd olmasını kabul etmemektedirler.”²⁴⁵

Yine Basra ekolünün görüşüne yer verdiği diğer bir konu ise tenâzu bahsinde âmillerden hangisinin amel etmesidir;

إِنْ عَامِلَانِ اقْتَصَيَا فِي اسْمٍ عَمَلٌ قَبْلُ فَلِلْوَاحِدِ مِنْهُمَا الْعَمَلُ
وَالثَّانِ أَوَّلَىٰ عِنْدَ أَهْلِ الْبَصْرَةِ وَاخْتَارَ عَكْسًا غَيْرُهُمْ ذَا أُسْرَةٍ

“İki âmil, kendilerinden sonra gelen bir isimde amel etmek isterlerse, bu iki âmilden yalnızca biri amel eder. Basrîlere göre (ma’mûl’e yakın olmasından dolayı) ikinci âmil ma’mûlde amel etmeye daha layıktır, Basrîler dışındakiler ise (önce gelmesinden dolayı) birincinin amel etmesini tercih etmişlerdir.”²⁴⁶

وَنَقْلُ فَتْحٍ مِنْ سِوَى الْمَهْمُوزِ لَا يَرَاهُ بَصْرِيٌّ وَكُوفٍ نَقْلًا

²⁴⁴ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 7, 106. beyit.

²⁴⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 34, 278-279. beyitler.

²⁴⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 19, 526. beyit.

“Basrîler mehmûz kelimelerin sonunun fetha olması halinde durulduğu zaman harekenin bir önceki harfe verilebileceğini söylerken Kûfîler vakıf halinde mutlak olarak harekeyi bir önceki harfe nakletmişlerdir.”²⁴⁷

2.7. İbn Mâlik’in el-Elfiyye’deki Nahvî Tercihleri

el-Elfiyye incelendiğinde İbn Mâlik’in bazı beyitlerde genel hükmü zikredip kendisinin bu hükme katılmadığını söylediği ve açık bir şekilde nahvî tercihini ortaya koyduğu görülmektedir. Tespit ettiğimiz yerler şu şekildedir. Atfu’n-nesak bâbında İbn Mâlik şöyle demektedir:

وَعَوْدُ خَافِضٍ لَدَى عَطْفٍ عَلَى ضَمِيرٍ خَفُضٍ لَازِمًا قَدْ جُعِلَا
وَلَيْسَ عِنْدِي لَازِمًا إِذْ قَدْ أَتَى فِي النَّظْمِ وَالنَّثْرِ الصَّحِيحِ مُثَبَّتَا

“Mecrûr zamire yapılan atıfta, ma’tûfun aleyhin başındaki zamiri mecrur kılan kelimenin tekrar kullanılması gerektiği söylene de bana göre mecrur kılan kelimenin tekrar kullanılmasına ihtiyaç yoktur. Çünkü sahîh nazımda ve nesirde böyle bir kullanım görülmektedir.”²⁴⁸

مررتُ بك و برئتُ örneğinde olduğu gibi mecrur haldeki zamire yapılan bir atıfta, ma’tûfun aleyh’in başındaki zamiri mecrur kılan kelimenin tekrar kullanılması gerektiği söylenirken İbn Mâlik buna katılmamakta ve harf-i cer’in tekrar kullanılmasına bir ihtiyaç görmemektedir.

Nahiv âlimleri, hâl kullanılan bir cümlede sâhibu’l-hâl eğer harf-i cer ile mecrûr olmuşsa, bu takdirde hâl olan kelimenin sâhibu’l-hâl’den önce getirilemeyeceğini söylemektedirler. İbn Mâlik ise Arap kelimasında böyle bir kullanımın varlığı sebebiyle bu görüşe karşı çıkmakta, hâl olan kelimenin takdiminin mümkün olduğunu dile getirerek kendi fikrini ortaya koymaktadır. İlgili beyit şu şekildedir:

وَسَبَقَ حَالٌ مَا بِحَرْفٍ جُرَّ قَدْ أَبَوَا وَلَا أَمْنَعُهُ فَقَدْ وَرَدَ

²⁴⁷ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 57, 889. beyit. Örneğin, Kûfîler vakıf halinde, مررتُ بالضرْبِ, رأيتُ الضَّرْبَ, هذا الضَّرْبُ gibi kullanımların doğru olduğunu ifade ederlerken; Basrîler sadece رأيتُ الرَّدَّ şeklinde hareke naklinin gerçekleşebileceğini söylemektedirler. Kûfîlerin görüşü Araplardan nakledilen sözlere dayandığı için daha isabetli görülmektedir. Bk. Hudârî, *Hâşiyetü'l-Hudârî*, II, 403.

²⁴⁸ İbn Mâlik, s. 36, 559-560. beyitler.

“Nahiv âlimleri hâl olan kelimenin harf-i cer ile mecrur olan (sâhibu'l-hâl) kelimedenden önce gelmesini engellediler. Ben ise (Arap kelâmında) böyle bir kullanışın var olması nedeniyle bir engel görmüyorum.”²⁴⁹

İbn Mâlik dışındaki nahviciler, nâib-i fâil konusunda ظَنَّ ve أَرَى fiillerinin ikinci mef'ûllerinin fâilin hazfedilmesi durumunda fâilin yerine geçemeyeceklerini söylemektedirler. İbn Mâlik ise bu konuda bir anlam bozukluğu ortaya çıkmadığı sürece bu fiillerin ikinci mef'ûllerinin fâil yerine geçebileceğini söylemektedir. Şu beyitte kendi görüşünü açık bir şekilde ifâde etmektedir:

في بابِ ظَنَّ وأَرَى المنعُ اشتَهَرَ ولا أرى منعاً إذا القصدُ ظَهَرَ

ظَنَّ ve أَرَى bâbında (ikinci mef'ûllerinin fâilin yerine geçmesi konusunda) bir sınırlama varken ben burada anlam anlaşıldığı takdirde bir sınırlandırma göremiyorum.”²⁵⁰

Zamirlerin muttasıl ve munfasıl olarak kullanıldığı yerleri sıralarken şu beyte yer vermektedir:

وَصِلْ أَوْ افْصِلْ هَاءَ سَلْبِيهِ وَمَا أَشْبَهَهُ فِي كُنْتُهُ الْخُلْفُ انْتَمَى
كَذَاكَ خَلْتِيهِ وَاتِّصَالاً اخْتَارُ غَيْرِي اخْتَارَ الْانْفِصَالَ

كُنْتُهُ de ise (dilciler arasında) hilaf vardır. خَلْتِيهِ de böyledir. Ben muttasıl kullanılmasını tercih ederken diğerleri munfasıl kullanılmasını tercih etmişlerdir.”²⁵¹

2.8. Nahiv Öğretimindeki Yeri

İslam tarihi incelendiğinde başlangıçta Kur'ân'ı doğru anlamaya dayanan nahiv çalışmalarının zamanla müstakil bir disiplin şeklini aldığı ve bu ilmin öğretimine dinî bir değer atfedildiği görülmektedir. Nitekim Taşköprizâde (ö. 968/1561)'nin nahiv ilminin öğrenilmesinin farz-ı kifâye olduğunu söylemesi de bu durumu teyit etmektedir.”²⁵²

Bu anlayışa paralel olarak nahiv tarihi içerisinde âlimler tarafından bu ilmin öğrencilere öğretilmesini hedefleyen binlerce eserin yazıldığını söylemek mümkündür. Bu

²⁴⁹ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 23, 340. beyit.

²⁵⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 17, 253. beyit.

²⁵¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 4-5, 64-65. beyitler.

²⁵² Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, *Mevzûatu'l-ulûm*, İkdâm matbaası, 1312, İstanbul, I, 182.

eserlerin müellifleri, öğretimde kolaylık sağlamak amacıyla çeşitli yöntem arayışları içerisine girmişler ve zaman zaman şiirsel anlatımlara başvurmuşlardır. Bu tarz yazılan eserlerde şiirin taşıdığı müzikal uyum sayesinde ilmî meselelerin kolayca ezberlenmesi ve tekrar kolaylığı sağlaması amaçlanmıştır. Şiirin nesre göre daha uzun ömürlü olduğuna dikkat çeken Câhız (ö. 255/869) “Şiiri ezberlemek kişiye daha kolay gelir ve şiir bir kez ezberlendi mi daha kalıcı olur” demektedir.²⁵³

İbn Mâlik’in *el-Elfiyye*’yi kaleme almasından günümüze kadarki tarihi süreçte nahiv öğretimi açısından değerini incelediğimizde bu manzumenin mükemmelliği²⁵⁴ sayesinde kendisinden önce ortaya konmuş manzum eserlerin yerini alarak, medreselerde ders müfredatı içerisinde değerlendirildiği, günümüzde ise kadîm geleneği devam ettiren öğretim kurumlarının yanı sıra fakülte ve enstitülerde okutulduğu görülmektedir.²⁵⁵ Tabakat kitapları incelendiğinde birçok âlimin yetişme aşamasında gerek ezberledikleri, gerekse okudukları eserler listesinde İbn Mâlik’in *el-Elfiyye*’sine sıkça rastlanmaktadır. *el-Elfiyye*’yi ezberleyen âlimlerden bazıları şunlardır:

Ünlü hadis âlimi ve hâfızı Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449)

Kıraat ve nahiv âlimi Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ b. Bilâl el-Kerekî (ö. 853/1449)

Haneî fakihî ve tarihçi Ebû’l-Fazl Muhibbüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed es-Sekafî el-Halebî (ö. 890/1485)

Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî (ö. 911/1505)

Arap dili, fıkıh ve mantık âlimi Ebû’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf el-Üşmûnî (ö. 918/1513)

Şâfî fakihî, Ebû’l-Hayr Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Menûfî (ö. 931/1525)

²⁵³ Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbu’l-hayevân*, (nşr. Muhammed Abdüsselâm Harun), Beyrut, 1967, IV, 284.

²⁵⁴ Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, s. 114.

²⁵⁵ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfî*, Dâru’l-Meârif, yy., ty., s. 10-11; Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *UÜİF Dergisi*, sy:17, s. 34-35; Hazer, Dursun, “Osmanlı Merdeselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, s. 289; Bostancı, Ahmet, “İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Diğer Araç-Gereçlerin Tespit ve Analizi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 11, 2005, s. 5; Usta, İbrahim, “Medreseler ve İlahiyat Fakültelerindeki Arapça Öğretiminin Temel Dinamikler bağlamında Değerlendirilmesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASS)*, sy: 5, 2012, s. 265.

Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa b. Halil (ö. 968/1561)²⁵⁶

Bununla birlikte *el-Elfîyye* ve bu türde kaleme alınan ve ilgili oldukları alanının özeti sayılabilecek manzumeler, aslında ilim tahsilini kolaylaştırma gibi bir ilkeye sahip olmasına rağmen hem öğrenci hem de öğretici açısından amaca hizmet etmediği yönünde eleştirilere konu olmaktadır. Öğrenci, yeni tanıştığı bir ilim dalında yeterli donanımı elde etmeden bu tür eserler vasıtasıyla üst düzey sayılabilecek bilgilere muhatap kalmakta ve buna bağlı olarak motivasyonunu kaybetme ve öğrenmek istediği ilim hakkında önyargılara kapılma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Öğretici nazarında ise bu tür eserler okutulurken anlaşılması güç lafızların ifade ettiği anlamların bir araya getirilmesi ve öğrenciye sunumu gerekmekte, bu ise zaman kaybına neden olmaktadır.²⁵⁷

el-Elfîyye özelinde didaktik türde kaleme alınan manzumeler hakkında yukarıda zikrettiğimiz eleştirileri kabul etmeyen Gulâm Ali Zâde bu tür eserler hakkında şunları söylemektedir:

“-Öğrenci bu tür manzumeleri ezberleyerek öğrenmek istediği ilim dalında icmâlî düzeyde bilgiyi elde etmektedir. Çünkü bu eserler yazıldığı ilim dalına bir mukaddime mahiyetindedir.

-Bu eserlerin metinlerinin anlaşılması, lafzî tahlillerinin yapılması noktasında öğrencinin sabırlı olması ve ciddiyetle gayret göstermesi gerekmektedir.

- Bu manzumelerin ezberlenmesine dayanan öğretim metodunun doğruluğunu gösteren diğer bir durum ise bu metodun tecrübe edilerek genel kabul görmesidir. Geçmiş dönemde yaşayan âlimlerin hayatlarının anlatıldığı eserlerde ilmi nasıl tahsil ettiklerine bakıldığı zaman bu metodu benimsedikleri görülmektedir.

- Bu metinler sayesinde bilim ve edebiyat arasında bir köprü inşa edilmekte ve böylece bilim hata ve tahriften korunarak nesilden nesle intikali sağlanmaktadır.”²⁵⁸

Didaktik türdeki manzûmelere yönelik eleştirilere ve verilen cevaplara bakıldığı zaman konunun tartışmaya açık olduğu görülmektedir. Kanaatimizce didaktik türde yazılan manzumelerin hepsinin, yazıldıkları ilim dallarına dair mukaddime kimliğini taşıdığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Mesela araştırmamızın konusu olan İbn Mâlik’in *el-Elfîyye*’sini nahiv ilminde yazılmış bir mukaddime olarak görmek ve bu ilimle yeni tanışan,

²⁵⁶ Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa b. Halil, *eş-Şekâikü’n-nu’mâniyye fî ulemâi’d-devleti’l-Osmâniyye*, Dârü’l-kütübî’l-Arabî, Beyrut, 1985, s. 121.

²⁵⁷ İbn Haldûn, Abdurrahmân, *Mukaddimetu İbni Haldûn*, Kahire, ty., I, 624.

²⁵⁸ Gulam Ali Zâde, Cevâd, “eş-Şi’ru’t-ta’lîmî hasâisuhu ve neş’etühü fî’l-edebî’l-Arabî”, *Mecelletü’l-ulûmi’l-insâniyye*, sy:14, 2008, s. 49-50.

temel konular hakkında bilgi sahibi olmayan bir öğrenci için ilk okutulacak eserler içerisinde değerlendirmek bazı problemleri de beraberine getirecektir.

Öncelikle *el-Elfiyye*'nin şiir formunda yazılmış olması bu eserin nesir türü eserlerden farklı olarak belirli bir dil birikimini gerekli kılmaktadır. Diğer yandan çalışmamızın konusu olan *el-Elfiyye*'nin metodunu göz önünde bulundurduğumuzda, belirli bir seviyede dilbilgisine sahip olmanın yanı sıra nahiv ilminin temel taşları olan ıstılahlara da vukûfiyet sahibi olmanın gerekli olduğu görülmektedir. Bir örnek vermek gerekirse İbn Mâlik, fâil konusuna şu şekilde başlamaktadır;

الْفَاعِلُ الَّذِي كَمَرُفُوعِي أَتَى زَيْدٌ مُنِيرًا وَجْهَهُ نِعَمَ الْفَتَى

“Fâil *أتى زيد* yüzü nurlu bir şekilde geldi), örneğindeki merfû iki kelime gibidir, Zeyd ne güzel bir gençtir!”²⁵⁹

Görüldüğü üzere İbn Mâlik “*fâil, kendisinden önce bulunan fiil ya da fill tevilindeki bir kelimenin kendisine isnâd edildiği isimdir*”²⁶⁰ şeklinde bir tarif yapmadan muhatabın bu tarifi bildiğini varsayarak direkt örnek üzerinden konuya başlamakta ve sonrasında fâil konusu ile ilgili diğer ayrıntılı bilgileri anlatmaktadır. Dolayısıyla *el-Elfiyye*'nin yazım amacına uygun bir şekilde fayda sağlayabilmesi öğrencinin gerek fâil terimi gerekse basit düzeyde gramer bilgisine sahip olmasına bağlanmaktadır.

Nitekim klasik medrese eğitim geleneğinde okutulan ders kitaplarının sıralaması incelendiğinde tümdengelim metodunun benimsendiği başka bir deyişle genelden özele, temelden ayrıntılı olana doğru bir sıranın takip edilerek aynı konunun öncelikle ilk kitaplarda ana hatlarıyla verildiği, daha sonraki kitaplarda ise aşama aşama ayrıntılı bir şekilde ele alındığı görülmektedir.²⁶¹ İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sinin dil öğretim sürecinin sonlarına doğru okutuluyor olması da yukarıdaki kanaatimizi destekler mahiyettedir. *el-Elfiyye*'nin medrese eğitimindeki sıralamada nerede durduğunu daha iyi görebilmek için müfredatta bulunan kitapların sıralamasına bakmak faydalı olacaktır. Sıralama şu şekildedir:

1. *Emsile*
2. *Binâ*
3. *Maksûd*

²⁵⁹ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 15, 225. beyit.

²⁶⁰ Tarif için bk. İbn Hişâm, *el-Ensârî, Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, s. 243.

²⁶¹ Can, Betül, “Tanzimat Öncesi Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri”, *EKEV Akademi Dergisi* sy.44, 2010, s. 318.

4. *İzzî*, Ebü'l-Meâlî İzzüddîn Abdülvehhâb b. İbrâhîm b. Abdilvehhâb ez-Zencânî el-Hazrecî (ö. 660/1262)
5. *Merâhu'l-ervâh*, Ahmed b. Ali b. Mesud (ö.?)
6. *Avâmil*, Birgivî Muhammed Efendi (ö. 981/1573)
7. *İzhâr (İzhâru'l-esrâr fi'n-nahv)*, Birgivî Muhammed Efendi (ö. 981/1573)
8. *Kâfiye*, İbnü'l-Hâcib Osman b. Ömer (ö. 646/1249)
9. *Mugni'l-lebîb an kütübi'l-eârib*, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360)
10. *el-Elfiyye*, İbn Mâlik (ö. 672/1274) ²⁶²

Burada son söz olarak İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sinin dil öğretimine yaptığı katkı bağlamında şu noktaya da temas etmek istiyoruz. Câhız'ın da haklı olarak ifade ettiği gibi nazım, nesre göre hem daha kolay ezberlenmekte hem de ezberlendikten sonra çok daha geç unutulmaktadır.²⁶³ İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si de nazım türünde yazıldığından bunu ezberleyen öğrencinin ihtiyaç duyması anında herhangi bir bilgiyi zihninde verili bir durum olarak hazır bulmasını sağlamaktadır. Bu ise bilginin hızlı bir şekilde kullanımını ciddi anlamda kolaylaştırmaktadır.

Mesela, harficerler konusunu öğrenen bir öğrencinin, i'râb melekelerini geliştirmesi ve bu konuyu kavraması için bu 20 harficerin ezberine ihtiyaç duymakta ve ب من على şeklinde sıralayarak ezberlemektedir. Şurası bir gerçek ki bu ezberlediği kelimelerin üzerinden biraz zaman geçtiğinde sahip olduğu bilgiyi geri getirme konusunda sıkıntı çekebilmekte ayrıca bazılarını hatırlayamamaktadır. Bu noktada İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'de harficerleri anlattığı yerleri incelediğimizde karşımıza şu beyitler çıkmaktadır:

هَآكَ حُرُوفَ الْجَرِّ وَهِيَ مِنْ إِلَى حَتَّى خَلَا حَاشَا عَدَا فِي عَنْ عَلَى

مُنْذُ مُنْذُ رَبِّ اللَّامِ كَيْ وَآوُ وَتَا وَالْكَافُ وَالْبَا وَلَعَلَّ وَمَتَى ²⁶⁴

Öğrenci İbn Mâlik'in şiir formunu kullanarak sıraladığı bu kelimeleri beyit halinde ezberlemesi durumunda kendisi bir çırpıda bu kelimeleri sayabilmektedir.

²⁶² Hızlı, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *UÜİF Dergisi*, c.17, s:1, 2008, s. 43; Çetkin, Muhammed, "Medreselerde ve İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları", *Medrese ve İlâhiyat Kavşağında İslâmî İlimler Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi yay., 2013, s. 384; Bostancı, Ahmet, "İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Diğer Araç-Gereçlerin Tespit ve Analizi", s. 5.

²⁶³ Câhız, *Kitâbu'l-hayevân*, IV, 284.

²⁶⁴ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 24, 364-365. beyitler.

Ayrıca birbirlerine çok karıştırılan kalıplarda da *el-Elfiyye* kullanıldığı zaman yararını hissettirmektedir. Masdar-ı merra kalıbı olan فَعْلَةٌ ve masdar-ı hey'e kalıbı olan فَعْلَةٌ bu bahsettiğimiz konu için örnek olarak verilebilir. Aşağıda zikrettiğimiz beyti öğrenci ezberlediğinde bu karışıklıktan kurtulmuş olmaktadır.

وَفَعْلَةٌ لَمَرَّةٍ كَجَلْسَةٍ وَفَعْلَةٌ لِهَيْئَةٍ كَجَلْسَةٍ²⁶⁵

el-Elfiyye'nin tüm beyitleri yukarıda verdiğimiz örneklerdeki gibi kolay ve anlaşılır şekilde değildir, öyle ki bazı beyitlerin anlaşılabilmesi için konu ve i'râb bakımından bir izahata ihtiyaç duyulmaktadır. Bundan sonraki konuda *el-Elfiyye*'nin anlaşılmasına katkı sağlamak üzere yapılan çalışmalar ele alınacaktır.

2.9. Yapılan Çalışmalar

İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si yazıldığı günden itibaren dikkatleri üzerine çekmiş, nahiv ilmini öğrenmek isteyenler bu esere, büyük rağbet göstermişler pek çok âlim de bu eser üzerinde çalışma yapmıştır. Bu bölümde *el-Elfiyye* üzerinde yapılan çalışmalar ve müellifleri tesbit edilmeye çalışılacaktır.

Bu konu ile ilgili çalışma yapan Abdülbaki Turan, *el-Elfiyye* üzerinde yapılan çalışmalarla ilgili olarak; “*el-Elfiyye üzerine sayıları yetmişe yaklaşan şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisar, ayrıca bu eserlerde geçen şâhidleri açıklayan kitaplar yazılmıştır,*” demektedir ve en meşhur *el-Elfiyye* şerhlerinden yedi tanesine değinerek bu şerhler üzerindeki haşiyelerden bazılarını zikretmektedir.²⁶⁶ Tabakât kitaplarında yaptığımız taramalar neticesinde *el-Elfiyye* üzerine yapılan çalışmaların Abdülbaki Turan'ın belirttiği sayının üzerine çıktığını sadece yüze yakın şerhinin bulunduğunu, ayrıca bazı şerhlerin üzerine de on civarında haşiyenin kaleme alındığını tesbit ettik. Bu nedenle çalışmamızın bu başlığı altında tesbit edilen şerhler ve hâşiyeler, müelliflerinin isimleriyle zikredilecektir.

2.9.1. Şerhler ve Hâşiyeler

1- *ed-Dürretü'l-mudiyye fî şerhi'l-Elfiyye*: İbn Mâlik'in oğlu Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 686/1287)'ye ait olan bu eser, *Şerhu İbni'n-nâzım*, *Şerhu İbni'l-Musannif* adlarıyla da meşhur olmuştur.²⁶⁷ Kendisinden sonraki yazılan *el-Elfiyye* şerhlerinde bu esere sürekli atıflar yapılmasının yanısıra *ed-Dürretü'l-mudiyye*

²⁶⁵ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 30, 455. beyit.

²⁶⁶ Turan, Abdülbaki, “*el-Elfiyye*”, *DİA*, XI, 29.

²⁶⁷ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 152; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 31.

üzerinde birçok âlim tarafından hâşiye kaleme alınmıştır. Tabakât kitaplarında *ed-Dürretü'l-mudiyye* üzerine hâşiye yazan âlimleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1.1- İzzeddin Muhammed b. Ebî Bekr İbn Cemâa Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulaziz b. Muhammed el-Kinânî (ö. 819/1416)²⁶⁸

1.2- Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsa b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451)²⁶⁹

1.3- İbnu'l-İmâd Muhammed b. Ahmed el-Akhesî (ö. 867/1462)²⁷⁰

1.4- Şihâbüddîn Ahmed b. Kâsım el-Ubâdî (ö. 992/1584)²⁷¹

1.5- Zeynuddîn Ebû Yahya Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyya el-Ensârî (ö. 926/1520)²⁷²

1.6- Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Behrânî, (ö. 946/1539)²⁷³

1.7- Kâdı Takiyyüddîn b. Abdulkâdir et-Temîmî el-Gazzî (ö. 1010/1601)²⁷⁴

1.8- Muhammed Hamza b. Hüseyin b. Muhammed el-Hüseynî (ö. 1085/1674)²⁷⁵

1.9- Abdulkâdir b. Ebî'l-Kâsım b. Ahmed el-Ensârî (ö.880/1475)²⁷⁶

1.10- Abdulkâdir b. Ahmed b. Mustafa (ö. 1346/1927)²⁷⁷

Bununla birlikte Süyûtî'nin babası Ebû Bekr b. Muhammed b. Ebû Bekr Süyûtî (ö. 855/1451) bir hâşiye kaleme almaya başlamış ancak tamamlayamamıştır.²⁷⁸ Ayrıca *ed-Dürretü'l-mudiyye* üzerinde Dr. Ali b. Hüseyin el-Bevvâb tarafından *Tahrîcu kırâati'l-Kur'âniyye ve'l-ehâdîsu-ş-şerîfe* adı altında bir de tahrir çalışması yapılmıştır.²⁷⁹

²⁶⁸ İbnü'l-Gazzî, Muhammed b. Abdirrahmân, *Dîvân'ul-İslam*, (thk. Kesravî Hasen), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, II, 108; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 56; Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 152

²⁶⁹ Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 163; Kâtib Çelebî, *a.g.e.*, I, 152.

²⁷⁰ Kâtib Çelebî, *a.g.e.*, I, 154; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, II, 46.

²⁷¹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, II, 48.

²⁷² Kehhâle, *a.g.e.*, IV, 182; Kâtib Çelebî, *a.g.e.*, I, 152; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 374.

²⁷³ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 264.

²⁷⁴ Kehhâle, *a.g.e.*, III, 191; Kâtib Çelebî, *a.g.e.*, I, 152; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 245.

²⁷⁵ Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 15; Kehhâle, *a.g.e.*, XI, 163.

²⁷⁶ Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 42; Kehhâle, *a.g.e.*, V, 297.

²⁷⁷ Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 37.

²⁷⁸ Ziriklî, *a.g.e.*, II, 69.

²⁷⁹ Abdulazîz b. İbrâhîm b. Kâsım, *ed-Delîl ilâ mütûni'l-ilmiyye*, Dâru's-sumey'î, Riyad, 2000, s. 519.

2- *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*: Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdillâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360)'nin bu şerhini diğer şerhlerden ayıran en önemli özelliği *el-Elfiyye*'nin beyitlerini zikretmeksizin nahiv konularını işlemesidir.²⁸⁰ *Evdahu'l-mesâlik* üzerine hâşiye kaleme alan müellifler şunlardır:

2.1- Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Cürcâvi el-Ezherî (ö. 905/1499) *et-Tasrîh bi-mazmûni't-tavzih alâ Evdahi'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adında bir hâşiye kaleme almış²⁸¹ ve bu hâşiye üzerine ayrıca Abdullah b. Abdirrahman ed-Denûşîrî (ö. 1025/1616) tarafından başka bir hâşiye daha yazılmıştır.²⁸²

2.2- Ebu'l-Hasan Kassâre Ali b. İdris b. Ali el-Mâlikî (ö. 1259/1843)²⁸³

2.3- Muhammed b. İbrâhim b. Ali b. Ebi's-Sefâ (ö. 861/1457)²⁸⁴

2.4- Ebu'l-Bekâ Muhammed b. Halîl b. Hilâl el-Hanefî el-Halebî (ö. 824/1346)²⁸⁵

2.5- İbnu Hişâm Ahmed b. Abdirrahman el-Ensârî (ö. 835/1432)²⁸⁶

2.6- Seyfeddîn Muhammed b. Muhammed el-Biktemrî (ö. 870/1466)²⁸⁷

2.7- İbnu Kutlûbuğâ, Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Biktemrî (ö. 881/1477)²⁸⁸

2.8- Halid b. Abdillâh el-Ezherî (ö. 905/1499)²⁸⁹

2.9- Muslihuddîn Mustafa b. Ahmed Yârhîsârî el-Kostantinî (ö. 911/1505)²⁹⁰

2.13- Muhammed b. Muhammed et-Tunusî et-Tablebî (ö. 962/1555)²⁹¹

2.14- Ebû Berr b. İsmâil eş-Şinvânî (ö. 1019/1611)²⁹²

2.15- Abdullah b. Abdirrahmân b. Ali ed-Denşûrî (ö. 1025/1616)²⁹³

2.16- Yâsin b. Zeyniddîn b. Ebî Bekr el-Hımsî el-Uleymî (ö. 1061/1651)²⁹⁴;

²⁸⁰ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 152; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 465.

²⁸¹ İbnü'l-Gazzî, *Dîvân'ul-İslâm*, II, 208; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, III, 293; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 297.

²⁸² Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 97.

²⁸³ Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 263.

²⁸⁴ Kehhâle, *a.g.e.*, VIII, 210.

²⁸⁵ Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 177; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 292; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 184.

²⁸⁶ Kehhâle, *a.g.e.*, I, 266.

²⁸⁷ Kehhâle, *a.g.e.*, XI, 198.

²⁸⁸ Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 50, Kehhâle, *a.g.e.*, XI, 255; Kâtib Çelebî, *a.g.e.*, I, 155; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 210.

²⁸⁹ Haşiyesinin adı *et-Tasrîh bi Madmûni't-Tavdîh*'dir. Bk. Serkis, Yûsuf, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-muarrabe*, Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, Kâhire, ty., II, 811.

²⁹⁰ Kehhâle, *a.g.e.*, XII, 243; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 433; Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral yay. İstanbul, ty., I, 464.

²⁹¹ Kehhâle, *a.g.e.*, XI, 202; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 245.

²⁹² Kehhâle, *a.g.e.*, III, 59.

²⁹³ Kehhâle, *a.g.e.*, VI, 71.

2.17- Muhammed b. Hamdûn es-Sülemî el-Murâdisî (ö. 1274/1858)²⁹⁵,

2.18- Muhammed Sâlim Ali (ö. 1344/1925)²⁹⁶

2.19- Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid (ö. 1393/1973)'in *Evdah'ul-mesâlik* üzerinde *İddetu's-sâlik ilâ tahkîki Evdahi'l-mesâlik*, *Hidayetü's-sâlik ilâ tahkîki Evdah'il-mesâlik*, *İrşâdu's-sâlik ilâ tahkîki Evdahi'l-mesâlik* adlarında üç ayrı hâşiyesi bulunmaktadır ve bu üç eserde basılmıştır.²⁹⁷

2.20- Ezher üniversitesi şeyhlerinden Abdülmüteâl es-Saîdî (ö. 1377/1958) hâşiyesine *Buğyetü's-sâlik ilâ evdahi'l-mesâlik* adını vermiştir. Eser Mısır ve Beyrut'ta basılmıştır.²⁹⁸

2.21- *Tekmîlu'l-merâm bi şerhi şevâhidi tevdîhi İbn Hişâm*, Muhammed b. Abdulkâdir el-Fâsî (ö. 1116/1704).²⁹⁹

2.22- Muhammed el-Arabî b. Muhammed el-Hâşimî ez-Zerhûnî (ö. 1260/1844) *Ravdâtu'l-menî ve bulûğu'l-merâm bi cem'i şevâhidi'l-Mekûdi ve İbn Hişâm* adında bir çalışması bulunmaktadır.³⁰⁰

2.23- Muhammed Sâlim Ali (ö. 1344/1925) *Tevzîhu't-tavdîh* adında Mustafa el-Merâgî ile bir hâşiye kaleme almışlardır.³⁰¹

2.24- İbn Kîrân, Muhammed Tayyib b. Abdulmecid (1227/1812)³⁰²

2.25- *Nazmu Evdahi'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Muhammed b. Hamdûn es-Sülemî (ö. 1274/1858)³⁰³

2.26- Dr. Fehmî Kutbeddin Neccâr *Zâdu't-tâlib min evdahi'l-Mesâlik* adında bir hâşiye yazmıştır.³⁰⁴

3- Şerhu İbni Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik: Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî (ö.769/1367) tarafından kaleme alınan bu eser diğer şerhler arasında ibaresinin akıcılığı ve basitliği ile ön plana çıkarak öğrenciler için en faydalı *el-Elfiyye* şerhi olarak görülmüştür. Ezher'de halen ders kitabı olarak okutulan bu

²⁹⁴ Abdulaziz b. İbrâhim, *ed-Delîl ilâ mutûni'l-ilmîyye*, s. 532; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 130.

²⁹⁵ Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 519; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, IX, 270.

²⁹⁶ Kehhâle, *a.g.e.*, X, 17

²⁹⁷ Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 517.

²⁹⁸ Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 517.

²⁹⁹ Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 518.

³⁰⁰ Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 265; Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 518.

³⁰¹ Eser h.1329 yılında Mısırda basılmıştır. Bk. Kehhâle, *a.g.e.*, X, 17; Serkis, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-Arabiyye*, II, 1661; Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 518.

³⁰² Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 178; Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 519.

³⁰³ Kehhâle, *a.g.e.*, IX, 270, Serkis, *a.g.e.*, I, 70.

³⁰⁴ Eser dört cild halinde Riyad'da basılmıştır. Bk. Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 519.

eserin diğ er bir özelliğ i de İ bn Mâlik'in oğ lu Bedreddîn'in *ed-Dürretü 'l-mudiyye*'de babasına yönelttiğ i eleştirilerin değ erlendirilmeye tabi tutulmasıdır.³⁰⁵

Bu ş erh üzerinde ç alışma yapan âlimler şunlardır:

- 3.1- Mahmûd b. Ebî Bekr b. Ahmed el-Ensârî (ö. 1067/1657)³⁰⁶
- 3.2- Ebu's-Suûd Ahmed b. Ömer el-Eskâtî (ö. 1159/1746)³⁰⁷
- 3.3- Muhammed b. Abdilhay b. Receb ed-Dâvûdî (ö. 1168/1755)³⁰⁸
- 3.4-Atiyye b. Atiyye el-Echûrî (ö. 1190/1776)³⁰⁹
- 3.5- Ahmed b. Ahmed b. Muhammed es-Sücâî (ö. 1197/1783)³¹⁰
- 3.6- Ahmed b. Mustafa b. Abdilvahhâb el-Mektebî (ö. 1263/1847)³¹¹
- 3.7- İ brâhim b. Muhammed er-Reşîdî (ö. 1265/1829)³¹²
- 3.8- Abdullah b. Muhammed en-Neberâvî (ö. 1275/1859)³¹³
- 3.9- Muhammed b. Mustafa ed-Dimyâtî el-Hudarî (ö. 1287/1870)³¹⁴
- 3.10- Patris el-Mekerzil (ö. 1305/1888)³¹⁵

Yine *Ş erhu İ bni Akîl*'de kullanılan ş âhitler hakkında Abdu'l-mün'im b. Avd el-Circâvî (ö. 1275/1851)³¹⁶, Muhammed Kutta b. Abdurrahîm el-Adevî (ö. 1281/1864)³¹⁷, Fâris Ş akîr eş-Ş evfiyâtî (ö. 1326/1908)³¹⁸ ve Muhammed Seyyid Keylânî³¹⁹ tarafından müstakil ç alışmalar yapılmıştır.

Ayrıca günümüz âlimleri tarafından *Ş erhu İ bni Akîl* üzerinde ç alışmalar yapılmaya devam etmektedir. Muhammed Ali Ebu'l-Abbas ve Hüseyin b. Ahmed b Abdullah *Ş erhu İ bni*

³⁰⁵ Serkis, *Mu'cemü 'l-matbûâtî'l-Arabiyye*, I, 187.

³⁰⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü 'l-ârifîn*, II, 415; Ziriklî, *el-A 'lâm*, VII, 167; Kehhâle, *Mu'cemu 'l-müellifîn*, XII, 155.

³⁰⁷ Eserinin adı *el-Kavlu 'l-cemîl alâ ş erhi İ bn Akîl*'dir. Bk. Ziriklî, *a.g.e.*, I, 188; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 29.

³⁰⁸ Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 187; Kehhâle, *a.g.e.*, X, 131.

³⁰⁹ Kehhâle, *a.g.e.*, VI, 287.

³¹⁰ Hâşiyesinin ismi *Feth'ul-Celîl alâ Ş erhi İ bn Akîl li Elfîyeti İ bn Mâlik*'dir. Bk. Bağdatlı İsmail Paşa, *İ zâhu 'l-Meknûn*, II, 160; Ziriklî, *a.g.e.*, I, 93; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 90; Serkis, *a.g.e.*, II, 1007; Eserin çeşitli baskıları için bk. Abdulaziz b. İ brâhim, *a.g.e.*, 519.

³¹¹ Kehhâle, *a.g.e.*, II, 178.

³¹² Kehhâle, *a.g.e.*, I, 90.

³¹³ Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 132.

³¹⁴ Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 10; Kehhâle, *a.g.e.*, XII, 27; Eserin yapılan baskıları için bk. Abdulaziz b. İ brâhim, *ed-Deîl ilâ mutûni 'l-ilmiyye*, s. 521; Serkis, *a.g.e.*, II, 886.

³¹⁵ Kehhâle, *a.g.e.*, III, 53.

³¹⁶ Abdulaziz b. İ brâhim, *a.g.e.*, 523; Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 168.

³¹⁷ Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 198; Kehhâle, *a.g.e.*, X, 149; Abdulaziz b. İ brâhim *a.g.e.*, 523.

³¹⁸ Kehhâle, *a.g.e.*, VIII, 45.

³¹⁹ Abdulaziz b. İ brâhim, *a.g.e.*, s. 523.

Akîl üzerinde soru ve cevap formatında *el-Ecvibet'ul-celiyye limen seele an şerhi İbn Akîl ale'l-Elfiyye*'yi³²⁰ kaleme almış; Abdulhamid Rişvânî *Delîlu's-sâlik ilâ Elfiyyeti ibn Mâlik*³²¹ Dr. Abdurrahman b. Muhammed İsmail ise *el-Azbu's-selsebîl bi teysîri şerhi İbn Akîl*³²² de *Şerhu İbn Akîl*'i özetlemeye çalışmışlardır.

4- Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik: Ebu'l-Hasen Nûruddin Ali b. Muhammed b. İsa b. Yûsuf el-Üşmûnî (918/1513)³²³ bu eserini İbn Ümmi Kâsım el-Murâdî, İbrâhim b. Mûsa eş-Şâtıbî, İbn Hişâm en-Nahvî ve Süyûtî gibi âlimlerin *el-Elfiyye* şerhlerini inceleyip kaleme almıştır.³²⁴ Bu eser üzerinde çalışma yapan âlimler şunlardır:

4.1- İbnu'l-Fakî Ahmed b. Muhammed Menfelûtî (ö. 1118/1706)³²⁵

4.2- Hısn b. Ali b. Ahmed el-Mintâvî (ö. 1170/1756)³²⁶

4.3- Muhammed b. Muhammed et-Tûnisî el-Büleydî (ö. 1176/1763)³²⁷

4.4- Yusuf b. Sâlim b. Ahmed el-Hıfî (ö. 1178/1764)³²⁸

4.5- Mustafa b. Muhammed b. Yûsuf et-Tâî (ö. 1192/1778)³²⁹

4.6- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Saîd et-Tûnisî (ö. 1199/1785)³³⁰

4.7- Şemsuddîn Muhammed b. Sâlim b. Ahmed el-Hıfî (ö. 1181/1767)³³¹

4.8- Ebu'l-İrfan Muhammed Ali es-Sabbân el-Mısırî (ö. 1206/1792)'nin kaleme aldığı bu eserin ismi *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik'dir*.³³² Bu eser *Hâşiyetü's-Sabbân* diye meşhur olmuştur. Bu eser üzerinde de ayrıca çalışmalar yapılmıştır. Eser kaleme alan âlimlerin başlıcaları şunlardır:

a- İsmâîl b. Mûsa b. Osman el-Hâmidî (ö. 1226/1811)³³³

b- Mansûr Kisâb el-Adevî (ö. 1280/1863)³³⁴

³²⁰ Abdulaziz b. İbrâhim, *ed-Delîl ilâ mutûni'l-ilmiyye*, s. 524.

³²¹ Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 524.

³²² Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 524.

³²³ İbnü'l-Gazzî, *Dîvân'ul-İslâm*, I, 129; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 10; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VIII, 165; Serkis, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-Arabiyye*, II, 451; Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 527.

³²⁴ Zevalsiz, Halit, "Üşmûnî", *DİA*, XXXII, 399.

³²⁵ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, II, 162.

³²⁶ Ziriklî, *a.g.e.*, II, 245; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 248.

³²⁷ Kehhâle, *a.g.e.*, XI, 275.

³²⁸ el-Murâdî, Halîl b. Ali, Ebu'l-Fadl Muhammed, *Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karni's-sânî aşer*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1998, IV, 251.

³²⁹ Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 241; Kehhâle, *a.g.e.*, XII, 296.

³³⁰ Eserinin ismi *Zevâhirü'l-Kevâkib li-bevâhiri'l-Mevâkib*'dir. Bk. Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 527; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, III, 615; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 296; Serkis, *a.g.e.*, I, 117.

³³¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 337; Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 135; Kehhâle, *a.g.e.*, X, 15.

³³² Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, 527; Serkis, *a.g.e.*, I, 1195.

³³³ Ziriklî, *a.g.e.*, I, 328; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 264

c- Ahmed b. Mahbûb el-Feyyûmî er-Rifâi (ö. 1325/1907)³³⁵

d- İsmâil b. Mûsa el-Hâmidî el-Ezherî (ö. 1316/1898)³³⁶

e- Muhammed b. Muhammed b. Huseyn el-Enbâbî (ö. 1313/1896)³³⁷

4.9- *Menhecü's-sâlik*'e hâşiye yazan diğer âlim Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Kâsım (ö. 1277/1860)'dır.³³⁸

4.10- İbn Âşûr Muhammed Tahir b. Muhammed eş-Şâzelî (ö. 1284/1868)³³⁹

4.11- Ebû'l-Vefâ Nasr İbni's-Şeyh Nasr el-Vefâi, el-Hûrînî (ö. 1291/1874)³⁴⁰

4.12- Ali b. Muhammed b. Amir en-Neccâr el-Mısırî (ö. 1351/1932)³⁴¹

Ayrıca Abdusselam b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cezâirî *Fethu'l-Mâlik fî şerhi şevâhidi menheci's-sâlik* adını verdiği eserinde el-Üşmûnî'nin şerhindeki şâhitleri incelemiştir.³⁴²

5- Şerhu'l-Mekûdî: Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Ali b. Sâlih el-Mekûdî (ö. 807/1404)³⁴³ tarafından kaleme alınmıştır. Kendisinin giriş bölümünde de ifade ettiği gibi bu eser *el-Elfiyye* üzerine yazılmış, özet niteliğindeki bir şerhtir.³⁴⁴ *el-Elfiyye*'nin bu şerhi üzerinde de tıpkı yukarıda zikrettiğimiz diğer şerhler gibi bir birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalardan biri de Abdurrahman b. Muhammed et-Tetvânî (ö. 1237/1822)'ye aittir. et-Tetvânî bu çalışmasında Şerhu'l-Mekûdî'de geçen şahidleri açıklamaktadır.³⁴⁵ *Şerhu'l-Mekûdî* üzerinde hâşiyesi bulunan âlimler şunlardır:

5.1- Abdulkâdir b. Ebi'l-Kâsım el-Ensârî el-Ubâdî (ö. 880/1475)³⁴⁶

5.2- Ebû Tayyib Hasan b. Yûsuf ez-Zebbânî (ö. 1023/1614)³⁴⁷

5.3- Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Fekkûnî (ö. 1073/1663)³⁴⁸

³³⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 476; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, XIII, 19.

³³⁵ Abdulaziz b. İbrâhim, *ed-Delîl ilâ mutûni'l-ilmîyye*, s. 528; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 202; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, II, 57.

³³⁶ Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 528, Kehhâle, *a.g.e.*, II, 298.

³³⁷ Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 519 ve 528; Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 75; Kehhâle, *a.g.e.*, XI, 209.

³³⁸ Kehhâle, *a.g.e.*, VIII, 309.

³³⁹ Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 173.

³⁴⁰ Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 529.

³⁴¹ Kehhâle, *a.g.e.*, VII, 205.

³⁴² Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 529.

³⁴³ İbnü'l-Gazzî, *Dîvân'ul-İslâm*, IV, 87; Ziriklî, *a.g.e.*, III, 318; Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 152; Serkis, *Mu'cemü'l-matbûât'ul-Arabiyye*, II, 1787.

³⁴⁴ Bk. el-Mekûdî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Alî b. Sâlih, *Şerhu'l-Mekûdî alâ'l-Elfiyye*, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 2005, s. 5.

³⁴⁵ Ziriklî, *a.g.e.*, III, 333.

³⁴⁶ Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 42; Kâtib Çelebî, *a.g.e.*, I, 156; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 597.

³⁴⁷ Kehhâle, *a.g.e.*, III, 303.

- 5.4- Ali b. Muhammed b. Muhammed et-Tetvânî (ö. 1120/1709)³⁴⁹
- 5.5- Ebû Abdullah Muhammed b. Cellûn (ö. 1136/1723)³⁵⁰
- 5.6- Muhammed b. Hamdûn el-Benânî el-Mahbûb (ö. 1140/1728)³⁵¹
- 5.7- Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulfettâh b. Yûsuf b. Ömer el-Mücîrî el-Ezherî (ö. 1181/1767)³⁵²
- 5.8- Ahmed b. Muhammed et-Tâvedî (ö. 1229/1814),³⁵³
- 5.9- Muhammed b. Ahmed b. Abdulkadir el-Muaskerî (ö. 1238/1824)³⁵⁴
- 5.10- Muhammed b. Ahmed b. Nâsır er-Râşidî (ö. 1238/1823)³⁵⁵
- 5.12- Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Mürînî (ö. 1277/1860)³⁵⁶
- 5.13- Muhammed Mehdî b. Muhammed b. Hıdır b. Kâsım el-Vezzânî (ö. 1342/1923)³⁵⁷
- 5.14- İbnu'l-Hâc, Ahmed b. Muhammed b. Hamdûn es-Sülemî (ö. 1269/1853)³⁵⁸

6- *el-Behcetü'l-mardiyye fî şerhi'l-Elfiyye*: İbn Akîl'in *el-Elfiyye* şerhi üzerine *es-Seyfû's-sakîl alâ şerhi İbnAkîl* adında haşiyesi bulunan Süyûtî (ö. 911/1505), bu çalışmasına ilavelerde bulunarak *el-Behcetü'l-mardiyye*'yi³⁵⁹ kaleme almıştır.

Süyûtî'nin bu şerhi üzerine, Mirza Ebû Tâlib el-İsfehânî tarafından yazılan ve *Ebû Tâlib* adıyla meşhur olan hâşiye günümüze dek medreselerde ders kitabı olarak okutulmaktadır.³⁶⁰ Ayrıca eser üzerinde İbrâhim b. Sıbgatullah b. Es'ad el-Hayderî (1299/1881)'nin de bir haşiyesi vardır.³⁶¹

³⁴⁸ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, VI, 4.

³⁴⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 15; Kehhâle, *a.g.e.*, VII, 186.

³⁵⁰ Kehhâle, *a.g.e.*, VIII, 248.

³⁵¹ Kehhâle, *a.g.e.*, IX, 270.

³⁵² Abdulaziz b. İbrâhim, *ed-Delîl ilâ mutûni'l-ilmiyye*, s. 525; Ziriklî, *a.g.e.*, I, 152; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 278.

³⁵³ Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 223.

³⁵⁴ Nüveyhid, Âdil, *Mu'cemu a'lâmi'l-Cezâir min sadri'l-İslâm hatte'l-asri'l-hâdir*, Müessesetü nüveyhi's-sekâfiyye, Beyrut, 1980, I, 307; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 18.

³⁵⁵ Kehhâle, *a.g.e.*, IX, 25.

³⁵⁶ Kehhâle, *a.g.e.*, II, 135.

³⁵⁷ Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 525; Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 114; Kehhâle, *a.g.e.*, XII, 60.

³⁵⁸ Eserinin ismi *el-Fethu'l-vedûdî ale'l-Mekûdî*'dir. Bk. Abdulaziz b. İbrâhim b. Kâsım, *a.g.e.*, s. 525.

³⁵⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 534; Serkis, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-Arabiyye*, II, 1076.

³⁶⁰ Turan, Abdülbaki, "el-Elfiyye", *DİA*, XI, 29.

³⁶¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 42.

7- *Menhecü's-sâlik fî'l-kelâm alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*: Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) tarafında kaleme alınmıştır.³⁶²

el-Elfiyye üzerine kaleme alınan diğer şerhler ve müellifleri şunlardır:

- 1- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbrahim b. Hibetullah b. Ali el-İsnevî (ö. 721/1321)³⁶³
- 2- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Şemseddîn, Muhammed b. Ebi'l-Feth b. Ebi'l-Fadl el-Ba'î (ö. 709/1309)³⁶⁴
- 3- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbnu'l-Ferkâh, İbrahim b. Abdirrahmân b. İbrahim el-Fezârî (ö. 729/1329)³⁶⁵
- 4- *Tahrîrû'l-hasâsa fî teysîri'l-hülâsa*, İbnu'l-Verdî, Ömer b. Muzaffer b. Ömer el-Verdî el-Kindî (ö. 749/1349)³⁶⁶
- 5- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbnu'l-Haşşâş, Muhammed b. Yûsuf b. Abdullah el-Cezerî (ö. 711/1312)³⁶⁷
- 6- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Şemseddîn İbnu'l-Lebbân Ebu Abdillâh, Muhammed b. Ahmed el-Us'urdî (ö. 749/1348)³⁶⁸
- 7- *Tevdîhu'l-makâsid ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, Hasan b. Kâsım b. Abdullah el-Murâdî el-Mısrî (ö. 749/1348)³⁶⁹ Bu şerh üzerine Abdurrahman b. İdrîs b. Muhammed et-Tilimsânî (ö. 1179/1783)³⁷⁰ ve Yahya b. Muhammed b. Muhammed eş-Şâvî (ö. 1096/1685)'nin birer haşiyeleri vardır.³⁷¹ Ayrıca Dr. Ali Ubûd es-Sâhi tarafından *el-Murâdî ve kitâbuhu Tavdîh-ul-Mekâsîd* adlı bir çalışma yapılmıştır.
- 8- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Muhammed b. Yûsuf b. Abdullah el-Eşterkûnî (ö. 756/1355)³⁷²
- 9- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbnu'n-Nakkâş, Muhammed b. Ali b. Abdulvâhid ed-Dükkâlî (ö. 763/1362)³⁷³

³⁶² Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 152.

³⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 76; Ziriklî, *a.g.e.*, I, 78, Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, I, 123; Safedî, Selahaddin Halil b. Aybeg, *A'yân'ul-asr ve a'vân'u'n-nasr*, (nşr. Mâzin Abdülkâdir el-Mübârek.), Dâru'l-fîkr, Dimaşk, 1998, I, 134.

³⁶⁴ Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 326.

³⁶⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 14.

³⁶⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 789; Ziriklî, *a.g.e.*, V, 67; Safedî, *a.g.e.*, III, 685; Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 533.

³⁶⁷ Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 151; Safedî, *A'yân'ul-asr*, V, 318.

³⁶⁸ Kehhâle, *a.g.e.*, VIII, 286, Ziriklî, *a.g.e.*, V, 327.

³⁶⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 286; Ziriklî, *a.g.e.*, II, 211. Bu eser Riyad ve Kâhire'de tahkikli olarak neşredilmiştir. Bk. Abdulaziz b. İbrâhim, *ed-Delîl ilâ mutûni'l-ilmiyye*, s. 515.

³⁷⁰ Kehhâle, *a.g.e.*, V, 123; Ziriklî, *a.g.e.*, III, 298; Nüveyhid, *Mu'cemu'l-lâmi'l-Cezâir*, I, 70.

³⁷¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 523.

³⁷² Kehhâle, *a.g.e.*, XII, 129.

³⁷³ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 162; İbnu'l-Gazzî, *a.g.e.*, I, 67.

- 10- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali el-İsnevî (ö. 763/1362)³⁷⁴
- 11- *İrşâdu's-sâlik ilâ halli Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbnTeymiyye'nin talebesi İbn Kayyim İbrâhim b. Muhammed el-Cevziyye (ö. 765/1363)³⁷⁵
- 12- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Abdurrahîm b. Hasan b. Ali el-İsnevî (ö. 772/1307)³⁷⁶
- 13- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbnu's-Sâîğ Muhammed b. Abdurrahman b. Ali (ö. 776/1375)³⁷⁷
- 14- *Temhîdu'l-mesâlik ilâ şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbnu Câbir, Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Endelûsî el-Hevârî (ö. 780/1378)³⁷⁸
- 15- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbrâhim b. Abdullah el-Hukrî (ö. 780/1378)³⁷⁹
- 16- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbn Cezî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kelbî, el-Ğirnâtî (ö. 785/1383)³⁸⁰
- 17- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbnü'l-Mülakkin, Ömer b. Ali b. Ahmed el-Endelûsî (ö. 804/1401)³⁸¹
- 18- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Bihrâm b. Abdullah b. Abdulaziz ed-Demîrî (ö. 805/1402)³⁸²
- 19- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Mahmûd b. Muhammed el-Kirmânî (ö. 807/1404)³⁸³
- 20- *Bülğazi'l-hasâsa bi halli'l-Hulâsa*: Şemsüddîn el-Ayzerî (ö. 808/1405)
- 21- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Mahmûd b. Muhammed el-Esfehîdî (ö. 807/1404)³⁸⁴
- 22- *Hediyetü's-sâlik fî beyâni Elfiyyeti'bn-i Mâlik*, İbn Kunfuz, Ahmed b. Hasan b. Ali el-Kostantînî (ö. 809/1406)³⁸⁵
- 23- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbnu'l-Hatîb Ahmed b. Huseyn b. Ali el-Kastamûnî (ö. 810/1407)³⁸⁶
- 24- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbnu'l-Kattân Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ömer es-Semhûdî (ö. 813/1410)³⁸⁷

³⁷⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 432; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VIII, 297.

³⁷⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 16; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 88.

³⁷⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 561; Kehhâle, *a.g.e.*, V, 203.

³⁷⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 99.

³⁷⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 328; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 170; Kehhâle, *a.g.e.*, VIII, 294; Serkis, *Mu'cemu'l-matbûâtî'l-Arabiyye*, I, 61; Abdulaziz b. İbrâhim, *ed-Delîl ilâ mutûni'l-İlmiyye*, s. 533.

³⁷⁹ İbnü'l-Gazzî, *Dîvân'ul-İslâm*, II, 179;; Ziriklî, *a.g.e.*, I, 49; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 52.

³⁸⁰ İbnü'l-Gazzî, *a.g.e.*, II, 102; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 115; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 72.

³⁸¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 791; Kehhâle, *a.g.e.*, VII, 297.

³⁸² İbnü'l-Gazzî, *a.g.e.*, I, 203; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 244; Ziriklî, *a.g.e.*, I, 76; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 80.

³⁸³ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 410; Kehhâle, *a.g.e.*, XII, 194.

³⁸⁴ Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 183

³⁸⁵ Nüveyhid, *Mu'cemu a'lâmi'l-Cezâir*, I, 269.

³⁸⁶ Kehhâle, *a.g.e.*, I, 52.

³⁸⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 180; Kehhâle, *a.g.e.*, XI, 57.

- 25- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Şihâbuddîn Ahmed b. İsmâil b. Halîfe en-Nâblûsî (ö. 815/1412)³⁸⁸
- 26- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Ahmed b. Abdullah b. Müferric el-Gazzî (ö. 822/1419)³⁸⁹
- 27- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Şa'bân b. Muhammed b. Dâvud el-Âsârî (ö. 828/1425)³⁹⁰
- 28- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Yûsuf b. Hâlid b. Nuaym (ö. 829/1426)³⁹¹
- 29- *Temhîdû'l-mesâlik ilâ şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*: İbn Merzûk Muhammed b. Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî (ö. 842/1432)³⁹²
- 30- *Şerhu Manzûmeti Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbnu'z-Zeyn Muhammed b. Zeyn b. Muhammed en-Nahrârî (ö. 845/1441)³⁹³
- 31- *et-Tuhfetu'l-Mekkiyye şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Ahmed b. Muhammed (ö. 847/1443)³⁹⁴
- 32- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Muhammed b. İsmâil el-Endelûsî er-Râî (ö. 853/1449)³⁹⁵
- 33- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbrâhim b. Mûsa b. Bilal b. İmrân el-Kerekî (ö. 853/1449)³⁹⁶
- 34- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbrâhim b. Fâid b. Mûsâ ez-Zevâvî (ö. 857/1453)³⁹⁷
- 35- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kâbûnî (ö. 858/1454)³⁹⁸
- 36- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Yahya b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Acîsî el-Ukaylî (ö. 862/1458)³⁹⁹
- 37- *el-Makâsîdû'n-nahviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi'l-Elfiyye*: Ebû Muhammed Bedruddîn el-Aynî (ö. 855/1451) *Şevâhidu'l-Kübrâ*⁴⁰⁰ diye meşhur olan bu eseri aynî daha sonra özetleyerek eserine *Ferâidu'l-kalâid fî muhtasarı şerhi's-şevâhid* ismini vermiştir bu eserde *Şevâhidu's-Suğrâ* diye meşhur olmuştur.⁴⁰¹ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Muhammed el-Hallûcî (ö. 862/1457)⁴⁰² Aynî'nin şevahidleri üzerine *Muhtasarı şevâhidi'l-Elfiyye li'l-Aynî* adlı ayrı bir çalışma yapmıştır.

³⁸⁸ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, I, 164.

³⁸⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 122.

³⁹⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 417; Kehhâle, *a.g.e.*, IV, 300.

³⁹¹ Kehhâle, *a.g.e.*, XIII, 296.

³⁹² İbnü'l-Gazzî, *Dîvân'ul-İslam*, IV, 277; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 192.

³⁹³ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 195; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 133; Kehhâle, *a.g.e.*, X, 14.

³⁹⁴ Nüveyhid, *Mu'cemu'l-lâmi'l-Cezâir*, I, 309; Ziriklî, *a.g.e.*, I, 227.

³⁹⁵ İbnü'l-Gazzî, *a.g.e.*, II, 332; Kehhâle, *a.g.e.*, IX, 54.

³⁹⁶ Ziriklî, *a.g.e.*, I, 75.

³⁹⁷ Nüveyhid, *a.g.e.*, I, 160; Ziriklî, *a.g.e.*, I, 57; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 73.

³⁹⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 733; Kehhâle, *a.g.e.*, VII, 226.

³⁹⁹ Nüveyhid, *a.g.e.*, I, 230; Ziriklî, *a.g.e.*, VIII, 153; Kehhâle, *a.g.e.*, XIII, 206.

⁴⁰⁰ Abdulaziz b. İbrâhim, *ed-Delîl ilâ mutûni'l-İlmiyye*, s. 517.

⁴⁰¹ Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 515, 518.

⁴⁰² Ziriklî, *a.g.e.*, I, 274; Kehhâle, *a.g.e.*, XII, 150.

- 38- *Menhecu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Kostantinî eş-Şümnî (ö. 872/1468)⁴⁰³
- 39- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Ebû'l-Berekât Ahmed b. İbrâhim b. Nasrullah el-Askalânî (ö. 876/1471)⁴⁰⁴
- 40- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Saîd b. Süleyman el-Kerrâmî (ö. 882/1477)⁴⁰⁵
- 41- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Süleyman b. Abdinnâsır el-Ebşîti (ö. 887/1482)⁴⁰⁶
- 42- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbnu'l-Aynî, Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Sâlihî (ö. 893/1488)⁴⁰⁷
- 43- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Abdurrahman b. Muhammed b. Hacı es-Sintâvî (ö. 893/1491)⁴⁰⁸
- 44- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbnu's-Sayrafî Ali b. Dâvud b. İbrâhim el-Cevherî (ö. 900/1150)⁴⁰⁹
- 45- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbrâhim b. Muhammed b. Halîl el-Kabâkîbî (ö. 900/1495)⁴¹⁰
- 46- *Fethu'r-Rabbi'l-Mâlik bi şerhi Elfiyyeti'bn-i Mâlik*, Şemsuddîn Muhammed b. Kâsım el-Gazzî (ö. 918/1512)⁴¹¹
- 47- *İthâfu zevî'l-istihkâk şerhu li Elfiyyeti İbn Mâlik*, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Osmânî (ö. 919/1513)⁴¹²
- 48- *Mürşidü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Şemsuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali eş-Şâmî (ö. 942/1535)⁴¹³
- 49- *Fethu'l-Hâlik'il-Mâlik fî halli elfâzi kitâbi İbn Mâlik*, Muhammed b. Ahmed eş-Şîrbînî (ö. 977/1569)⁴¹⁴
- 50- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Takyeddîn b. Abdulkadir et-Temîmi (ö. 1010/1601)⁴¹⁵
- 51- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf el-Hâlidî (ö. 1034/1625)⁴¹⁶
- 52- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Ali b. Ahmed b. Muhammed er-Resmûkî (ö. 1049/1640)⁴¹⁷

⁴⁰³ Kehhâle, *el-A'lâm*, III, 149.

⁴⁰⁴ Ziriklî, *a.g.e.*, I, 88; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, I, 144.

⁴⁰⁵ Ziriklî, *a.g.e.*, III, 95.

⁴⁰⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 402; Kehhâle, *a.g.e.*, IV, 269; İbnü'l-Gazzî, *a.g.e.*, I, 82.

⁴⁰⁷ İbnü'l-Gazzî, *a.g.e.*, III, 322; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 533; Ziriklî, *a.g.e.*, III, 300; Kehhâle, *a.g.e.*, V, 131.

⁴⁰⁸ Kehhâle, *a.g.e.*, V, 172.

⁴⁰⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 737.

⁴¹⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 24; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 93.

⁴¹¹ Abdulaziz b. İbrâhim, *ed-Delîl ilâ mutûni'l-İlmiyye*, s. 526; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 226; Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 5.

⁴¹² Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 226; Ziriklî, *a.g.e.*, V, 336.

⁴¹³ Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 155; Kehhâle, *a.g.e.*, X, 63.

⁴¹⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 250; Kehhâle, *a.g.e.*, VIII, 269.

⁴¹⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 245, 599.

⁴¹⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 151, , Kehhâle, *a.g.e.*, II, 169.

⁴¹⁷ Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 258.

- 53- *Risâletu'l-hâl şerhu Elfiyyeti li İbn Mâlik*, Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Harfûşî (ö. 1059/1649)⁴¹⁸
- 54- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Ali b. Muhammed b. Abdurrahman el-Uchûrî (ö. 1066/1656)⁴¹⁹
- 55- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Ebu'l-Vefâ b. Ömer b. Abdulvehhab el-Halebî el-Ursî (ö. 1071/1661)⁴²⁰
- 56- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Abdulhalîm b. Burhâneddîn b. Muhammed el-Bühnisî (ö. 1090/1679)⁴²¹
- 57- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Abdulğafûr b. Muhammed en-Nâblûsî el-Cevherî (ö. 1091/1680)⁴²²
- 58- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik: İbnu'l-Ahram Ebû Bekr b. Abdullah en-Nâblûsî* (ö. 1091/1680)⁴²³
- 59- *el-Minahu'l-Vefiyye bi şerhi'l-Hulâsati'l-Elfiyye*, Ahmed b. Ali es-Sündûbî (ö. 1097/1686)⁴²⁴
- 60- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Mes'ûd b. Ahmed ed-Debbâğ el-İdrîsî (ö. 1111/1699)⁴²⁵
- 61- *Teştîru Elfiyyeti İbn Mâlik*, Abdulcelîl b. Ebi'l-Mevâhib Muhammed b. Abdulbâki el-Ba'î (ö. 1119/1707)⁴²⁶
- 62- *Tenvîru'l-Hâlık alâ Menheci'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* Ebû's-Suûd Ahmed b. Ömer el-Eskâtî (ö. 1159/1746)⁴²⁷
- 63- *İrşâdu's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Muhammed b. Mus'ûd b. Ahmed et-Turunbâtî (ö. 1214/1799)⁴²⁸
- 64- *Şerhu hutbeti'l-Elfiyyeti İbn Mâlik*, Muhammed b. Muhammed b. Amir et-Tâzeî (ö. 1234/1819)⁴²⁹
- 65- *Şerhu hutbeti'l-Elfiyyeti İbn Mâlik*, Muhammed b. Abdulkâdir el-İdrîsî (ö. 1268/1852)⁴³⁰

⁴¹⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 284.

⁴¹⁹ İbnü'l-Gazzî, *Dîvân'ul-İslam*, I, 90.

⁴²⁰ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn* XIII, 165.

⁴²¹ Kehhâle, *a.g.e.*, V, 96.

⁴²² Kehhâle, *a.g.e.*, V, 270.

⁴²³ İbnü'l-Gazzî, *Dîvân'ul-İslam*, I., 164, Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 67; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 65.

⁴²⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 164; , Kehhâle, *a.g.e.*, II, 9.

⁴²⁵ Kehhâle, *a.g.e.*, XII, 225.

⁴²⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 501; Ziriklî, *a.g.e.*, III, 276; Kehhâle, *a.g.e.*, V, 83.

⁴²⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 174; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 29.

⁴²⁸ Abdulaziz b. İbrâhim, *ed-Delîl ilâ mutûni'l-İlmiyye*, s. 529; Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 96; Serkis, *Mu'cemu'l-matbûâtî'l-Arabiyye*, II, 1240.

⁴²⁹ Kehhâle, *a.g.e.*, XI, 228.

⁴³⁰ Kehhâle, *a.g.e.*, X, 181.

- 66- *Şerhu hutbeti'l-Elfiyyeti ibn Mâlik*, Muhammed Osman b. Muhammed el-Mîrğanî (ö. 1268/1852)⁴³¹
- 67- *Tuhfetu'l-memâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdullah el-Bennânî (ö. 1284/1867)⁴³²
- 68- *Misbâhu's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Abdulkâdir b. Ebi'l-Kâsım b. Abdullah el-İrâkî el-Hüseynî (ö. 1288/1871)⁴³³
- 69- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Osman b. Abdullahel-Hanefî (ö. 1268/1754).⁴³⁴
- 70- *Şerhu hutbeti Elfiyyeti İbn Mâlik*, Muhammed b. Abdilkâdir b. Ahmed el-Kerdûdî (ö. 1268/1852)⁴³⁵
- 71- *Eyseru'l-mesâlik fî şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik* Muhammed el-Arabî b. İbrâhim b. Abdullah el-Edûzî (ö. 1286/1869)⁴³⁶
- 72- *el-Kevâkibu's-seniyye fî şerhi'l-Elfiyyeti İbn Mâlik* Abdullah b. Huseyn el-Edkâvî (ö. 1289/1872)⁴³⁷
- 73- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbn İsa Hâşim b. Huseyn b. Ömer (ö. 1292/1875)⁴³⁸
- 74- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Muhammed b. Süleyman b. İdrîs (ö. 1298/1881)⁴³⁹
- 75- *el-Ezhârü'z-zeyniyye fî şerhi metni'l-Elfiyye*, Ahmed b. Zeynî Dahlân el-Mekkî (ö. 1304/1886)⁴⁴⁰
- 76- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Firederik Diyâtârîşî (ö. 1305/1888)⁴⁴¹
- 77- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Ali b. Muhammed es-Sûsî (ö. 1311/1893)⁴⁴²
- 78- *Tekmiletü Elfiyyeti İbn Mâlik*, Muhammed Cevâd b. Muhammed el-Kirmânî (ö. 1325/1907)⁴⁴³
- 79- *El-Kevâkibu'd-Dürriyyefî Şerhi Manzûmeti'l-Elfiyye*, Salih b. Abdussemmi el-Ezherî (ö. 1335/1917)⁴⁴⁴
- 80- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Mehdî b. İbrâhim b. Hâşim el-Kâzımî el-Curmûkî (ö. 1339/1921)⁴⁴⁵

⁴³¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 373.

⁴³² Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 70.

⁴³³ Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 42.

⁴³⁴ Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 209, Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 459.

⁴³⁵ Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 212.

⁴³⁶ Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 223.

⁴³⁷ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, VI, 44

⁴³⁸ Kehhâle, *a.g.e.*, XIII, 132.

⁴³⁹ Nüveyhid, *Mu'cemu'l-lâmi'l-Cezâir*, I, 15; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 152.

⁴⁴⁰ Abdulaziz b. İbrâhim, *ed-Delîl ilâ mutûni'l-İlmiyye*, s. 529; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 229; Serkis, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-Arabiyye*, II, 990.

⁴⁴¹ Kehhâle, *a.g.e.*, VIII, 60.

⁴⁴² Ziriklî, *a.g.e.*, V, 18; Kehhâle, *a.g.e.*, VII, 201.

⁴⁴³ Kehhâle, *a.g.e.*, IX, 165.

⁴⁴⁴ Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 530.

- 81- *Eshelu'l-mesâlik alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Ahmed b. Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî (ö. 1340/1922)⁴⁴⁶
- 82- *Ğunyetu's-sâlik alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Abdurrahîm b. Abdurrahmân es-Suyûtî el-Circâvî (ö. 1342/1924)⁴⁴⁷
- 83- *İrşâdu's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Ebû Muhammed Abdülmecîd eş-Şurnûbî el-Ezherî (ö. 1348/1929)⁴⁴⁸
- 84- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Mehdî b. Mustafa en-Nefreşî⁴⁴⁹
- 85- *El-Bedîyye fî şerhi'l-Elfiyye*, Mehdî el-Huseynî et-Tağrîşî⁴⁵⁰
- 86- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Muhammed b. Abdulaziz el-Abd⁴⁵¹
- 87- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dr. Sabîh et-Temîmî⁴⁵²

2.9.2. Mu'ribler

el-Elfiyye'nin şerh ve haşiyelerinin yanı sıra âlimler tarafından manzûmenin daha kolay anlaşılması amacı taşıyan beyitlerin i'râbların yapıldığı eserler de görülmektedir. Mesela Şihâbuddîn Ahmed b. el-Hüseyin eş-Şâfî (ö. 844/1440) ve Hâlid b. Abdullah el-Ezherî (905/1499)⁴⁵³ *Temrînu'l-tullâb fî sinâati'l-i'râb* bu tür eserlere örnek olarak gösterilebilir.

Ayrıca *el-Elfiyye* üzerinde zikrettiğimiz bu Arapça çalışmalar dışında diğer dillerde de birçok eserin kaleme alındığı görülmektedir. *el-Elfiyye*, S. de Sacy tarafından Fransızca şerh ile birlikte Paris'te (1833), A. Goguyet tarafından Fransızca tercümesi ve notlarla birlikte Beyrut'ta (1888), L. Pinto tarafından yine Fransızca tercüme ve izahlarla Constantine'de (1887), E. Vitto tarafından da İtalyanca tercüme ve notlar ilâvesiyle Beyrut'ta (1898) yayımlanmıştır.⁴⁵⁴

⁴⁴⁵ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, III, 25

⁴⁴⁶ Zirikî, *el-A'lâm*, I, 108.

⁴⁴⁷ Zirikî, *a.g.e.*, III, 346.

⁴⁴⁸ Zirikî, *a.g.e.*, IV, 149; Kehhâle, *a.g.e.*, VI, 167; Serkis, *Mu'cemu'l-matbûâtî'l-Arabiyye*, II, 1119.

⁴⁴⁹ Abdulaziz b. İbrâhim, *ed-Delîl ilâ mutûni'l-İlmiyye*, s. 530.

⁴⁵⁰ Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 530.

⁴⁵¹ Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 530.

⁴⁵² Abdulaziz b. İbrâhim, *a.g.e.*, s. 530.

⁴⁵³ el-Murâdî, İbn Ümmi Kâsım, *Tavdîh 'ül-makâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, (nşr. Abdurrahmân Ali Süleymân), Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kâhire, 2001, s. 59; el-Ezherî, Hâlid b. Abdullah, *Temrînu'l-tullâb fî sinâati'l-i'râb*, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 2002.

⁴⁵⁴ Turan, Abdülbaki, "el-Elfiyye", *DİA*, XI, 29.

SONUÇ

Başlangıçta Kur'ân'ı doğru anlama gayreti sonucu ortaya çıkan nahiv çalışmalarının zamanla müstakil bir disiplin şeklini aldığı ve bu alanda birçok değerli âlimin yetiştiği görülmektedir. Bunlardan biri de Endülüs'te dünyaya gelen İbn Mâlik (ö. 672/1274)'tir.

İbn Mâlik, ilim tahsiline Sâbit b. Hıyâr (ö. 628/1230) ve Şelebîn (ö. 645/1247) gibi yetkin âlimlerden ders alarak doğduğu topraklarda başlamış, daha sonra ise doğuya göçmüş ve eğitimine burada Ebu'l-Hasen es-Sehâvî (ö. 643/1245), İbn Yaîş (ö. 643/1245) ve İbn Amrûn (ö. 649/1251) gibi âlimlere talebelik yapmıştır. Arap dilinde özellikle de nahiv alanında sesini duyuran İbn Mâlik, Âdiliyye medresesi ve diğer bazı kurumlarda dil ve kıraat dersleri vererek birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bununla birlikte başta nahiv olmak üzere sarf, kıraat, lügat ve diğer ilimlerde mensûr eserlerin yanında sahip olduğu şairlik ruhuyla manzûm birçok kıymetli esere de imza atmıştır.

Onun manzûm eserlerinden biri de nahiv ilminde yazdığı ve *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*'yi özetlediği *el-Elfiyye*'sidir. Recez veznini kullanarak yazdığı *el-Elfiyye* bu alanda kaleme alınan eserler için adeta bir dönüm noktası kabul edilmiş, günümüze dek bu manzume Arap dil öğretiminde temel bir eser olarak okutulmuş, öğrenciler tarafından ezberlenmiş ve birçok bilgin tarafından üzerinde yüze yakın şerh kaleme alınmış, bunun yanı sıra bazı şerhler üzerine de onlarca hâşiye türü çalışmalar yapılmıştır.

el-Elfiyye'nin yazılışından günümüze dek popülaritesinden bir şey kaybetmeksizin değerini artırdığı görülmektedir. Böylesine büyük ilgi gören bu metnin üzerinde nahiv ilmi bağlamında yapılan analitik araştırma neticesinde şu bulgulara ulaşılmıştır:

- İbn Mâlik'in kaleme aldığı bu eseri, daha sonraki dönemlerde İslâmî ilimlerde yazılan *elfiyye geleneği*'nin oluşumu için bir ilham kaynağı olmakla birlikte nahiv sahasında yazılan ilk *el-Elfiyye* değildir. Kendisinden önce İbn Mu'tî tarafından bir *el-Elfiyye* yazılmış ve İbn Mâlik de bu eseri örnek almıştır.
- Nazım türünde kaleme aldığı bu eserde İbn Mâlik, şiirin taşıdığı musiki imkanlarından yararlanmış, nahivdeki didaktizm yumuşatmış ve öğretimi, nesre göre daha eğlenceli hale getirilerek ve bilgilerin kolay öğrenilmesinin yanı sıra kalıcılığını da sağlamıştır.

- İbn Mâlik; eserini, nahiv ilminde kaleme aldığını söylemesiyle birlikte, sarf ilmi ile ilgili konulara da yer vermesi onun, bir terim olarak nahiv kelimesine yüklediği anlamdan kaynaklanmaktadır. Sarfi, nahiv ilminin bünyesinde gören İbn Mâlik bu tutumu ile mütekaddîm sayılan dilcilerin izinden gitmektedir.
- İbn Mâlik *el-Elfiyye*'de nahiv konularının tasnifinde, kendinden önceki bazı âlimlerce uygulanan ve kelimenin cümle içerisindeki konumu gözetilerek oluşturulan “bâb metodunu” kullanmış ve bunun yanı sıra konuların öncelik ve sonralıklarını dikkate alarak bu metodu daha işlevsel hale getirmiştir. Bunun neticesinde *el-Elfiyye* daha sonraki dönemlerde yazılan nahiv kitapları için konuların tertibinde bir örnek oluşturmıştır.
- Sema'nın kendisi için büyük önem taşıdığı İbn Mâlik, *el-Elfiyye*'de ortaya koyduğu bazı hükümlerde Kur'ân ve fasih Arap şiirlerinden istişhâdda bulunmuştur. İstişhâdda kullandığı şâhitlere, estetik bir şekilde nazmın dokusunu bozmadan gerek atıf yaparak gerekse ilgili yeri kısaca zikrederek yer vermiştir. Ayrıca nahiv ilminde hadis ile istişhad konusunda eserlerinde bir çıkır açan, nahivde hadis ile en yoğun istişhâd eden ilk kişi kabul edilen İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'de hadislere şâhid olarak yer vermediği görülmektedir.
- İbn Mâlik bu eserinde nahvin öğrenciye kolaylaştırılarak sunumu gibi bir amacı taşıdığı için manzûmenin genelinde nahiv ilminde gerek âlimler gerekse ekoller arası ihtilaflara yer vermekten kaçınarak kuralları özlü bir şekilde aktarmaya gayret göstermiştir. Bununla birlikte nazmın elverdiği ölçüde bazı yerlerde özellikle Basra ve Kûfe ekollerinin ismini zikrederek öğrencinin böyle bir ameliyeden bihaber kalmasının önüne geçmiş, ayrıca bazı ihtilaflar hakkında değerlendirmelerini de açıkça ifade etmiştir.
- *el-Elfiyye* gerek muhtevâ gerekse şekil açısından nahiv ilmi ile yeni tanışan kişiler için uygun görülmemiş, bundan dolayı dil öğretim sürecinin sonlarına doğru okutularak, öğrencinin nahiv hakkında genel bir birikim elde etmesi beklenmiştir.

Bu çalışma, ülkemizde nahiv alanındaki *elfiyye geleneği* ile ilgili ilk çalışma olup eserin daha sonra devam etmesini beklediğimiz müteâkip araştırmalar için faydalı olacağı kanaatini taşımaktayız. Araştırmamızda öne çıkan ancak sınırları zorlayacak olduğundan ele almadığımız ve bu konuda çalışma yapacaklar için bir öneri olarak şu konuları zikredebiliriz; Elfiyye geleneğinde İbn Mu'tî ve İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'lerinin karşılaştırılması, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si üzerinde yapılan şerhlerin karşılaştırılması.

KAYNAKÇA

- Abbâh, Muhammed Muhtar Veled “*Tarihu’n-nahvi’l-Arabî fi’l-Meşrik ve’l-Mağrib*”, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 1971.
- Abdulazîz b. İbrâhîm b. Kâsım, *ed-Delîl ilâ mütûni’l-ilmiyye*, Dâru’s-sumey’î, Riyad, 2000.
- Ali, Ahmed, *el-Endelüsiyyûn ve’l-Muğârebe fî bilâdi’s-Şâm min nihâyeti’l- karni’l-hâmis*, Dımaşk, 1989.
- Alper, Ömer Mahir, “İbn Sînâ”, *DİA*, İstanbul, 1999, XX.
- Altıkulaç, Tayyar, “Sehâvî, Alemüddîn”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI.
- el-Askalânî, İbn Hacer Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed, *ed-Dürerü’l-kâmine fî a’yâni’l-mieti’s-sâmine*, Dâru’l-cîl, Beyrut, 1993.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu’l-Meknûn fî zeyli alâ keşfi’z-zunûn*, Meârifî celiyye matbaası, İstanbul, 1945.
- Bakkal, Hidayet, *Kûfe Nahiv Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*, (Yüksek lisans), AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012.
- Benli, Mehmet Sami, “İbn Akîl, Bahâeddîn”, *DİA*, XIX.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *Şuabu’l-îmân*, (nşr. Abulhamîd Hâmid), Mektebetü’r-rüşd, 2003.
- Bilici, Mustafa, *İbn Mâlik ve Şevâhidü’t-Tavzîh ve’t-tashîh adlı eseri*, (Yüksek lisans), S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.
- Bostancı, Ahmet, “İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Diğer Araç-Gereçlerin Tespit ve Analizi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 11, 2005.
- Brockelmann, Carl, *Târihu Edebi’l-Arabî*, çev. Abdulhalim b. en-Neccâr, Dâru’l-Maârif, Kahire, ty..
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbu’l-hayevân*, (nşr. Muhammed Abdüsselâm Harun), Beyrut, 1967.
- Can, Betül, “Tanzimat Öncesi Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, sy: 44.

- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, (nşr. Muhammed Muhammed Tâmir-Enes Muhammed eş-Şâmî-Zekeriyya Câbir Ahmed), Dâru'l-hadîs, Kâhire, 2009, I-VIII.
- Cezerî, İbnu'l-Esîr *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâtî'l-Kurrâ*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1971.
- Cheneb, Moh. Ben "İbn Mu'tî", *İA.*, İstanbul, 1968.
- Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı, Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usûlleri*, İFAV yay., İstanbul, 2012.
- Çetin, Nihad M., "Arap", *DİA*, İstanbul, 1991, III.
- Çetkin, Muhammed, "Medreselerde ve İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları", *Medrese ve İlâhiyat Kavşağında İslâmî İlimler Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi yay., 2013.
- Çuhadar, Mustafa, "İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ", *DİA*, XX,
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi-II*, Fenomen yay., Erzurum, 2009.
- _____, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, AÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi yay., Erzurum, 1994.
- Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1986.
- Dimeşkî, Muhammed b. Ahmed, (nşr. Ekrem el-Bûşî), *Tabakât-u Ulemâi'l-Hadîs*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1989.
- Durmuş, İsmail, "İstişhâd", *DİA*, XXII.
- _____, "İbn Nehhâs el-Halebî", *DİA*, XXI.
- _____, "Nahiv", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII.
- Ergüven, Şehabettin, "Endülüs'te dil ve nahiv çalışmaları", *HÜİF. Dergisi*, sy. 12, 2007.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, (nşr. Halil Me'mûn Seyhâ), Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2009, s. 1268; Vecdî, Muhammed Ferîd, *Dâiretü maârifî karnî'l-işrîn*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1972.
- _____, *el-Bülga fî terâcimi eimmeti'n- nahv ve'l-luga* (nşr. Muhammed el-Mısırî), Dâru sadri'd-dîn, 2000, Dimaşk.
- Gânim, Kadûri el-Hamd, "Nahiv eserlerinin te'lifinde takip edilen yöntemler", çev. Ali Bulut, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, yy., 2008, sy: 8.

- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, (çev. Rahmi Er-Azmi Yüksel), Vadi yay., Ankara, 2012.
- Gulam Ali Zâde, Cevâd, “eş-Şi’ru’t-ta’lîmî hasâisuhu ve neş’etühü fi’l-edebi’l-Arabî”, *Mecelletü’l-ulûmi’l-insâniyye*, sy: 14, 2008.
- Hâlid, Sa’d Muhammed Şa’bân, *Usûlü’n-Nahv inde’bn-i Mâlik*, Mektebetü’l-âdâb, Kahire, 2009.
- Halîl b. Ali, Ebu’l-Fadl Muhammed, *Silkü’d-dürer fî a’yâni’l-karni’s-sânî aşer*, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 1998.
- Halîl Tevfîk, Mûsâ, *el-İrşâd Mu’cemun Muâsırın*, Dâru’l-irşâd, yy., 2001, s.16; Ma’lûf, Luvîs el-Yesûî, *el-Müncid fi’l-luga*, İntişâratü’l-İslâm, Tahran, ty.
- el-Hamevî, Yâkût Ebu Abdillâh Şihabüddin, *Mu’cemü’l-Büldân*, Dâru Sadr, Beyrut, 1977.
- Hasan, Abbas, *en-Nahvu’l-vâfî*, Dâru’l-meârif, yy., ty.
- Hazer, Dursun, “Osmanlı Merdeselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002.
- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *UÜİF. Dergisi*, sy: 1, 2008.
- Hudârî, Muhammed, *Hâşiyetü’l-Hudarî alâ şerhi’bn-i Akîl alâ elfiyyeti’bn-i Mâlik*, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 1998, I-II.
- İbn Cinnî, Ebü’l-Feth Osmân, *el-Munsif li kitâbi’t-tasrîf*, (nşr. İbrâhim Mustafa, Abdullâh Emîn), İdâretü ihyâi’t-türâsi’l-kadîm, yy., 1954, I-III.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân, *Mukaddimetü İbni Haldûn*, Kahire, ty., I-III.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâü ebnâi’z-zemân*, thk. İhsan Abbas, Dâru sâdır, Beyrut, ty., I-VIII.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebü’l-fidâ İmâdü’d-dîn İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, Mektebetü’l-Maârif, Beyrut, 1979, I-XIII.

- İbn Mâlik, *el-Elfıyye*, thk. Abdullatif b. Muhammed el-Hatîb, Mektebetü Dâri'l-Arûbe, Kuveyt, 2006.
- _____, *Elfâzu'l-muhtelifi fî meâni'l-mu'telifi*, (nşr. Muhammed Hasan Avvâd), Dâru'l-cıl, Beyrut, 1991.
- _____, *I'câzu't-ta'rîf fî ilmi't-tasrîf*, (thk. Hasan Ahmed Osman), Müessesetü'r-reyyân, Mekke, 2004.
- _____, *İkmâlü'l-İ'lâm bi teslîsi'l-keâm*, (thk. Sa'd Hamdân el-Ğâmidî), Mektebetü'l-Medenî, Cidde, 1984.
- _____, *Şerhu umdeti'l-hâfız ve uddeti'l-lâfız*, (nşr. Adnan Abdurrahmân ed-Dûrî), Bağdat, 1977, Mukd. .
- _____, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, (nşr. Ahmed b. Yûsuf el-Kâdirî), Dâru Sâdır, Beyrut, 2010, I-IV.
- _____, *Teshîlü'l-fevâid ve tekmîlü'l-makâsıd*, Kâhire, 1967.
- _____, *Şerhu't-teshîl*, (nşr. Abdurrahmân Seyyîd, Muhammed Bedevî el-Mahtûn), Hicr yay., yy., ty., I-IV.
- _____, *Şevâhidü't-tavdîf ve't-tashîh li müşkilâti'l-Câmii's-Sahîh*, (thk. Taha Muhsin), Bağdat, 2002.
- İbn Mu'tî, Ebû Zekerıyyâ Zeynüddîn Yahyâ, *el-Füsûlü'l-hamsûn*, (nşr. Muhammed et-Tanâhî), yy., ty.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el- Kâsım, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Mektebetü'l-hâncı, Kahire, 2002.
- İbnu'l-Enbârî, Kemaluddîn Abdurrahmân, *Nuzhetu'l-elıbbâ fî tabakâti'l-udebâ*, (nşr. İbrahim Samurâî), Mektebetü'l-menâr, Ürdün.
- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, yy., ty.
- İbnü'l-Gazzî, Muhammed b. Abdurrahmân, *Dîvân'ul-İslam*, (nşr. Kesravî Hasen), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, I-II.
- İbnü'l-İmâd, Şihâbüddîn Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akkarî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî ahhârî men zeheb*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1991, I-X.

- Kandemir, M. Yaşar, "el-Câmi'u's-sahîh", *DİA*, , İstanbul, 1993, VII.
- _____, "İrâkî, Zeynüddin", *DİA*, İstanbul, 1999, XIX.
- Karabudak, Muhsin, *Bağdat Dil Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*, (Yüksek Lisans), CÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2010.
- Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty., I-II.
- Kehhâle, Ömer Rıza *Mu'cemu'l-müellifin terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1993., I-XV.
- Kettânî, Abdulhay b. Abdilkebîr, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-meâcim ve'l-meşîhât ve'l-müselâlat*, (nşr. İhsân Abbâs), Dâru garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1982
- Kılıç, Hulusi, "el-Kâfiye", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV,153; Kılıç, Hulusi, "eş-Şâfiye", *DİA*, XXXVIII.
- Kılıç, Hulusi, "Sarf", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI.
- Kılıçer, M. Esat, "Birmâvî, Muhammed b. Abdüddâim", *DİA*, İstanbul, 1992, XI.
- Kudâî, Muhammed b. Selâme, *Müsned-i Şihâb*, (nşr. Hamdi Abdulmecîd es-Selefi), Dâru'r-risâleti'l-âleviyye, Beyrut, 2010.
- el-Kuraydî, Abdulâlîm, *Elfiyyatü'n-nahvi's-selâs*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1971.
- Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Manevî değerleri koruma ve ilim yayma cemiyeti, Konya, 1969.
- el-Lübdî, Muhammed Semîr Necîb, *Mu'cemu mustalahati'n-Nahviyye ve'-Sarfîyye*, Dâru'l-Furkân, 1985, Beyrut.
- Mahmûd, Necîb, *Şurûhu'l-Elfiyye menâhicühü ve'l-hilâfu'n-nahviyyu fihâ*, (basılmamış doktora tezi), Câmiatü Halep, Külliyyetü'l-Adâb ve'l-ulûmi'l-insâniyye kısmü lugati'l-Arabiyye, 1999.
- Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelusi'r-ratîb*, (thk. İhsân Abbâs), I-VIII, Dâru Sadr, Beyrut, 1988.
- el-Meylânî, Muhammed, *Şerhu'l-Muğnî*, Mektebetü Seydâ, Diyarbakır, 2011.

Öz, Şükriye Feyza, “*Hayret Mehmet Efendi’nin Manzum Elfiyye tercümesi ve bugünkü dile uyarlanması*”, (Yüksek lisans), Marmara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.

Özbalıkçı, M. Reşit, “Arap Dilinde İlk İstişâd”, DÜİFD, sy:5.

_____, “İbnü’n-Nâzım”, *DİA*, , İstanbul, 2000, XXI.

_____, “Şelebîn”, *DİA*, , İstanbul, 2010, XXXVIII.

_____, *Kur’ân ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006.

Özkan, Halit, “Süyûtî”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII.

Râcihî, Abduh *Durûs fî mezâhibi’n-nahviyye*, Dâru’n-nehdâti’l-Arabiyye, Beyrut.

Sabbân, Muhammed b. Ali, *Hâşiyetü’s-Sabbân alâ şerhi’l-eşmûnî alâ elfiyyeti’bni Mâlik*, (nşr. Tâhâ Abdurraûf Saad), Mektebetü’t-Tevfikîyye, Mısır, I-IV.

Safedî, Selahaddin Halil b. Aybeg, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, Beyrut, 2000.

Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh, *Ahbâru’n-nahviyyîne’l-Basrîyyîn*, (nşr. Muhammed İbrahîm), Dâru’l-i’tisâm, yy., 1985.

Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, *el-İktirâh fî ilmi usûli’n-nahv*, Dâru’l -ma’rifeti’l-câmiyye, 2006, yy..

_____, *Şerhu’s-Süyûtî alâ Elfiyyeti’bn-i Mâlik (el müsemma) el-Behcetü’l-mardiyye*, Dâru’s-Selâm, Kahire, 2000.

_____, *Buğyetü’l-vuât fî tabakâti’l-lügaviyyîn ve’n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahîm, Daru’l-fikr, I-II.

_____, *el-Muzhir fî ulûmil’l-luğa ve envâihâ*, (nşr. Muhammed Ahmed Câdelmevlâ, Alî el-Bicâvî, Muhammed Ebu’l-Fazl), Mektebetü’l-meârif, Mısır, ty.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru’t-tâli bi mehâsini min ba’di’l-karni’s-sâbi’*, Dâru’l-kitâbi’l-İslâmî, Kâhire, ty.

Şevki Dayf, *el-Medârisu’n-nahviyye*, Dâru’l-maârif, Mısır, 2008.

Tâcûrî, Muhammed Türkî, “Min A’lâmi’l-Lügaviyyîni ve’n-Nuhât İbn Mâlik”, *Mecelletu külliyyeti’d-da’veti’l-İslâmiyye*, Trablusgarp, 2001, sy: 18.

- Tantâvî, Muhammed, *Neş'etü'n-nahvi ve târihu eşhuri'n-nuhât*, Dâru'l-meârif, Mısır, ty.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa b. Halîl, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzûati'l-ulûm*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1985, I-II.
- _____, *eş-Şekâikü'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, Dâru'l-kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1985.
- Tayyar, Cafer *Ebû Hayyân el-Endelusî'nin Hayatı ve İrtişâfu'd-darab Min Lisâni'l-Arab Adlı Eserin Tahlîli*, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.
- Tehânevî, Muhammed A'la b. Ali b. Muhammed, *Keşşâfü istilâhi'l-fünûn ve'l-ulûm*, (thk. Ahmed Hasan Besec, nşr. Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye), Beyrut, 1999, I-II.
- Teker, Yusuf, *Hadis Usûlü Edebiyatında Elfiyyeler, Irâkî ve Elfiyyesi*, (Yüksek Lisans), MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Turan, Abdülbaki, "el-Elfiyye", *DİA*, İstanbul, 1995, XI.
- _____, Abdülbâki, "İbn Mâlik", *DİA*, İstanbul, 1999, XX.
- Tuzcu, Kemal, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", *AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sy: 47, 2007.
- Ukaylî, Muhammed b. Amr b. Mûsâ, *ed-Duafâu'l-Kebîr*, (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut.
- Usta, İbrahim, "Medreseler ve İlahiyat Fakültelerindeki Arapça Öğretiminin Temel Dinamikler Bağlamında Değerlendirilmesi", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASS)*, 2012, sy.5.
- Yanık, Nevzat H., "İbn Mu'tî", *DİA*, İstanbul, 2000, XX.
- Yemânî, Abdülbâkî b. Abdilmecîd, *İşârtü't-ta'yîn fî terâcimi'n-nuhât ve'l-lüğaviyyîn*, (nşr.Abdülmecîd Deyyâb), yy., ty.
- Yıldırım, Kadri, "Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *UÜİF Dergisi*, 2009, sy:1.
- Zebîdî, Muhammed Murtezâ el-Hüseynî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâru Sâdır, Beyrut, 2011.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Tezkiret'ul-huffâz*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, yy., ty., I-IV.

Ziriklî, Hayrüddîn, *el-A'lâm Kâmûsü terâcimi li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-Arab ve'l-müste'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, Dâru'l-ilm- li'l-melâyîn, Beyrut, 2002, I-VIII.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

- ١ - قَالَ مُحَمَّدٌ هُوَ ابْنُ مَالِكٍ: أَحْمَدُ رَبِّي اللَّهُ خَيْرَ مَالِكٍ
- ٢ - مُصَلِّياً عَلَى النَّبِيِّ^(١) الْمُضْطَفَى وَآلِهِ الْمُسْتَخْلَمِينَ الشَّرَفَا^(٢)
- ٣ - وَأَسْتَعِينُ اللَّهَ فِي الْفِيَةِ مَقَاصِدُ النَّخْرِ بِهَا مَخْوِيَةٌ
- ٤ - تُقَرَّبُ الْأَقْصَى بِلَفْظٍ مُوجَزٍ وَتَبْسُطُ الْبَذَلِ بِوَعْدٍ مُنْجَزٍ
- ٥ - وَتَقْتَضِي رِضاً بِغَيْرِ سُخْطٍ فَائِقَةُ الْفِيَةِ ابْنُ مُغْطٍ^(٣)
- ٦ - وَهُوَ بِسَبْقٍ حَائِزٌ تَفْضِيلاً مُسْتَوْجِبٌ ثَنَائِي الْجَمِيلَا
- ٧ - وَاللَّهُ يَقْضِي بِهَبَاتٍ وَافِرَةٍ لِي وَلَهُ فِي دَرَجَاتِ الْآخِرَةِ

١ - الْكَلَامُ وَمَا يَتَأَلَّفُ مِنْهُ

- ٨ - كَلَامَتَانِ: لَفْظٌ مُفِيدٌ، كـ «أَسْتَقِم» وَأَسْمٌ وَفَعْلٌ ثُمَّ حَرْفٌ، الْكَلِمُ =
- ٩ - وَاحِدُهُ كَلِمَةٌ، وَالْقَوْلُ عَمٌّ =
- ١٠ - بِالْجَرِّ وَالتَّنْوِينِ وَالنُّدَا وَ(أَنْ)
- ١١ - بِتَا «فَعَلْتَ» وَ«أَتَتْ» وَيَا «أَفْعَلِي»
- ١٢ - سِوَاهُمَا الْحَرْفُ كـ(هَلَنْ) وَ(فِي) وَ(لَمْ)
- ١٣ - وَمَاضِي الْأَفْعَالِ بِأَلْتَا مِزْ، وَسِمٌ
- ١٤ - وَالْأَمْرُ إِنْ لَمْ يَكْ لِلثَّوْنِ مَحَلٌّ فِيهِ هُوَ أَسْمٌ نَحْوُ: «صَه» وَ«حَيَّهَلْ»

(١) جاء في بعض النسخ: «على الرسول»، ومثله في شرح ابن النازم.

(٢) جاء في بعض النسخ: «الشُّرَفَاء» بضم الشين مقصوراً من «الشُّرَفَاء»، عن إعراب الألفية/ ٩.

(٣) أُثْبِتَتِ الْيَاءُ فِي بَعْضِ النسخ المطبوعة، وحذفها أولى.

- = ٩٩٧ - نَحْوُ: «حَلَلْتُ مَا حَلَلْتَهُ»، وَفِي جَزَمٍ وَشِبْهِ الْجَزَمِ تَخْيِيرٌ قُفِي
 ٩٩٨ - وَفَكَ (أَفْعِلْ) فِي التَّعَجُّبِ التَّزِمُ وَالْتَزِمِ الْإِذْعَامُ أَيْضاً فِي «هَلُم»

[الْخَاتِمَةُ]

- ٩٩٩ - وَمَا بِجَمْعِهِ غَنِيَتْ قَدْ كَمَلَن نَّظْماً عَلَى جُلِّ الْمُهْمَّاتِ أَشْتَمَلَن
 ١٠٠٠ - أَخَصَى مِنَ «الْكَافِيَةِ»: «الْخُلَاصَةُ» كَمَا أَقْتَضَى غِنَى بِلَا خِصَاصَةٍ
 ١٠٠١ - فَأَحْمَدُ اللَّهَ مُصَلِّياً عَلَى مُحَمَّدٍ خَيْرِ نَبِيِّ أَرْسَلَا
 ١٠٠٢ - وَاللَّهُ أَكْرَمُ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ وَصَحْبِهِ الْمُنتَخَبِينَ الْخَيْرَةَ

* * *

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve Soyadı : Turan BAHŞİ

Doğum Tarihi ve Yeri : 12.09.1987 - Isparta

Medeni Durumu : Evli

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Antalya, Anadolu İmam Hatip Lisesi, 2005.

Lisans Diploması : Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Bölümü, 2010,
Konya

Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam
Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2014.

Tez Konusu : İbn Mâlik ve Nahiv İlmi Açısından el-Elfiyye Adlı Eseri

Yabancı Dil / Diller : Arapça-İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Akdeniz Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belağatı
Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi (2012- Halen Devam
Ediyor)

E-Posta : turanbahsi@gmail.com